

D 5722/15 DA

NEGA DRUŠTVA V LJUBLJANI

15

FILOLOŠKO - LINGVISTIČNI ODSEK

3

R. NAHTIGAL

STAROCERKVENOSLOVANSKE ŠTUDIJE

NATISNILA UČITELJSKA TISKARNA V LJUBLJANI

1936

STAROCERKVENO-
SLOVANSKE ŠTUDIJE

RAZPRAVE ZNANSTVENEGA DRUŠTVA V LJUBLJANI

15

FILOLOŠKO-LINGVISTIČNI ODSEK

3

R. NAHTIGAL

STAROCERKVENOSLOVANSKE ŠTUDIJE

NATISNILA UČITELJSKA TISKARNA V LJUBLJANI

1936

RAZPRAVA
JE BILA SPREJETA NA SEJI
ZNA NSTVENEGA DRUŠTVA V LJUBLJANI
DNE 22. JULIJA 1936.

5722/15 DA

VII/3008

ZALOŽILO ZNANSTVENO DRUŠTVO V LJUBLJANI
PREDSTAVNIK TISKARNE FRANCE ŠTRUKELJ

Kijevski listi stcsl. prevoda lat. misala (sakramentarija).

I. ВѢСЖДѢ, РОВАННІА.

V naslovu navedena izraza kijevskih listov še do danes nista zadovoljivo, kakor se to precej splošno priznava, pojasnjena. V naslednjem naj podam svoj poizkus razlage, ki mi že več let čaka objave, pa se mi še vedno zdi boljši od dosedanjih.

1. ВѢСЖДѢ.

S tem izrazom se, kakor znano, prevaja v kijevskih listih lat. *communio*. Nahaja se desetkrat v obliki lokala по вѢСЖДѢ v naslovih pred molitvami po obhajilu, štirikrat, in sicer po enkrat v nominativu (III b 19), akuzativu (III a 11), genitivu (VI a 22) in instrumentalu (VII b 10—11 вѢСЖДѢМЪ) tudi v tekstu molitev. Razen tega je iz njega izpeljan adjektiv v enkratni zvezi вѢСЖДѢНАѢ МОЛИТЕА Vb 16 v poobhajilni molitvi. Ni pa to edini cerkvenoslovanski spomenik, ki pozna ta izraz. Beremo ga tudi v najstarejšem hrvatsko-glagolskem odlomku misala, t. zv. dunajskih listkih, toda le v poobhajilni molitvi Ba 9 вѢСОУДА ТВОЕГО РАДИ, medtem ko stoji v naslovu pred to molitvijo kratica по бра(ш), kar odgovarja izrazu по брашнькци, ki ga je pogosto najti v poznejših hrvatsko-glagolskih misalih. Na drugem mestu Aa 5 je radi okrnjenega roba ohranjeno le по, kar je po vsej verjetnosti tako isto dopolniti.¹ Ta izraz mora biti tudi že star in ne

¹ V. Jagić, *Glagolitica*, Wien 1890, str. 25. Pri posebnih odtisih iz *Denkschriften* dunajske akademije znanosti, filozofsko-historični razred 38 so tudi posnetki kijevskih in dunajskih listov. Po Jagićevih so posnetki še pri o. C. Mohlbergu, *II Messale Glagolitico di Kiew* (*Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia*, ser. III, mem. II, Romae 1928) in J. Ohijenku, *Памятки старословянської мови X—XI в.* (Варшава 1929). Novi, ali ne povsem uspeli so pri N. Grunskem, *Київські листки та фрейзінгенські уривки* (У Києві 1928). Posamezne strani ali odstavki so tudi v znanih paleografskih delih kakor n. pr. pri N. Karinskem, *Образцы глаголицы* (С.-Петербургъ 1908), v Jagićevi in Vajsovi glagolski paleografiji i. dr.

še le hrvatsko-glagolski, kakor sta mislila V. Jagić I. c. in V. Oblak, Archiv für slav. Philologie XV 349 sl. V. Vondrák je že v Archivu XVI 131 opozoril, da ga v pomenu corpus domini pozna staroslovenski glagolski sinajski evhologij v poenitentiarju, t. j. Заповѣди стѣхъ ѿца (103a 12 аще к'то болязнь ради избѣлетъ брашенъце in 104b 25 аще к'то не съхранитъ крашен'ца).² Vendar je povsem jasno, da je z ene strani izraz въсѣдѣ v misalu prvotnejši, a z druge, da sloni prvotni hrvatsko-glagolski misal predvsem radi tega tako izrazitega termina neposredno na moravsko-panonskem prevodu, ki ga predstavljajo kijevski listi.

Imamo pa še tretji spomenik neliturgične vsebine s tem terminom, t. zv. panonsko legendo sv. Metoda, kakor je dognal A. Šahmatov, Archiv XXVII 141, ki je popravil očitno pokvarjeno mesto Hadrianovega pisma, n. pr. v rokopisu moskovskega Uspenskega sobora XII. stol. да боудеть отъклоученъ нѣтъкъмо „въсоуданы“ цркви в не тѣкъмо въсоуда нѣ н цркве.³ Miklošič, Vita s. Methodii (Vindobonae 1870, str. 28) tega seveda še ni mogel razumeti in zato se glasi njegova poprava da не боудеть отъклоученъ, нѣ тѣкъмо въ соудѣ данъ цркви. Tako isto ima še F. Pastrnek, Dějiny slovanských apoštolů (V Praze 1902, str. 229) v rekonstruiranem tekstu да вждеть отъкжченъ нѣ тѣкъмо въ сѣдѣ данъ цркѣ. Temu odgovarjata tudi latinska prevoda, pri Miklošiču ne excommunicetur, sed tantum in iudicium datur ecclesiae in pri Pastrnku sit excommunicatus sed tantum in iudicium datus ecclesiae; pravilno bi bilo excommunicetur non solum a communione, sed etiam ex ecclesia. Brez ozira na popravo je natisnjen in razložen tekst še pri A. Teodorovu-Balanu, Кирилъ и Методи (София 1920, str. 91, 102). Pač pa vpoštevа popravo P. Lavrov v svoji ruski in ukrajinski izdaji

² Po izdaji L. Geitlerja (Zagreb 1882). Po izdaji poenitentiarja po V. Beneševiču, ki jo je priredil po fotografičnih posnetkih (Zbornik u slavu V. Jagića, Berlin 1908, str. 591) stojita navedeni mesti 102a 12 (str. 593) in 103b 25 (str. 596).

³ O. Bodjanskij, Чтения 1865 je to bral нѣ тѣкъмо въ соудѣ данъ цркве (gl. Fontes rerum bohemicarum I 46). Podobno kakor v najstarejšem rokopisu se glasi mesto tudi v drugih rokopisih, n. pr. v Šafaříkovi izdaji legende po rokopisu XVI. stoletja moskovske duhovne akademije, pogl. VIII. но токмо въ соудѣ данъ цркви (Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův. Život sv. Methodia, 2. izd., str. 5—6).

tekstov (1930 na str. 74, 1928 na str. 305). Pravilen je tudi prevod pri Fr. Grivcu, Žitja Konstantina in Metodija (Celje 1936, str. 105, v Cvetju iz domačih in tujih logov 8): naj bo izobčen ne samo od obhajila, ampak tudi iz cerkve; enako pri J. Stanislavu, Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda (Praha-Bratislava 1933, str. 76—77): nech bude vylúčený nielen od prijímania, ale i z cirkvi. Na popravi ni seveda nič izpremenila tekstno-kritična analiza Hadrianovega pisma in tega mesta po L. Hauptmannu, Uloga veliko-moravske države u slavensko-njemačkoj borbi za Podunavlje (Rad Jugoslav. akademije 243, str. 235—6).

Tudi pokvarjeno mesto v Metodovi legendi priča, da je bil stari izraz *въсѣдѣ* za *communio* izven Moravske in Panonije nepoznan. V staroslovenskih spomenikih nahajamo še dva izraza za *communio* in *communicare*, ki sta se pri južnih in vzhodnih Slovanih ohranila do današnjih dni. V evhologiju beremo v obredu „bratrotvorjenja“ 11 b 5 sl. (*попѣ*) *комѣкаетъ ꙗкоба ѿ по комѣканъи иметъ попѣ за рѣкѣ старѣишаго, а тѣ пакы брата сѧ за рѣкѣ*, enako v supraselskem kodeksu v prvi homiliji Janeza Zlatoustu na veliki četrtek po izdaji S. Severjanova str. 421, v. 5—6 *ѡко ѡже неѡстоѡнно въземыѣтъ сѣѡне комѣканѡи*, gr. (Patrologiae graecae t. XLIX 380) *ὅτι τοῖς ἀναξίως μετέχουσι τῶν θείων μυστηρίων*; v Klozovem Glagolitu pa stoji v prvotnem pomenu v homiliji na veliki četrtek I 554 sl. *да причѣшмѣ причѣстити сѧ сѣтѣхъ ѿ страѡнныѣхъ таинѣ*, gr. *προβίωμεν τῇ μεταλήψει τῶν ἁγίων τούτων καὶ φοβερῶν μυστηρίων* ter v homiliji neznanega grškega originala I 96—97 *шѣ едно ко причѣстѣ сѣктѣу къ тѣмѣ*, v Kopitarjevem prevodu, Glagolita Clozianus str. 26 nulla enim *communio luci ad tenebras*.⁴ Zadnji slovanski izraz je danes najbolj razširjen: prim. rus. V. Dalj, Толковый словарь, 3. izd.: Св. Причастіе, Евхаристія, Св. Тайны, Св. Дары, Тѣло-Господне; srb. Vuk Karadžić, Српски рјечник, 3. izd.: причешће, причешћење, причест die Kommunion, coena sacra; hrv.-glag. Rimski misal (Romae 1927): pričešćenje in popričešćenje za poobhajilno molitev. Prevod je, kakor se že iz gornjega vidi, gr. *ἡ θεία μετάληψις* ali tudi *ἡ θεία κοινωνία*, verb. *κοινωνει* ali *κοινωνὸν παρα-*

⁴ Prim. tudi v kijevskih listih VII b 15—17: *сѣтвори нѣн ꙗкоже причастъи сѣатѣи еси ѿ принодѣтѣи мари*, V latinskem sorodnem tekstu padovskem (Mohlberg l. c. str. 317) je to nekoliko drugače.

λαμβάνειν (prim. P. de Meester, La divine liturgie de S. Jean Chrysostome, Rome-Paris 1925, str. 108). V glagolskem odlomku sinajskega služebnika se je ohranil le začetek brez odgovarjajočega mesta (prim. Razprave Znanstvenega društva II 272). Prvo imenovani izraz комѣкати — комѣканин je skrčeno lat. communicare in gotovo ne sprejeto v Panoniji, kakor je mislil Miklošič (Die christliche Terminologie der slav. Sprachen, str. 31), temveč na Balkanu naravnost iz latinščine, prim. Miklošičev etimološki slovar, literaturo pa v Bernekerjevem etimološkem slovarju str. 557. Za to govori, da se ta izraz ni vdomačil v srpski cerkvenoslovanski recenziji (Daničić, Рјечник из књижевних старина српских ga niti ne omenja; prim. tudi akad. Rječnik), pač pa prešel iz Bolgarske v staroruske tekste, n. pr. Izbornika 1073 in 1076 (gl. I. Sreznevskij, Материалы для словаря древне-русского языка I 1266 sl.), a iz cerkv.-slov. izvedenke комѣка je še danes bolg. комка (L. Mičatek, Дифференциальный болг.-русс. словарь str. 237: комка Св. Причастіе). Drugi izrazi, ki jih še rabijo Slovani za communico — communicare in ki jih navaja Miklošič, Die christl. Terminologie l. c., tu ne prihajajo v poštev.

Razlago izraza въсѣдѣ, ki se z bolj ali manj odkrito pritrditvijo drži do danes, je podal prvi seveda že Jagić, Archiv XX 11. Jagić misli tu, da oblika besede ni taka, da bi se jo moglo smatrati za češko-slovaški prirastek. „Abstrahirana“ iz adv. въсѣдоу — въсѣдоу je prešla kot terminus technicus iz panonsko-slovenskega originala v češko-slovaški prepis ter bila tam puščena v trdi obliki въсѣдѣ, medtem ko bi za čehoslovaščino pričakovali vsaj въсѣдѣ. Nato že sam popravlja napako v izdaji III b 19 въсѣдѣ nam. -ж-, kakor je razvideti iz faksimila. Jagićevo etimologijo je nekoliko izpremenjeno sprejel A. Meillet, Études sur l'étymologie et le vocab. du vieux slave II 323: „visādū ‚communis‘, dans les feuilles de Kiev; de visi“, a navaja jo med „formations caractérisées par -d-“. Istega leta (1905) pa je Šahmatov l. c. izrazil domnevo, da bi moglo biti въсѣдѣ prevod za gr. ἐγκρισίς, torej iz въ in сѣдѣ, ter je celo hotel iz tega sklepati, da je 1) avtor žitja imel Hadrianovo pismo v grškem prevodu in 2), da je tudi glagolski misal potekel iz grškega prevoda latinskega originala. Razume se, da se je Jagić takoj v dodatku obrnil proti takim kombinacijam, saj grški izraz po svojem pomenu nima nič skupnega z lat. communico; poleg

tega pa ponavlja svojo izpeljavo iz adv. *вѣждоу* „ubivis, ubique“, „to, kar je povsodi, je tudi vsem skupno“. Tako naj bi bil, „četi- tudi ne povsem pravilno, pojmoval latinski izraz oni Slovan, ki je hotel nadomestiti *комѣкати, комѣканин* (communicare) s slo- vanskim izrazom“. Vondrák, *Vergl. Slav. Grammatik*, 2. izd., str. 602, navaja sicer *вѣсѣдѣ* med primeri za sufikse z -d- kot -*ѣдо-*, toda smatra tako izvajanje iz *вѣсѣ* za problematično. N. v. Wijk, *Zur Chronologie des altbulg. Ierumlautes* (*Zeitschrift für slav. Phil.* VIII 64) misli tudi, da ta etimologija ni dovolj trdna, da bi bil preglas *к* v *ѣ* le v tej besedi v kijevskih listih verjeten, a v *Geschichte der altkirchenslavischen Sprache*, str. 92, omenja *вѣсѣдѣ* med primeri odstopanja od praslovanske rabe polglas- nikov v kijevskih listih s pristavkom, „ako je Jagić to besedo prav zvezal z *вѣсѣ* in *вѣсѣдоу*; v *вѣсѣдѣ* mogel bi biti preglas“, ali se vidi iz nadaljnjega, da se mu ne zdi verjetno. Nasprotno združuje P. Diels, *Altkirchenslav. Grammatik* I 143, prip. 8 brez pridržka *вѣсѣдѣ* z adv. *вѣсѣдоу*.

Jagićeva razlaga že iz besedotvornega in semaziološkega gle- dišča ne more zadovoljiti; je pa s stališča fonetike kijevskih listov celo naravnost nemogoča. Ni starocerkvenoslovanskega spome- nika, v katerem bi bila raba polglasnikov v vseh pozicijah etimo- loško tako natančno izvedena (celo grafično pri sonantnih *r — l*) kakor v kijevskih listih. Dve ali tri nenatančnosti, ki jih naha- jamo, morejo biti le pisne pomote, ki jih je v listih več, torej so le navidezne. V IVb 17 *тѣкѣ црѣкѣнаѣ тѣрѣдѣ* proti VIa 4 *црѣкѣкѣ* imamo skrajšano obliko adjektiva nam. *црѣкѣкѣнаѣ*, kjer je predpostavljati ali neke vrste abreviature ali pa je pri tvorbi besede igrala ulogo kaka starovisokonemška varianta, ozir. oblika (tudi Jagić, *Entstehungsgesch. der kirch.-slav. Sprache*, 2. izd., str. 513, piše v besednem seznamu *црѣкѣ(вѣ)нѣ*); na enem ali morda na dveh mestih pa stoji VIIa 10 in 22 *вѣсѣхѣ* proti osemnajstim slučajem z *вѣсѣ*, medtem ko je *вѣсѣдѣ* v vseh pet- najstih slučajih redoma pisano z *ѣ*. St. Kuljbakin, *Le vieux slave*, str. 66, skuša po mojem mnenju upravičeno izločiti oba primera in šele v drugi vrsti dopušča domnevo morebitnega bilabialnega vpliva soglasnika *v*. Wijk v recenziji (*Slavia* X 167) to zadnje umevno odklanja kot popolnoma izoliren pojav. Ravno tako neverjetno bi bilo misliti z Jagićem (*Archiv* XX 12) na slovenski vpliv. Slučaj VIIa 22 je sploh nejasen, ker je v posnetkih zabrisan

(v vrsti prej stoji вѣсѣхъ); slučaj VIIa 10 $\text{дѣвѣ} \cdot \text{вѣсѣхъ}$ pa je, kakor je že Kuljbakin opozoril, verjetna pisna pomota, kar bi jaz podprl še s tem, da je ib. 7—8 druga pisna pomota gen. plur. $\text{вѣсѣхъ неческѣхъ силѣхъ}$ (na kakšen srbskohrvatski vpliv ne bo pač nihče z Vondrákom, O původu kij. listů, str. 23, mislil), a ib. 2 je v loc. plur. силѣхъ črka с prvotno nepravilno napisana in potem popravljena, tako, da so konture neenakomerno in debelo začrtane in je spodnji del sploh zamazan, torej vse znaki nepazljivosti na isti strani.⁵ Končno bi se mogel kot povod pomote navesti tudi vpliv besede вѣсѣдѣ . Vsekako pa značaj pisave kijevskih listov ne dovoljuje vezati вѣсѣдѣ z вѣсѣхъ , kajti o kakem preglasu v kijevskih listih ne more biti niti govora in tudi Wijk ne misli resno na to.

Besede вѣсѣдѣ sploh ne moremo razložiti iz slovanskih sredstev. Zato se za izraz, ki je prvotno nedvomno pripadal le

⁵ Naj tu omenim pravdo o obliki instr. sing. fem. VIb 7—8 неческѣхъ (tako je zapisano ob prelomu vrst), o kateri se govori v zvezi z nazali v staroslovenščini. Kakor je zapisano, bere Kuljbakin, *Revue des études slaves* II 197 in *Le vieux slave*, str. 42, in smatra to za pisno pomoto za -ѣхъ kakor je Va 17—18 вѣсѣхъ . Wijk, *Geschichte* str. 143 pa bere -ѣхъ in smatra to za pisno pomoto nam. -ѣхъ ali pa za dissimilacijo iz -ѣѣхъ . Diels, *Grammatik* str. 99 zavrača Kuljbakinovo branje kot nepravilno, pa vidi v končnici -u- izjemoma za -ѣ ali -o- . Od svoje strani moram reči, da je pri veliki natančnosti kijevskih listov tudi v pisavi nosnih vokalov, ki so se tedaj vendar še govorili, ko so jih pisali (prim. E. Schwarz, *Zur Geschichte der Nasalvokale im Slovenischen, Čechischen und Serbischen* v *Zeitschrift für slavische Philologie* V 124: denazalizacija je nastopi'a šele v drugi polovici X. stol.), zelo neverjetno, misliti na poznejšo zameno za nosni o in za kaj naj bi ta prav za prav bila, ko so Čehi in Slovenci govorili že skrčeno ѣ , Slovaki dialektično morda še $\text{-o}ѣ\text{-}$? Pri branju onega mesta se je treba ozirati tudi na pisavo. Že Kuljbakin je opazil, da pri drugem o ni gornje desne črtice. Je pa še drug moment v tem oziru. Kijevske liste sta priznано pisali dve roki (prva do IIb 7), ki se ravno tudi v pisavi ѣ zelo razlikujeta. V devetnajstih slučajih, ki jih je zapisala druga roka, nahajamo trikrat (IIb 15, 21, VIa 11) najstarejšo obliko za ὡψιλόν . drugi del manjši, krožka zvezana s črtico in črtica gori ali bolj na sredi na desno (J. Vajs, *Rukovět' hlaholské paleografie* str. 102); v drugih primerih manjka črtica, ki veže krožka, torej bi bil naš osemnajsti slučaj popolna paleografska izjema v krogu svojih tovarišev, ker je drugi del polno izpisani o . Prva roka je zapisala sedemnajst ѣ in pri teh je desna črtica, kjer je, doli, drugi del pa še zvečine manjši nego prvi, včasih sta doljna dela celo zvezana. Imamo tedaj tudi tu opraviť z neko pisno pomoto, v kateri z ozirom na pisavo druge roke ne moremo videti znaka za ѣ , še manj pa kak refleks za ѣ .

moravsko-panonski krščanski terminologiji, ponuja sama po sebi veza s starovisokonemškim terminom za „eucharistia“ wizzôd (prim. W. Braune, *Althochdeutsches Lesebuch*, 8. izd., str. 275, v glosarju; R. Raumer, *Die Einwirkung des Christenthums auf die althochdeutsche Sprache*, str. 313).⁶ Dejstvo take izposojenke na omenjenem ozemlju in v oni dobi ne more začuditi. Prvi dve cerkvi na tem ozemlju, da o pokristjanjevanju Slovencev niti ne govorim, sta posvetila, kakor vemo iz *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* — prvo okrog l. 830 v Pribinovi Nitri, drugo l. 850 v Pribinovem panonskem gradu — solnograška nadškofa.⁷ Prvi Pribinov duhovnik v Panoniji Dominik je bil spočetka najbrž duhovnik regensburške škofije (M. Kos, *Conversio Bagoaor. et Carant.*, *Razprave Znanstvenega društva XI* 79—80). V Regensburgu, nemški kraljevi prestolnici, se je l. 845 dalo pri Ludviku Nemcu krstiti s svojimi ljudmi štirinajst čeških knezov (V. Novotný, *České dějiny I* 1, str. 284). Toda ne le historična, temveč tudi filološka data vežejo moravsko-panonsko pismenstvo s starovisokonemškim cerkvenim in jezikovnim območjem. V tem oziru zadošča omeniti le sinajski evhologij 72 a—73 a, kjer imamo v spovednem obredu vključen prevod starovisokonemške, t. zv. sveto-emeramske molitve (Vondrák, *Archiv XVI* 118 i. dr.). Tudi po moravsko-panonskih legendah sv. Konstantina in Metoda so bili Moravani vsaj do gotove meje že pred prihodom slovanskih apostolov kristjani (prim. F. Pastrnek, *Či môžu Moravia v dobe cyrilo-metodejskej nazývani byt' „konvertiti“?* v *Riša vel'komor.* str. 227). Legenda sv. Konstantina XIV. pogl. (Miklošičeva izd., str. 25) pravi v poslanici bizantinskemu cesarju Mihaelu: „людѣмъ нашимъ поганьства се отьвергышемъ и по християньскыи се законъ дръжещемъ, оучителя не имамы такого, иже ны бы въ свои языкъ истояю въроу християньскою съказалъ, да се быше и ныи страны, того зреще, подобнаи намъ . то посъли ны, владыко, епископа и оучителя такого.“ Legenda sv. Metoda, pogl. V (Miklošičeva izd.

⁶ Vondrák, *Studie z oboru církevněšlov. písemnictví* str. 54 tega izraza ni razumel. Gl. I. Grafenauer, *Časopis za slovenski jezik VIII* 115.

⁷ Cerkev v Nitri, o kateri se v X. stoletju sporoča, da je bila posvečena sv. Emeramu, regensburškemu patronu, ne more biti identična s Pribinovo (Chaloupecký, *Staré Slovensko*, str. 316; J. Cibulka, *Pribina a jeho kostol v Nitre* v zborniku *Riša vel'komoravská*, str. 25; J. Borovička, *Prager Rundschau III* 311 i. dr.).

str. 12) pa ima na odgovarjajočem mestu: „сѣуть въ ны вѣшкан оучители мнози крѣстѣнии, изъ Блѣхъ и изъ Грѣкъ и изъ Нѣмѣць, оучаще ны различь, а мы Глаголюхъ, прѣста чады, не имамъ, иже въ ны наставлятъ на истинѣ и разоумъ съказалъ . то, добре владѣико, посѣли такъ моужь, иже ны исправитъ всякоу правдоу.“ Vendar se govori še l. 852 na mogunški sinodi o „rudis et adhuc christianitas gentis Maraensium“. Toda k temu prim. še sklepe koncilov v Mogunciji in v Tours-u l. 813 o rabi narodnega jezika pri verskem pouku (Miklošič, *Die christl. Terminologie*, str. 3).

Izraz *вѣсѣдѣ* glasovno sicer ne odgovarja popolnoma stvnem. wizzōd, vendar te težave niso take, da bi se ne dale premostiti. Nočem se sklicevati na to, kako so si Slovani nepoznane izraze na različne načine prikrojili, n. pr. stčeš. krleš za *Kyrie eleison* (gl. Bernekerjev etimol. slovar, str. 502). Hočem ostati po možnosti v okviru medsebojnega jezikovnega odnosa med čehoslovaščino in starovisokonemščino. Stvnem. *wi* z *w* kot *u*, ki je mogel celo sledeči *i* labializirati (I. Schatz, *Althochdeutsche Grammatik*, str. 184), in z *i*, ki ni imel nobenega palatalizujočega značaja na način slovanskega vokala, je moralo biti mnogo bliže slovanskemu velarnemu *ʋ* nego palatalnemu *ʋʲ*. Tako se je tudi v gornji srbščini podobno razvilo *wu-* iz *vy-* za srednjem. *wi-* (prim. S. Pirchegger, *Zeitschrift für slav. Philologie* III 154—5).⁸ Znak z odgovarja slovanskemu *s*, kakor nas uči grafika brižinskih spomenikov, kjer je za *s* v prvi vrsti *z*, za *š* pa *s*, iz česar sklepajo, da je starobavarsko *z* imelo artikulacijo nemega *s* (I. Schatz, *Altbairische Grammatik*, str. 82; prim. tudi W. Braune, *Althochdeutsche Grammatik*, 3.—4. izd., str. 74).⁹

Težava v razlagi je le nosni *q* v slovanski obliki. Stvnem. *ō* je bil tedaj v razvoju k diftongu in sicer v pravcu *uo* (Schatz, *Althochdeutsche Grammatik* 25, id. *Altbairische Grammatik* 16);

⁸ Mogoče, da je staroslov. *Дѣмѣдѣ* tudi bolje tako razložljivo, nego po M. Vasmerju, *Zeitschr. f. slav. Phil.* V 134 iz turkotatarščine. Prim. rus. *Вѣмпель* iz holand. *wimpel* i. pod. Izraz *мѣмѣ* (tako v kijevskih listih osemkrat) iz missa se smatra za starejšo izposojenko iz romanščine. Pa tudi v slučaju sprejetja iz starovisokonemščine je *u* umljiv radi nelabializiranosti zloga in mehkega značaja besede z naglasom na koncu.

⁹ Prim. tudi v listinah pisave imen kakor Zuentipolch za *Свѣторѣкъ* i. pod. v Fr. Kosa, *Gradivu za zgodovino Slovencev* II.

ozek izgovor v smeri k *u* je mogel imeti tudi češko-slovaški *q*, ki je dal po denazalizaciji *u*.¹⁰ Na vsak način ni stvnem. *o* nič odgovarjalo v slovanščini in mu je bil zato morda najbližji *q* s svojo dolžino. Svojevrsten starovisokonemški izgovor je mogel dati tudi povod, da se je izraz naslonil na domače besede z *-qd-*, ki pri končaju *-d* radi redkosti in sporadičnosti tvorb z *-d-* ali korenov na *-d*.¹¹ Sploh edine morejo priti v poštev in med katerimi jih je zlasti več s *sqd-*: ne le adv. *vbsqdu* — *vbsqdē*, temveč tudi substantiva, kakor *sqdъ* „instrumentum, vas“, *sъsqdъ* „vas“, *sqdъ* „iudicium“, adj. *sqdъ* (češ. sud, sudý počet, slov. sodo „gerade Zahl“), verb. po-, *sъ-sqd-iti* „leihen“. Sicer prim. s sufiksalnimi ali korenskim *-qd-* še *želqdkъ* (češ. žaludek) poleg *želqđ* (češ. žalud), *trqđъ* 1. češ. trud „lišaj“, slov. trod „kolika“ in 2. češ. troud „netilo“, slov. trod „kresilna goba“, *skqđъ* „inops“ in morda še kaj. Vriva se zlasti misel na *sqdъ* „instrumentum, vas“, ki se v slovanskih jezikih pogosto nahaja tudi s prefiksi: stslav. *съсѣдъ* (že v evangeliju), češ. osudí, slov. posoda itd. V tej zvezi je zanimiv primer tudi že v stslav. evangeliju cod. Mar. Luk. V 19 *съсѣдѣмъ* (sicer z variantami v drugem zlogu) „*τέγυραι*, tegulae“, ki po Miklošiču, Etymol. Wörterbuch, str. 301, vkljub pomenu ni lat. scandula, temveč scutella, slov. skodela; Meillet, Etudes I 184 misli na kontaminacijo iz obeh, Wijk, Geschichte, str. 156, na možnost dveh latinsko-romanskih podlag scandula in scandella. Meni se zdi, da so Miklošičeva izvajanja l. c. vsega vpoštevanja vredna. Veza s *sqdъ* „vas“ je mogoča tudi po cerkvenih predstavah Kristusovega telesa kot posode duha. Prim. Epistula Barnabae VII 3 (Fr. Funk, Patres apostolici I 59): (v latinskem prevodu) . . . dominus . . . ipse pro peccatis nostris vas spiritus oblaturus erat in hostiam. Ib. XXI 8 (str. 97) se pravi tudi o človeškem telesu: usquedum in hoc pulcro vase estis.

Svojevrstna paralela k *wizzôd*, ki pomeni prvotno „lex“ (prim. got. *vitoþ*), potem „testamentum, sacramentum, eucharistia“ (O. Schade, Altdeutsches Wörterbuch, 2. izd., str. 1194; I. Grimm,

¹⁰ Iz stvnem. *alamuosan*, *-ua-*, *-u-* (Braune, Althochdeutsches Lesebuch, Glossar 206), češ. almužna se ne da nič sklepati. Gebauer, Slovník staročeský 10 izvaja izraz iz srednjevisokonemščine, Berneker, Slav. Etymol. Wörterbuch 27 iz starovisokonemščine.

¹¹ Prim. Miklošič, Vergl. Stammbildungslehre 207; Vondrák, Vergl. Slav. Grammatik I² 600; Meillet, Etudes II 319.

Deutsche Mythologie I, 3. izd., str. 35), se nahaja v srbščini, kjer je po V. Karadžića Rječniku (3. izd., str. 183) закон tudi „eucharistia“ kakor sicer navadno причешће (gl. gori): хайдемо на закон, данас сам узео закон. Nemogoče ni, da se je v tem ohranil sled prevoda starovisokonemškega termina, s katerim tudi Miklošič, Die christl. Terminologie, str. 31, primerja srb. закон.

Termin *вѣсѣдѣ* ni seveda edina izposojenka iz starovisokonemščine v stari moravsko-panonski krščanski terminologiji. Preden pa rečem nekaj besed še o njih, naj omenim tudi iz drugega področja primer, ki je tukaj zanimiv zlasti radi tega, ker se nahaja v tekstu, napisanem na Moravskem za Metodovega življenja, t. j. v legendi sv. Konstantina. V XI. poglavju beremo v pomenu „zakonca“ še staro dualno *малѣжена дѣва*¹² (Berneker in Brückner v etimol. slovarjih ne navajata tega najstarejšega vira), kjer tiči v prvem delu stvnem. mahal (mal) „concio, pactio, foedus nuptiarum“ (prim. nem. Gemahl). Sorodna je tvorba češ. vánoce, slovaš. vianoce, ki je po Miklošiču, Die christl. Terminologie, str. 23, in po Gebauerju, Histor. mluvnice I 539 iz srvnem. wihennahten — wīnahten. V rezijanščini je naziv ostal neizpremenjen venahti; prim. še tu in na Koroškem pernahti iz bav. berchtennacht „Das Fest der Epiphanie“ (Pleternik, Slovensko-nemški slovar i. dr.).

Druge vrste vpliva starovisokonemškega cerkvenega izrazoslovja so slučaji prevoda ali rabe gotovih slovanskih besednih tvorb po vzoru starovisokonemških izrazov. Sem spada n. pr. v češčini verjetno „chléb náš veždajší“ v staročeškem očenašu, kjer je veždajši od *вѣсѣ*, češ. *věš-d-* (J. Gebauer, Historická mluvnice I 517) in najbrž po stvnem. emizzîgas (prim. v starovisokonemškem brižinskem očenašu iz IX. stoletja pri W. Brauneju, Althochdeutsches Lesebuch, str. 36, 174). V kijevskih listih Ib 17—18 se imenuje sv. Kliment *законѣникъ*, po latinskem padovskem tekstu (Mohlberg l. c. str. 311) „sacerdos“. V starocerkvenoslovanskih evangelijih pomeni ta beseda *ὁ νομιζός*, legis peritus, v novem slovenskem prevodu „učitelj postave“ (n. pr. v evangelistarju Luk. X 25, XIV 3 in XXII 35), pač pa je v staročeščini *zakonnik* v rabi za „redovnik“, „Ordensmann, Ordensgeistlicher“ (prim. Slovník J. Jungmanna in Fr. Kotta). Že Miklošič, Die christ-

¹² Danes češko manželé iz *malžen-, poljsko małżonkowie i. dr.

liche Terminologie der slavischen Sprachen, str. 14, je opozoril za ta pomen na stvnem. ewart iz ěwa „lex“ in wart „custos“, torej „legis custos“; prim. O. Schade, Altdeutsches Wörterbuch, str. 155 ali W. Braune, Althochdeutsches Lesebuch, str. 219 ewart „Priester“. V istem pomenu se rabi beseda še v starem prevodu Dialoga papeža Grigorija Velikega, ki je napravljen po latinskem originalu ter se je ohranil v ruskem rokopisu XIII. stol. (A. Sobolevskij, Сборникъ отдѣленія русс. языка и словесн., t. 88, № 3, str. 62, 94). Med njim in kijevskimi listi je v leksiki mnogo sorodnosti (ib. str. 92). Spomenik zasluži novo podrobno študijo. Izraz nahajamo tudi v brižinskih spomenikih III 18 izco iega (boga) milozti . . . i uzeħ bofiħ mofenič · i ufeħ b̄ zaconnic (prim. kij. Ib 17—18 каментѣ законѣника ꙗ мѣченика). Kopitar, Glagolita Clozianus, str. XXXIX in Vondrák, Frisinské památky, str. 61, 78, sta prevedla briž. zaconnic s „fidelium“. Miklošič l. c. smatra to za nepravilno in misli, da je prevajati „sacerdotum“. Prevod „fidelium“ se vzdržuje pač le radi paralelnega teksta v brižinskih spomenikih I 6, kjer stoji na odgovarjajočem mestu vuernicom, toda tak pomen besede zakonѣникъ nima nobene druge opore in bi ga bilo s prvotnima dognanima tudi težko združiti. Za prvotno starocerkenoslovansko иерен, gr. ἱερεὺς, se pojavlja v starih spomenikih še попъ iz stvnem. phaffo „Geistlicher“ (W. Braune, Althochdeutsches Lesebuch, str. 251) posebno v evhologiju in v Metodovi legendi (pogl. VI свѣти [scil. апостоликъ] же на поповѣство влаженаго Меѳодіа, ib. свѣти отъ оученикъ словѣньскъ три нспы, pogl. XV отъ оученикъ свонхъ посажъ [scil. Metod] дѣва попъ скоропискица зѣла). Še drug nov izraz чистителъ, ki se bere n. pr. že v supraselskem kodeksu (prim. V. Jagić, Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, 2. izd., str. 309), je vzniknil pozneje na vzhodnem Bolgarskem carja Simeona. Tudi beseda zakon v pomenu „sv. pismo“, „testamentum“ ima po mojem mnenju svoj vir v starovisokonemščini. Slov. zakon je po izjavi F. Ramovša v razpravi M. Slaviča „Zaveza“ in „Mojzes“ (Bogoslovni vestnik 1936, XVI 183—4) najbrž iz češčine. V češčini je v rabi od najstarejših časov (cf. ib. 184 in pri J. Jungmannu). Zato ne morem pritrditi izjavi F. Trávmčka ravnotam (str. 184), da bi bila češčina samostojno prišla do take rabe, ako je že v starovisokonemščini popolnoma enako ěwa (poleg drugega) v pomenu „lex“ in „testamentum“ (O. Schade,

Altdeutsches Wörterbuch, str. 125 in W. Braune, Althochdeutsches Lesebuch, str. 219), pa bi bil na ta način neki paralelizem med izrazoma zákon in zakonik v češčini v njunem odnosu do stvnem. ewa in êwart.

Zanimiva je v našem oziru še beseda kijevskih listov Va 9 неприкзникъ adj. poss. „diaboli“. Nahaja se sicer že v staroslovenskih evangeliijih za *ὁ πονηρός* „hudi duh“, medtem ko ostaja *διάβολος* — дѣволъ neprevedeno; v apostolu se potem raba besede неприкзникъ razširi tudi v zadnjem pomenu (Jagić, Entstehungsgeschichte, str. 306). S tega vidika se mi ne zdi brezpomembno z ene strani Mat. IV 1 v Assemanijevem evangeliistarju отъ дѣвола proti zografskemu tetraevangeliju отъ неприкзни (v marijinskem manjka) za gr. *ἐπὶ τοῦ διαβόλου*, z druge Mat. VI 13 v očenašu Asseman. evang. отъ лжквалдо proti zogr. mar. отъ неприкзни za gr. *ἐπὶ τοῦ πονηροῦ*. Ni treba (vkljub Entstehungsgeschichte, str. 369), da bi Assemani imel poznejše, saj je лжквалъ poleg злалъ že tudi v najstarejših tekstih (ib. str. 347). Znano je že od Kopitarjevih časov (prim. V. Vondrák, Altkirchen-slavische Grammatik, 2. izd., str. 9, prip. 1), da je izraz neprijaznъ prevod iz germanskega — ali got. unhulþô ali stvnem. unholda „diabolus“ (W. Braune, Althochdeutsches Lesebuch, str. 268, ali O. Schade, Altdeutsches Wörterbuch, str. 1036). Težko si je misliti, da bi bili Slovani že v tako rani dobi po vzorcu Gotov ustvarili tak prevodni izraz, ki bi se bil potem splošno razširil in na Balkanu prešel v prvotni tekst evangelistarja. Tudi A. Stender-Petersen, Slavisch-germanische Lehnwortkunde (Göteborg 1927) ne omenja izraza. Mnogo verjetneje je, da pripada prvotno le moravsko-panonskemu, pod starovisokonemškim vplivom nastalemu cerkvenemu izrazoslovju. Nahaja se v adjektivni obliki tudi v brižinskih spomenikih: II 8 zavuzitju nepriiazninu uvignan „invidia diaboli expulsus“ ter II 33 nepriiaznina uznenauideffe „diabolica oderunt“ (Vondrák, str. 58, 72).¹³

¹³ Med kijevskimi listi in brižinskimi spomeniki je vobče več sorodnih jezikovnih, zlasti leksikalnih črt; prim. obliko kij. IIIa 7 подасъ in briž. I 20 vuez ter besede балъство IVb 21 — bali II 90, balouvanige II 92, црѣкѣ VIa 4 — circuvah II 35, неприкзникъ Va 9 — nepriiazninu I 8, -ina II 33, законъника Ib 17—18 — zaconnic IIIa 8, животъ IVa 16 itd. (vsega petkrat) — fivuot Ib 9 itd. (vsega štirikrat).

Dejstvo nedvomnega starovisokonemškega izraza v moravsko-panonski krščanski terminologiji, kakor je *вѣсждѣ*, je tudi od velike principialne važnosti pri vprašanju porekla mnogih teh terminov. Saj je znano, da je posebno v novejšem času marljivo na delu romanistična šola (K. Titz, P. Skok i. dr.), ki izvaja čim več izrazov iz romanščine, med njimi tudi take, o katerih se je prej mislilo, da so germanskega (gotskega, ozir. starovisokonemškega) izvora. Pa tudi germanistična šola je zadnje čase doživela neko poživitev (A. Stender-Petersen, K. Knutsson, E. Schwarz i. dr.). Moram pa reči, da imam vtis, da se v obeh v mnogem strelja preko cilja in da se zlasti tudi filološki momenti ne jemljejo tako v poštev, kakor bi to stvarno razpravljanje zahtevalo. Ne more biti seveda tu moja naloga, spustiti se v podrobnejši pretres tega problema. Nekaj kratkih pripomb pa le moram dodati, ker stojijo v organični zvezi z mojim tukajšnjim glavnim vprašanjem. Gotovo mi ne pada na um, odrekati možnost in nujnost razlage nekih terminov iz romanščine, kar se da lepo tudi zgodovinsko podpreti.¹⁴ Jaz sam sem že l. 1919 (Južnoslovansko-italijansko sporno vprašanje, str. 10—11) pisal o izrazu križb in opozoril med drugim na staroromansko rovinjsko kruz z zvenečim z na koncu.¹⁵ Zato se mi tudi zdi, da gre A. Brückner, Archiv 42, str. 128, le predaleč, ako pravi: „Dagegen ist die gesamte christliche Terminologie, die durch den Lauf der Geschichte schliesslich auch gemeinslavisch wurde, nur von deutschen Missionaren aus Salzburg und Regensburg 750—850 geschaffen, daher der entschlossene Kampf, den die deutsche Geistlichkeit in Mähren gegen die griechischen Eindringlinge eröffnete und mit Hilfe von Svätopluk und Papst Stephan V. siegreich durchführte.“ Poučen primer za vse gori rečeno je izraz za cerkev, ki se nahaja v staroslovenskih spomenikih v dveh oblikah, v navadni kot *црѣкы* s sonantnim *r* že v evangelijih, v izjemni kot *цирѣкы* z dvema vokaloma ob *r* v glagolskem sinajskem psalterju 105b 14 *цирѣковы* poleg nav. *црѣкы*, v kijevskih listih VIa 4 *црѣкыѣ* in IVb 17 *цирѣкыѣ* (o obliki gl. gori) ter morda v bri-

¹⁴ Prim. M. Kos, O slovenski naselitvi na Koroškem (Geografski vestnik 1932, str. 101); id. Zgodovina Slovencev I 1933; I. Grafenauer, O pokristjanjevanju Slovencev in početkih slovenske pismenosti (Dom in svet 1934, str. 350, 357).

¹⁵ Drugo literaturo gl. v Bernekerjevem etimološkem slovarju.

žinskih spomenikih II 35 circuvah. V sinajskem psalterju so se ohranili tudi razni bohemizmi kakor 29 a 11—12 *нѣкъзѣтъа*, 34 a 19—20 *ѡсѣѣице(иѣк)* po slovarju pri izdaji S. Severjanova i. dr.¹⁶ Vprašanje o vplivu latinskega teksta v prevodu psalterja puščam na strani. Jasno je, da kdor zna filološko gledati, bo zvezal obliko *цѣркѣ* z moravsko-panonsko-slovenskim območjem, *цркѣ* pa s solunskim tipom staroslovenskega jezika Konstantina in Metoda. To potrjuje tudi današnje stanje v slovanskih jezikih: bolg. *цѣрква* (vzh.) — *църква* (zah.) je iz oblike s sonantnim *r* kakor srb.-hrv. *crkva* in rus. *церковь*; nasprotno imamo stpolj. accus. *cyrkiew*¹⁷ — gen. *cyrekwie* (K. Nitsch, *Język polski* 1934, XIX 52, podobno stčes. *cierkev* — *cerekve* (I. Gebauer, *Slovník staročeský* I 141), kajk.-hrv. in vzh.-slov. *cirkva* (prim. P. Dajanko, *Lehrbuch der wind. Sprache*, str. 97; drugo gradivo o tem je zbral že Vondrák, *O původu kyjevských listů*, str. 33)¹⁸ iz druge oblike z *-irъ-*, ozir. za češko morda *-brъ-*. Stčes. obliko izvaja O. Hujer, *Uvod do dějin jazyka českého*, 2. izd., str. 87, iz staroslovenščine, torej iz oblike s sonantom, v nasprotju z Gebauerjem, ki nastavlja **cêrċkъv-* — *cêrċkve*. Tudi običajno slovensko obliko z *e* cerkev razlaga F. Ramovš, *Historična gramatika*, str. 72, iz oblike s sonantom, isto tako pa tudi obliko v brižinskih spomenikih, vendar pristavlja, da je pojav prehoda *er > ir* predvsem na Kranjskem znan. Po Bernekerju, *Slav. etymol. Wtb.*, str. 132, naj bi češ. *črk-* dalo najprej *cêrk-* in potem *cêrċkv-*. Jaz s tem z ozirom na jasna fakta starih spomenikov ne morem soglašati, tem manj, ako je n. pr. v *Conversio* najti kar trinajst imen krajev, sestavljenih s stvnem. *chirichun* z ozemlja vzhodno od Ptuja, med njimi okrog polovice s Pribinovega (Kos. *Conversio*, str. 89), s čimer lahko primerjamo današnje Cirkovce pri Ptuj in pod. Močna podpora za ves ta okvir je baš izraz *кѣрѣдѣ*. Kaj naj bi bili velikomoravski Čeho-Slovaki ali panonski Slovenci vsaj že v prvi polovici IX. stol. mogli občutiti neugodnost v izgovoru *сѣрк-*, da so ga izpremenili v *сѣркѣ-*, ko je še vladal zakon odprtih

¹⁶ N. Wijk, *Zeitschrift für slavische Philologie* XIII 83 vidi ne neupravičeno tudi v ps. 16, 14 *ѡдѣѣкѣ* panonizem proti starejšemu ps. 75, 11 *ѡтѣѣкѣ*.

¹⁷ Tudi cyrki (W. Taszicki v Miletičevem zborniku, Sofija 1933, str. 253).

¹⁸ Prim. še D. Domjanić, *Dom in svet* 1930, str. 287 „videl sem cirkvu“.

zlogov? Ali naj bi to celo bila praslovanska dubleta? To so s stališča slovanske filologije popolnoma nemogoče stvari! V novejši literaturi o izrazu cerkev (starejša, ki ni mogla vedeti za stare dublete, ne prihaja tu v poštev) se citirajo sicer dublete, posebno radi češčine tudi še tretja varianta *cъrъky, ali vse se skušajo razložiti iz le enega, zdaj tega, zdaj onega vira in iz ene prvotne oblike. Po Skoku, Zeitschr. f. slav. Phil. 1925, II 397, so se različne slovanske variante razvile iz ene praoblike preko latinskega medija.¹⁹ E. Schwarz, Archiv 1926, XL 288 sl., vidi vir za *cъrky kakor A. Brückner v poljskem etimološkem slovarju (1927) v starobavarščini; v oceni dela Stender-Petersenovega (Archiv 1929, XLII 305) zahteva to vsaj za zahodno-slovanske in slovenske oblike. A. Stender-Petersen, Slavisch-germanische Lehnwortkunde 1927, str. 428, razlaga vse tri možne variante iz gotščine, a v oceni spisa K. Knutssona, Die germanischen Lehnwörter im Slavischen vom Typus buky (1929) v Zeitschrift für slav. Phil. 1930, VII 254, zavrača Knutssonovo trditve (str. 59 sl.), da bi se bile razširile k Slovanom iz staroniznemščine, ozir. cъrky tudi iz starosrednjemščine; pri tem ostaja varianta cъrъky nerazložena. V oceni J. Janka teh del (Slavia 1930—1, IX 342) se omenjene razne trditve le odklanjajo. Mojemu stališču stoji najbližje E. Schwarz v drugi svoji izjavi (Archiv XLII). Pripomnil bi le, da je *i* pod naglasom ostal in da vprašanje radi *c* ne more delati težave.

Na kratko naj še omenim izraz папѣжъ, ki ga poznajo kijevski listi, legenda sv. Metoda, Assemanijev evangelistar in še neki drugi stari teksti in ki je v te tekste zašel seveda v moravsko-panonski dobi. Poskusi razlage kontaminacije iz papa in pontifex (Meillet, Études I 185) ali papa in apex (Titz, Bratislava 1930, IV 143) i. pod. ne vzbujajo posebnega zaupanja. Meni se zdi, da so se za rimskega papeža bolj brigali nemški škofje in njih duhovniki nego preprosti Slovani na Velikomoravskem, v Panoniji in drugod po Slovenskem. Tudi tu daje въсѣдъ moralično zaslombo, vezati izraz папѣжъ vkljub križъ in kaležъ raje po starem s stvnem. bâbes (Braune, Althochdeutsches Lesebuch, Glossar,

¹⁹ St. Mladenov, Старитѣ герман. елементи въ слав. езици, Sofija 1909, str. 136 sl. (bolg. Sbornik XXV) je izvajal цркѣмъ naravnost iz grškega.

str. 208).²⁰ Tako isto kaže *сплатъ* v vezi *надъ сплатъмъ* (desetkrat, popolno izpisano n. pr. II b 18 i. dr.) „super oblata“ (prim. češ. oplátek) na starobavarski izgovor (prim. Schatz, *Altbairische Grammatik*, str. 75). V tem pravcu dalje zasledovati moravsko-panonsko krščansko terminologijo (n. pr. *мѣша*, *мѣниѣ* i. dr.)²¹, tu ni več moja naloga.²²

²⁰ Proti **papex* in za isti vir se izreka tudi A. Sobolevskij v oceni spisa St. Mladenova o germanskih elementih v Archiv-u XXXIII 479.

²¹ Prim. v kijevskih listih *мѣшкѣ* in v sinajskem evhologiju 80 b 2 *мѣшкѣ* *мѣниѣ* i. dr.

²² Na koncu naj navedem nekaj novejših in ne citirane literature a) o slovansko-krščanski terminologiji in b) o starejših germanskih, oziroma nemških tujkah v slovanskih jezikih. a) A. Meillet, *Les premiers termes religieux empruntés par le slave au grec* (*Mémoires de la société de linguistique de Paris* 1918, XX 58); P. Skok, *La terminologie chrétienne en slave* (*Revue des études slaves* 1927, VII 177); T. Lehr-Spławiński, *O zapożyczeniach łacińskich w języku prasłowiańskim* (*Sprawozdania krakowskiej akademii nauk* 1929, XXXIV, № 4 in *Eos* 1929, XXXII 705); F. Ekert, *Staročeská terminologie a fraseologie bohovědecká* (*Časopis katol. duchov.* 1883, XXIV 1); A. Frinta, *Naboženské názvosloví československé*. V Praze 1918 (ocena: O. Hujer, *Listy filol.* 1919, XLVI 53); Fr. Trávníček, *Jazyk a národ*, Praha 1930, str. 31, pogl. IV. *Křesťanství* (prim. tudi str. 77); K. Titz, *Nejstarší vrstva českých slov církevních a kulturních* (*Slavia* 1930—1, IX 19); B. Havránek, *O problémech srovnávacího studia spisovných jazyků slovanských* (predavanje na II. kongresu slovanských filologov v Varšavi 1934. l., v katerem se dotika tudi češko-poljske krščanske terminologije; prim. „*Bratislava*“ 1934, VIII 425); E. Klich, *Polska terminologia chrześcijańska*. Poznań 1927 (oceni: W. Taszycki, *Zeitschrift für slav. Philologie* 1929, VI 529 in O. Hujer, *Listy filol.* 1929, LVI 282). Prim. tudi F. Kluge, *Unser ältestes Christentum ein terminologisches Problem* (*W. Braunes Beiträge* 1909, XXXV 124, ponatis v F. Kluge, *Wortforschung und Wortgeschichte*, Leipzig 1912) in historična spisa J. Zeiller, *Origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris 1918 ter L. Bréhier, *Les missions chrétiennes chez les Slaves au IXe siècle* (*Le monde slave* 1927, IV, № 10, str. 29). b) V. Kiparsky, *Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen*. ocena: A. Stender-Petersen, *Zeitschrift für slavische Philologie* 1936, XIII 246); Helsingfors 1934 (*Annales Academiae Scient. fennicae*, ser. B, zv. 32, štev. 2); A. Beer, *O stopách vlivu německém v češtině staré* (*Vestník kr. české spol. nauk*, tř. filos.-histor.-jazykozpytná, r. 1905, № VII; ocena: A. Kraus, *Listy filol.* 1905, XXXII 475; odgovor: A. Beer, ib. 1906, XXXIII 61); A. Meyer, *Die deutschen Lehnwörter im Tschechischen*, Reichenberg 1927 (oceni: F. Liewer, *Slawistisches Schulblatt* 1928, II 17 in J. Kořínek, *Listy filol.* 1929, LVI 372); A. Kleczkowski, *Wyrazy niemieckie w staroczeskiem i staropolskiem* (*Symbolae grammaticae in honorem J. Rozwadowski* II, Cracoviae 1928, str. 331, 549); isti o istem tudi na I. kongresu slovanských filologov v Prazi 1929. l. (prim. *Sborník prací I. sjezdu slovanských filologů v Praze* 1929, II 552, Praha 1932).

Saj si je težko predstavljati, da bi se v mašni knjigi trpela in brala brezsmiselna beseda. V hrvatsko-glagolskem misalu sicer nimamo sledu o njej (n. pr. v misalu kneza Novaka iz l. 1368 beremo na odgovarjajočem mestu *дарн*, kar se poleg *принишеник* nahaja tudi v dunajskih listkih), pač pa v posebno v poštev prihajajočem staroruskem tekstu. Vprašanje, ali niso kijevski listi original in ne kopija, za kar se je potegoval N. Grunskij (Кіевскіе глагол. листки II 56 в Ученые Записки Имп. Юрьев. Унив. 1904, № 6), pustim na strani, ker je to stvar daljše svoje razprave. Prevod *симъ* za *per haec* ne mora pričati za *дарованіе*, ker je prevod kijevskih listov sploh v mnogem, kakor je omenil Jagić na več mestih v komentarju, okoren. Tudi F. Ušeničnik (Bogoslovni vestnik X 249 sl.) pripominja in na primerih dokazuje, „da je latinski liturgični jezik prevajalcu tu in tam delal težavo“. V našem slučaju se nanaša *симъ* pač na ves začetni stavek.

V. Vondrák je že v spisu „Zur Würdigung der altslovenischen Wenzelslegende und der Legende vom heil. Prokop“ (Sitzungsberichte dunajske akademije znanosti, filološko-historični razred CXXVII, 1892, str. 28) opazil, da se nahaja v staroruskem kanonu na čast sv. Václava v novgorodskem (sofijskem) mineju za 28. september na l. 124 v drugi pesmi (t. zv. kondaku)² podobno kakor v kijevskih listih izraz *рѡваніе*, ki je v poznejšem rokopisu moskovske sinodalne biblioteke števil. 159 izpremenjen v *дарованіе*.³ Pesem se glasi (po Sborníku): *кѡн . гла . а . по . анкѣ англѣскѣмъ .*
Сѣ анкѣ англѣскѣмъ престоу , блжепѣ , наслажаѣши сѣ бжѣствѣнныа
и неизреченныа . доброты и ѡтждоу блгодѣтныа дары почърпѣ

² V znanih staroruskih minejih iz let 1095—6, ki jih je izdal V. Jagić, Menaea septembris, octobris, novembris (Petropoli 1886), je pesem izpuščena. Jagić jo je dodal po sofijskem rokopisu. To je ponatisnil V. Vondrák v cerkvenoslovanskih hrestomatijah, nemški 1910, str. 170, in češki 1925, str. 210. Na novo je izdano v Sborníku staroslovan. literarních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile. V Praze 1929, str. 139. Cel sofijski tekst je prvič izdal J. Sreznjevskij v Izvѣстія Имп. Акад. Наукъ по отдѣл. русс. языка и словесн. X, 1861—3, str. 521 sl., kjer črke *-ова-* v *рѡваніе* označuje s posebnim tiskom. V slovarju (Матеріалы для словаря древнерусскаго языка III 126) pristavlja k besedi vprašaj.

³ Izdal prvič K. Nevostrujev v Radu Jugoslav. akademije 1872, XXI 166, potem J. Kolář v Fontes rerum bohemicarum 1873, I 136.

чюдєсъ вѣсемъ прѣтѣкающимъ вѣроу подѣ твою стѣшию нстачаєши цѣлькамъ рѣваннє.⁴ V praških vzhodno-liturgičnih odlomkih, ki jih je nedvomno pripisovati sazavski dobi češko-cerkvenoslovanskega pismenstva, beremo v delu božje službe na Veliki petek II a 23 ѣза дара цѣлєннє (s češkim preglasom za -и) тѣ лиши?, grški *μητον χαρίσματος των ιαματων ἐστέρησε?*⁵, v cirilskih tekstih ѣда дарованнѣ ицѣлєннѣ лиши тѣ? (J. Sreznevskij, Древнѣ глагол. памятники, str. 48). V kanonu samem, v prvi pesmi, stoji v minejih XI. stol. вѣноу во вѣсѣмъ вѣрѣющимъ обѣло даєши ицѣлєннє (v sofijskem rokopisu ицѣлєннѣ).⁶ Podobne fraze kakor v kanonu prim. še v Mihanovičevem prologu нстачати ицѣлєннѣ in v staroruskem letopisu ицѣлєннѣ дари (Miklošič, Lexicon palaeosloven. str. 268 prol.-mih. sub нстачати in str. 276 chron. 1. 59. 31 sub ицѣлєннѣ). Jasno je, da je tudi рѣваннє v ruskem tekstu pomenilo podobno kakor v kijevskih listih „даръ, munus“.

Kanon je bil sestavljen na podlagi starocerkvenoslovanske legende o sv. Václavu, ki je bila prvotno napisana na Češkem ter se je ohranila v hrvatsko-glagolskih breviarih in v Rusiji (Sborník, str. 35, 56, 137, Byzantinoslavica II 457). Verjetno je, da je bil vključen v minej v Rusiji, je li pa bil tam šele tudi napisan, ni tako gotovo. Že Nevostrujev l. c. je bil mnenja, da je bil napisan na Češkem, kar se zdi Vondráku nepojmljivo (unbegreiflicher Weise). Toda tudi G. Iljinskij je prišel na podlagi morfoloških arhaizmov in leksikalnih posebnosti v oceni Sborníka (Slavia XI 359) k istemu zaključku, da je bil kanon sestavljen na Češkem ne pozneje od konca X. ali začetka XI. stoletja. Za to priča tudi fakt, da se v kanonu govori o severu, jugu in zahodu, ne

⁴ V Sborníku je dodan tudi češki prevod: Kondak, tón I, Podoben ангѣ ангѣльскѣмъ. S kůry andělskými přebýváje, ó blahoslavený, kocháš se z nevýslovné boží dobroty, a načerpáv odtud milostné dary zázraku, vyléváš na všechny, kdo se s vírou utíkají k tvé svatosti, milost uzdravování.“ Adnominalní dativ ицѣлєннѣ stoji za genitiv.

⁵ P. Šafárik, Glagolitische Fragmente, str. 44.

⁶ Češki: Nebot' dāvāš ustavičnē všem věricím hojnā uzdravování Sborník str. 141.

pa še o vzhodu, ki bi jih bil sv. Václav prosvetil s svojimi čudeži.⁷ Neumljiva pa je pripomba Iljinskega na navedenem mestu: „При таких обстоятельствах, может быть, не случайно описка *цѣлѣмъ* роканіи в Каноне так напоминает описку в Кіевских листках *падѣ* сплатмъ роканіѣ: в обеих цитатах слогу *рѡ-* предшествует *-мъ, -мъ.*“ Vidi se, da Iljinskij izraza *роканіѣ* — *роканіи* le smatra za pisni pomoti; kaj naj bi pa pri tem zakrivila končaja *-мъ, -мъ*, katerih zadnji je v kijevskih listih celo v vrsti prej v naslovu, ni jasno. Edino pravilnega zaključka iz eksistence obeh izrazov za čudo tudi Vondrák svoj čas ni napravil; kajti v spisu „О původu kyjevských listů“ (1904, str. 13) je bil še vedno mnenja, da je beseda kijevskih listov posledica pokvarjenega mesta in da je moralo biti prvotno *дароканіи*. Najbolje je, navesti njegove lastne besede: „... slovo — *роканіѣ* — nám se i těmito dvěma znaménky prozrazuje jakožto zkomolenina, vzniklá špatným čtením předlohy. Čárka na slabice *ni* prozrazuje nam ještě výraz, který zde asi byl původně, totiž *дароканіи* neb pl. *дароканіѣ*. Větší je ovšem pravděpodobnost, že zde bylo původně *дароканіи*, poněvadž hlaholského písmene *ѣ* první část je těž *e*, čímž nedorozumění mohlo snáze povstati. Háček na *ѣ* vyskytuje se v genitivu jako *мъченицѣ* II 14, *пицѣ* IVb 4, *вѣцѣ* VII 4, tak že v našem slově zkomolenina je dosti patrná.“ K temu še pod črto pripominja: „Že bylo původně v našem textu *дароканіи*, tedy tvar v jednotném čísle, temu by těž nasvědčovalo v dalším pokračování: *сѣмъ* *пѣи* ... *очисти*. Jest ovšem nápadní, že se *роканіи* vyskutuje ještě v jiné památce (viz Vondrák, Zur Würdig., str. 28): *истачаши цѣлѣмъ* *роканіи* a mimo to máme v ní (jest

⁷ Sbornik 143: *Паче санца, блжне, пресвѣтѣи свѣра и суга и запада пресвѣтѣи ламѣ зарамѣ чюдѣтъ ти.* Prim. tudi ib. str. 140: *западоу и свѣрѣнѣмъ странамъ свѣтѣлѣ зарѣ испочѣти чюдѣтъ.* Bližjega pojasnila bi rabila le še oblika *Прагъ* nam. *Прага* v kanonu in hrvatsko-glagolski legendi, ki pa tu dalje ne prihaja v poštev. Iz leksikalnih izrazov je zanimiv zlasti *кѣнажик*, ki se pojavlja že v Konstantinovi legendi, pogl. IV v pomenu, razvidnem iz konteksta: *отъ цара же нынѣ велю чѣсть и кнежию принѣмъ болюше чаи, въ скорѣ бо и стратѣи боудени.* V Metodovi legendi, pogl. III, stoji v rokopisu XII. stol. tudi *сѣтворѣ же* (namreč *Metod*) *къ томъ кнежинѣ лѣта многа* (Miklošičeva izdaja str. 10); v drugih tekstih je *кѣнаженин*. Bere se tudi v Gumpoldovi legendi sv. Václava (poznejši ruski tako zvani *Nikoljskega*): *на столѣ кѣнажии сѣла.*

to kanon na sv. Václava) i srbsko-hrv. прарѣкъ, tak že bi i zde mogla biti jakási souvislost.“ Kako naj se zadnja nedoločna izjava razume, ni razvidno. Pač pa se more reči, da se iz znakov, na katere se Vondrák predvsem sklicuje, ne da seveda nič sklepati. (O синах sem že gori govoril.) Pustim na strani dejstvo, da zadošča že samo nahajanje podobnega izraza v staroruskem tekstu, ki ima zvezo s staročeško-cerkvenoslovanskim pismenstvom, da je treba domnevo o pokvarjenosti mest kar v obeh, v nikakršni neposredni medsebojni zvezi se nahajajočih tekstih, odkloniti kot nemogočo. Vprašanje o znakih v kijevskih listih je gotovo problem zase, ki ga tu ne morem obdelati, ki mu pa hočem posvetiti posebno študijo. Vendar lahko na kratko rečem, da akut ne mora dokazovati končaja srednjega spola -иѣ, kakršnih primerov je seveda že radi značaja teksta umevno največ, ker stoji ne le na *i* pred *j* v tem sufiksu, temveč pred *j* sploh: Ib 7 силѣжъ, IIb 10 свѣжъ, IIb 17 in VIIa 16 твѣжъ, IIIa 2 in VIIa 18 твѣжъ, IIIa 6 вѣчнѣжъ, IIIa 6 твѣжъ. Ravno tako ni nikjer dokazano, da bi morala strešica označevati le genitiv sing. ženskega spola. Mi sicer ne nahajamo paralele akuzativa plur. fem. na -ѣ s strešico proti genitivu sing. fem., izvzemši slučaj роуаиіѣжъ, pač pa imamo pri trdem končaju v akuzativu plur. IIIa 2 силѣи in VIIa 18 силѣи, Vb 17 нѣи proti genit. sing. IIa 15 феллицитѣи in IIa 11 -ѣи brez znaka ter VIIa 4—5 приснодѣтѣи. Poleg tega je strešica v genitivu sing. fem. na -ѣ IVb 3 пивескъскѣи изpuščena. Pa če bi tudi bila v stavi znaka pomota, bi to ne moglo odločiti o besedi sami.

Po vsem dosedaj rečenem moramo tedaj predpostaviti neki posebni izraz za „munus“, ki se nahaja v kijevskih listih v starejši obliki samostalnika ženskega spola *рѡваннѣ*, v kanonu na čast sv. Václava pa v izpremenjeni srednjega *рѡваннѣ*. Na drugih odgovarjajočih mestih v molitvah *надѣ сплатѣмъ* imamo v kijevskih listih IIb 23, VIa 2 in VIIa 20 *дарѣ*, Vb 2 *дарѣи*, ali pa IIIb 1, IVa 8—9 in VIb 12 *принѣсѣ* (prim. lat. oblata k offerre); *дарованнѣ* se ne nahaja.⁸

⁸ Izraz Πα 18 *σλουζβεβη λυδι τρωχη* ne šteje. Izraz priinosk „oblatio“ je večkrat brati v Dialogu papeža Grigorija Velikega (A. Sobolevskij) l. c. 73 in 93). Prim. še v prevodu Konstantinovega historičnega spisa „Глаго на приносене“

Čudnega izraza *рѣчникъ* fem., čigar razlagi iz pomote se, kakor smo videli, upirajo zelo tehtni razlogi, tudi ne moremo razložiti iz slovanščine in zato smo posebno z ozirom na izraz *вѣсждѣ*, ki smo ga morali v 1. poglavju pojasniti s pomočjo starovisokonemščine, upravičeni, vprašati se, ali ni morebiti tudi ta izraz potekel iz istega vira. Nujnost vseh okoliščin to naravnost zahteva. Vendar imamo tu opraviti s težavo, da se direktno odgovarjajoč starovisokonemški termin dosedaj vkljub mnogemu iskanju v vsem dostopnem in ne vseskozi udobno uporabnem gradivu še ni dal zaslediti. Obrnil sem se svoj čas tudi na nekega znanega nemškega germanista, ki mi pa ni vedel nič odgovoriti. Pač pa lahko opozorim na neke okoliščine, ki povečajo verjetnost starovisokonemškega porekla tudi tega termina, in predložim neko hipotezo o njegovem etimološkem postanku, ki naj bi bila germanistom pobuda, priskočiti nam na pomoč. Včasih se kakšna beseda niti ni ohranila, dasi jo je treba nujno predpostavljati, kakor n. pr. v gotščini celo izraz za cerkev *kyrikō, iz katerega, kakor smo videli v 1. pogl., recimo, A. Stender-Petersen v svojem glavnem delu razlaga vse slovanske variante, a upravičeno z drugimi gotovo obliko s sonantnim *r*. Seveda so bili poizkusi, da so hoteli radi molčanja virov skratka odrekati gotščini besedo; toda danes se posebno po razpravi E. Wessēna o najstarejši krščanski terminologiji v germanskih jezikih (Arkiv för nordisk filologi 1928, XLIV 75) smatra beseda za utrjeno (prim. Zeitschrift für slavische Philologie VII 254).⁹

Kako različni so lahko germanski izrazi za „dar“, moremo lepo videti tudi iz gotščine, kjer se v evangeliju za grško *δῶρον*, lat. *munus* (Mark. VII 11 *donum*), stslav. *даръ* rabi Mat. V 23

моще¹¹ преславнаго канѣнта¹² v Makarjevskih četji-minejih pod 23. jan.: *сѣмъ приношенію вѣншюу*, t. j. po maši (Кирилло-Методіевскій сборникъ, Moskva 1865, str. 325). Končno je omembe vredno, da imajo brižijski spomeniki II 38 obeti nasse im nezem o zcepaſgenige telez nafich i duf nafich z obět kot osnovo na -i- v pomenu „acrificium, oblatio“, kar se strinja s češ. *obět*, „Opfer“ (V. Vondrák, *Frisinské památky*, str. 19, 73), ne pa s kij. III b 10 *обѣта троего ради* (же еси обѣцалъ намъ z obět kot osnovo na -o- v pomenu „votum“).

⁹ Lep primer za besedo, ki se ni ohranila v domačih virih, je gotsko ime za Donavo, latinsko *Dānuvius*. Predpostavlja se **Dōnavi*, **Dunavi* (A. Stender-Petersen, *Slavisch-germanische Lehnwortkunde*, str. 346), **Dōnuvis* (V. Vondrák, *Časopis českého musea* 1900, r. 74, str. 30). Zabeležil pa jo je grški pisatelj Caesarij iz Nazianza *παρὰ Γόττοις Δοναβίον* (Archiv für slav. Phil. I 293).

aibr (le tu), Mat. V 24 in VIII 4 giba (nem. Gabe) in Mark. VII 11 *maipms* (le tu). Za starovisokonemščino mi ni mogoče podati podobne slike, hočem pa najprej z besedotvorno-oblikovne strani pokazati popolno možnost take starovisokonemške besedne tvorbe, kakor je „rovanija“ fem. v kijevskih listih, in sicer tudi za ožji okvir cerkvenega izrazoslovja.

R. Raumer, *Die Einwirkung des Christenthums auf die alt-hochdeutsche Sprache*, str. 314, podaja v istem oddelku, kjer govori o „wizzod“, iz monsejskih glos tudi izraz tougani fem. „sacramentum“, katerega splošni pomen bi bil „secretum, mysterium, Geheimnis“ od tougan „geheim“. Prim. W. Braune, *Alt-hochdeutsches Lesebuch, Glossar*, str. 265: tougani f. Geheimnis, tougan adj. heimlich, geheim, geheimnisvoll; adv. heimlich, mystice. Dalje omenja Raumer str. 332 offani fem. v cerkvenem pomenu „revelatio“, „razodetje“. Prim. O. Schade, *Altdeutsches Wörterbuch*, str. 664, offani fem. Offenbarung. A podobnega bi se lahko še kaj navedlo. So to iz pridevnikov tvorjena abstrakta ženskega spola na -i, ki se v starovisokonemščini lahko tvorijo od vsakega adjektiva (Braune, *Althochdeutsche Grammatik* str. 189), pa tudi od participa praet. je ta tvorba v starovisokonemščini pogosta, n. pr. irstantanī „resurrectio“, „vstajenje (iz mrtvih)“ i. pod. (Braune ib.). V pridevniškem obrazilu -an- kakor v stvnem. tougan, offan, wësan, trockan, brehan, hasan vidi F. Kluge, *Nominale Stammbildungslehre der altgerman. Dialekte*, str. 96, prvotni participialni formant. Tvorbe na -anī so bile posebno v starovisokonemščini pogoste (J. Grimm, *Deutsche Grammatik* II 161 sl.). V slovanščini, kjer imamo sicer prvotni sufiks -ynī, takih tvorb ni. Srbske izpeljanke iz glagolov kakor писа-нија fem. „Die Kollektur der калуђери, weil sie die gebenden aufschreiben, um ihrer dann namentlich im Gebete zu gedenken“ (V. Karadžić, *Српски рјечник*, 3. izd., str. 518) ali бѣжаніија fem. „fugitivi“ (D. Daničić, *Рјечник из књижевних старина српских* I 95) ne segajo, kakor kaže že njih oblika, v globoko starost, čeprav Daničić navaja zadnjo iz listine XV. stoletja. Tuji samostalniki ženskega spola na -i so se prevzeli v stari cerkveni slovanščini s podaljškom -ѣja, ki je v slovanščini sploh zvečine tuj formant. Prim. gr. ἡ πεντηχοστή (ἡμέρα) v praških odlomkih I B 4 *панѣтикоствѣ* za -нѣ s češkim preglasom (Vondrák, *O původu* str. 60 sl.); prim. tudi v kijevskih listih *прѣфацнѣ* (izpisano pet-

krat; v vsem sedemkrat) za lat. praefatio i. pod. Z besedotvorno-oblikovne strani se torej ne le nič ne upira, temveč naravnost vse govori za izposojenko iz starovisokonemščine na -anbja fem., v kijevskih listih -аник.

Gre še za etimološko in pomensko podlago besedne tvorbe. A. Walde, *Vergl. Wörterbuch der indogerm. Sprachen* I 76 sl. pozna koren *ar-* ali *er-* v pomenu „zuteilen“: av. *frārəta-n.* „Zuweisung (von Opfern u. dgl.), Darbringung“ (*Bartholomae, Altiran. Wörterbuch* 184 sl.); razširjene pa so tvorbe iz tega korena tudi drugod, posebno v medialnem pomenu „an sich bringen“, n. pr. gr. *ἔρρωμαι* „erwerbe, empfangе, bes. als Preis oder Lohn“. II 343 navaja Walde *re(i)-* „geben; Sache“: stind. *rāti* „gibt, verleiht, gewährt“, av. *rā* „gewähren, spenden“, stind. *rāyih* „Gabe“, stind. *rātāh* in av. *rātō* „dargebracht“, stind. *rēvant-* in av. *raēvant* „reich“, lat. *res* „Sache“. Iz teh korenov bi seveda lahko bila mogoča tudi kaka germanska izpeljanka, toda ni znana. Pripadnost stvnem. *arnōn* „erwerben, verdienen, ernten“ smatra Walde za negotovo in veže besedo raje s stvnem. *aran*, *arn* „Ernte“.

Pač pa imamo v gotščini in starovisokonemščini adverb z *arv-* z istim pomenom „zastonj“, pri katerem bi se moglo z ozirom na adverbialni razvoj pomena iz prvotnega „dar“ (adv. „kot dar“) v drugih jezikih in v nemščini sami misliti na neko zvezo s pomenom „dati“. Je to got. *arwjō* adv. *δωρεάν* umsonst, stvnem. *ar(a)wun* vergeblich, *ar(o)wingun* = āno lōn gratis (*S. Feist, Etymol. Wörterbuch der got. Sprache*, 2. izd., str. 43), po Brauneju, *Althochdeutsches Lesebuch*, str. 208. *arwūn* adv. vergebens, *arawingūn*, *arowingūn* adv. = *arwūn*. Po obliki sta obe starovisokonemški tvorbi akuzativa sing. fem., prvo iz adjektiva kakor gotška beseda, drugo iz substantiva na -ing- (*Braune, Althochdeutsche Grammatik*, str. 222). Feist smatra, da za podlago tvorbi ni zanesljive etimologije. Podanih jih je bilo več. Njemu se zdi, da je *arv-* morda izvajati iz korena *erē* „trennen, locker sein“ kakor gr. *ἔρημος* einsam, lat. *rārus* selten, stbolg. *oriti* auflösen i. dr. Walde I 143 odklanja to etimologijo in privzema (pravi pa tudi le „vielleicht“) etimologijo Th. Grienbergerja ter navaja gotsko in starovisokonemško besedo pod korenem *er-* „sich in Bewegung setzen, erregen“ i. dr., ki bi se naj bili v primeri s stsaks. *aru*, anglosaks. *earu* „hurtig, bereit, flink“, stizl.

orr „rasch, freigebig“ (*arwa- = av. aurwa-) razvili morda iz „freigebig“ (po Grienbergerju *arweis „bereitwillig zu geben“).

V gotščini je arwǫ prevod za gr. δωρεάν v vseh niansah pomena: v apostolu 2. Tes. III 8 οὐδὲ δωρεάν ἄρτον ἐράγομεν παρὰ τινος „tudi nismo pri nikomer kruha jedli zastonj“ (t. j. kot dar), 2. Kor. XI 7 ὅτι δωρεάν τὸ τοῦ Θεοῦ εὐαγγέλιον ἐδηγγελισάμην ὑμῖν „ker sem vam brezplačno (t. j. kot dar) oznanjal božji evangelij“ in v evangeliju Jan. XV 25 ὅτι ἐμισήσαν με δωρεάν „sovražili so me brez vzroka“ (t. j. za nič).¹⁰ Iz starovisokonemščine teh primerov ne morem podati, je pa drugače pomen obeh navedenih adverbov identičen z gotskim.¹¹ Kakor rabi grščina obliko substantiva δωρεά „dar“ kot adverb v navedenem smislu, tako se v enaki funkciji poslužuje ruščina instrumentalna даром. Kako daleč se lahko naprej razvije pomen take oblike, se lahko vidi iz številnih primerov v Daljevem slovarju, 2. izd., I 426 sl. Celo v funkciji konjunkcije se nahaja, n. pr. даром что прост на вид, а хитер „četudi je na videz preprost, je zvit“. V nemščini sami imamo, kakor je obširno podano v slovarju bratov Grimmov XII 388 sl., v enaki rabi genitiv participa vergebens (prim. istotam tudi adjektiv vergeblich). O gotskih in starovisokonemških oblikah je bilo že govora. Pri drugih navedenih tvorbah je vsepovsodi izhajati od pojma „dati“ in ni izključeno, da je to isto predpostaviti tudi pri gotsko-starovisokonemškem arwǫ — arwûn. Ako bi bila ta domneva pravilna, da je s korenem arv- vezati pomen „dati — dar“, potem bi morda v starovisokonemščini tudi ne bila nemogoča tvorba pridevnika z -an in dalje substantiva fem. na -ī, torej *arvanī ali *aravanī fem., četudi morebiti le po analogiji. Opozoril bi lahko na razmerja irstantunga: irstantanī (Kluge 71) ali srnem. touge fem. iz -ī: touganī poleg pridevnikov tougan in tougal i. dr. pod. Zavedam pa se seveda, da je v izvajanju *ar(a)vanī iz adjektiva arv gotova težava. Toda dalje reševati in končno rešiti zadevo, ali s srečno najdbo direktnega izraza, oziroma boljšega izhodišča, ali z odstranitvijo kakršnihkoli germanističnih težav — jaz se nikakor ne vežem

¹⁰ Slovenski prevod je vzet iz Sv. pisma novega zakona I—II. Ljubljana 1925—1929.

¹¹ S pomenom frustra ima starovisokonemščina še italingûn adv. od itâl adj. leer, nichtig, eitel, inanis, vergeblich (Braune, Althochdeutsches Lesebuch, str. 235).

absolutno na razlago iz arv- —, je naloga germanistov, ki naj jim je to poglavje posebno priporočeno. Znano je, kako se slavistika in germanistika ravno na tem polju medsebojno podpirata in koliko važnega pouka je n. pr. črpal tudi narobe študij starovisokonemščine iz slovenskih brižinskih spomenikov.

Prehod arv- (ali arav-?) v rov- bi bil navezan predvsem na češčino, toda v oni dobi še vedno mogoč, saj so se take glasovne dispozicije dolgo držale (prim. kral'v okoli l. 800). Slučaji kakor stslav. oľtařb iz stvnm., bav. altāri ali češ. almužna iz stvnm. almuosan (o njih prim. E. Schwarz, Zur Chronologie der slav. Liquidumstellung in deutsch-slavischen Berührungsbereichen v Zeitschrift für slav. Philologie IV 363) ne nasprotujejo, ker se prvič tuji izrazi že iz psihičnih razlogov niso enako obravnavali, drugič pa razvoj skupin or — ol pred konzonanti ni povsod popolnoma paralelno potekel. Prim. slučaje kakor алѣднн в staroslovenskih spomenikih ali малѣднннн pri Janezu eksarhu. Razlike v razvoju obeh skupin so bile tudi v lehitskih jezikih. Bolj prihaja v poštev češ. varhany za ār- iz stbav. ǫrgana¹², kar naj bi bili Čehi po E. Schwarzu (Archiv für slav. Philologie XL 290) prevzeli med leti 850—1150. Toda tu je bil v starobavarščini poseben izgovor vokala, poleg tega pa je mogoča tudi, kakor to misli Wijk, Geschichte str. 56 pri stslav. ѡргѧнѧ (n. pr. v Klovovem glagoljašu) neke vrste „gelehrte Entlehnung“. Sicer pa gre tu predvsem za izhodišče, pravilnost veze ѡвѧннѧ iz *arvanī; drugo se mora ukloniti. Oziraje se na moravsko-slovaško Rastislavъ, da ne govorim o panonski slovenščini, pa bi preje hoteli izvajati slovansko obliko iz druge glasovne starovisokonemške arav- ali arov-¹³ Toda za ugibanja so široka polja. Na splošno je reči: zelo lahko so mogli nemški misionarji rabiti v pridigi ali pouku v pomenu „munera (oblata)“ kakšno besedo, ki bi odgovarjala izrazu ѡвѧннѧ v kijevskih listih, a njihovi slovanski učenci so jo mogli po svoje izpremeniti in prevzeti. Nujnost predpostavljjanja izraza ѡвѧннѧ kot tujega termina v zvezi z вѣсѣдѧ v

¹² Češko or iz starovisokonemškega ors (Gebauer, Histor. mluvnice I 349) je tu brez pomena.

¹³ Začetni a je mogel tako odpasti kakor n. pr. pri rus. лоша iz tur. alaša, knjiž. лошадь (P. Melioranskij, Извѣстия русс. языка и словесн. X 4, 123).

kijevskih listih z ene strani, popolna možnost in velika verjetnost take tvorbe z -anī v starovisokonemškem cerkvenem izrazoslovju z druge, brez ozira na to, da direktni izraz še ni znan, pa tvorijo zame jasen in neovrgljiv znanstven postulat in zadošča mi, če sem le upravičenost takega stališča v nasprotju s prejšnjimi razlagami dokazal.

Potъpěga, podъběga in pod. „uxor dimissa“ v starih cerkvenoslovanskih spomenikih.

V naslovu navedena izraza se nahajata v različnih variantah (potъpěga, podъpěga, podъpěga, potъběga, podъběga in otъběga) v starocerkvenoslovanskih in starejših cerkvenoslovanskih spomenikih, ki imajo zvezo z moravsko-panonsko dobo starocerkvenoslovanskega pismenstva, in sicer v evangelijih, v nomokanonu najstarejšega tipa in v eni homiliji Klozovega Glagolita. Medsebojno razmerje teh variant, ki naj bi potekale iz ene prvotne skupne besede, in ta beseda sama pa se morata vkljub nekaterim poskusom smatrati za še nepojasnjeni in temni.

Naj podam najpoprej faktično stanje v spomenikih in pričnem z najbolj izrazito obliko potъpěga, ki jo je brati v delu homilije Glagol. Cloz. I 59 — II 23, katere grški original ni znan. Tam stoji I 129—132: вѣсѣкѣ поуштаѣи женѣ своѣѣ развѣк словесѣ любоуѣи наго творитѣ ѣж прѣлюбѣи творитѣ, и вѣсѣкѣ приѣпѣкѣи сѣ потъпѣзѣ прѣлюбѣи дѣитѣ.¹ To je očitno citat iz evangelija, in sicer, kakor misli Vondrák l. c. str. 36, Mat. V 32: (po marijinskem evangeliju) вѣсѣкѣ поуштаѣи женѣ своѣѣ развѣк словесѣ любоуѣи наго • творитѣ ѣж прѣлюбѣи дѣитѣ • и иже подъпѣгѣи поемлетѣ прѣлюбѣи творитѣ. Grški: *πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ παρεκτός λόγον πορνείας ποιῶν αὐτὴν μοιχεύειν, καὶ ὁ ἐν ἀπολυμένῃ γαμήσῃ, μοιχεύεται*. Latinski: *omnis, qui dimiserit uxorem suam, excepta fornicationis causa, facit eam moechari; et qui dimissam duxerit, adulterat*. V novem slovenskem prevodu (1925, str. 16): Vsak, kdor se od svoje žene loči, razen če se zaradi prešuštvovanja, je kriv, da ona prešuštvuje; in kdor se z ločeno oženi, prešuštvuje.

Enako kakor v marijinskem s подъпѣгѣ se glasi to mesto tudi v drugem glagolskem, zografskem tetraevangeliju. Evange-

¹ V. Vondrák, Glagolita Clozův. V Praze 1893, str. 4 in 48.

listar (aprakos) tega mesta nima, pač pa ima Mat. XIX 9 s skoro istim tekstom: (po faksimilu Assemanijevega evangelistarja l. 44a) *ѡже аще поуститѣ жеиѣ своиѣ • развѣ словесе прѣлюбоудѣнна • творитѣ ѡ прѣлюбѣ творити • ѡ жеиѣи сѧ подѣбѣгоиѣ прѣлюбѣи творитѣ.*² V marijinskem tetraevangeliju je tu tudi *подѣбѣгоиѣ*,³ v mlajšem dodatku k zografskemu evangeliju (zogr. b) pa je kakor Mat. V 32, le z razliko v za *подѣбѣгоиѣ*. V Savini knjigi in v odlomkih, ohridskem in V. Undoljskega to manjka. Tekst v Glagol. Cloz. je odsev nedvomno tudi Mat. XIX. Na to kaže Glagol. Cloz. 132—3 *ѣже бо бѣ съвѣтъ естъ чѣка, да не разлучаетеса*, Mat. XIX 6 Assem. *ѡже бѣ съчета чѣкъ да не разлучаетѣ*, dalje Glagol. Cloz. 131—2 *приѣпѣкъи сѧ потѣпѣзѣ*, Mat. XIX 5 Assem. *приѣпѣтъ сѧ жеиѣи своиѣ*,⁴ končno Glagol. Cloz. 128—9 *поустити жеиѣи своиѣ па въскѣи вѣрма*, Mat. XIX 3 Assem. *поустити жеиѣи своиѣ по въскѣи вѣиѣ*.

Na tretjem odgovarjajočem mestu v evangeliju Luk. XVI 18. ki ga v evangelistaru zopet ni, je gr. *ὁ ἀπολελυμένῃν ἀπὸ ἀνδρὸς γαμῶν* prevedeno dobesedno: *mar. жеиѣи сѧ поустениѣи отѣ мѣжа*, zogr. *жеиѣи сѧ поустеницеиѣи отѣ мѣжа*. Pri tem zadnjem mestu je posebej poudariti, da se je izraz puštenica v poznejših

² Po izdaji J. Vajsa in J. Kurza, Praga 1929. V cerkvenoslovanskem slovarju A. Vostokova (Petrograd 1861, II 170) je napačno navedeno *assem. потѣкѣга*. Ista napaka pa je tudi pri F. Miklošiču, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum* (1862—5, 2. izd., str. 647), kar je morda prepisano iz 1. izdaje, str. 122. V F. Račkega izdaji spomenika (1865, str. 59) stoji pravilno *подѣбѣгоиѣ*. V etimološkem slovarju (1886, str. 260) se napaka ponavlja, poleg tega se pa navaja še pravilno *подѣбѣга*, kakor da je ta beseda dvakrat v Assemanijevem evangeliju. G. asistent Z. Bizjak je še enkrat pregledal spomenik in našel, kakor je bilo doslej znano, le eno mesto Mat. XIX 9. Zadnja pomota je morda v hitrosti po cerkvenoslovanskem slovarju „*потѣкѣга ostrom. bis. assem.*“, kar se najbrž naslanja na B. Kopitarja Glagolita Clozianus str. VIII. Pa tudi v Ostromirovem evangeliju ni dveh mest niti po seznamu besed niti po seznamu lekcij v izdaji A. Vostokova in se tudi pozneje nikjer ne citirata.

³ V seznamu besed pri izdaji, str. 554, pristavlja V. Jagić „*подѣкѣга. quod minus bene подѣбѣга scribitur.*“ O tem gl. še pozneje. Tu naj še pripomnim, da ima marijinski kodeks na tem mestu tako kakor Assemanijev evangelij *развѣ словесе прѣлюбоудѣнна*, kjer je grški *μὴ ἐπὶ πορνείας* z varianto *παρεστὸς λόγων πορνείας*, kakor je Mat. V 32. Zogr. b Mat. XIX 9 ima tu *развѣкѣ словесе любоудѣннаго*.

⁴ Podobno tudi Mark. X 9. Vondrák primerja le Mat. XIX 6 z Glagolita Clozianus 132—3.

cirilskih tekstih posplošil in izpodrinil starejši izraz na drugih mestih.

Gradivo iz starocerkvenoslovanskih evangelijev s svojimi variantami podpěga — podpěga — podpěga poleg Glagol. Cloz. potpěga je prepičlo, da bi se dalo kaj določnega sklepati o teh variantah. Kvečjemu bi se lahko izvajalo podpěga iz potpěga, zlasti ko se je po onemenju polglasnikov, kar se je zgodilo na jugu že v X. stol., oboje izgovarjalo popolnoma enako, medtem ko ostaja razmerje potpěga — podpěga nejasno. Zato je privzeti še važnejše spomenike naslednje cerkvenoslovanske dobe z ohranjenimi starimi izrazi, poleg tega pa tudi vse sledove podobnih izrazov v spomenikih in dialektih drugih slovanskih jezikov kakor zlasti slovenščine, češčine in poljščine, pa tudi maloruščine in kajkavščine. Vrh vsega prihaja celo neki čisto historični moment v poštevu.

V arhaičnih evangelijskih srbske recenzije, v Miroslavovem evangelistaru in v nikoljskem evangeliju, beremo Mat. XIX 9 Mir. l. 113 b (po faksimilirani izdaji) in nik. (po Daničičevi izdaji) v obeh spomenikih enako потѣпѣгоу.⁵ Mat. V 32 v nik. manjka, v Mir. pa stoji na tem za evangelistar neprvotnem mestu поущеницю. Zadnje se nahaja Luk. XVI 18 v tekstih, sorodnih nikoljskemu evangeliju, kakor v nik. b in v Hvalovem rokopisu (Starine III.) поущеницю, medtem ko ima nik. а поущеницю (= mar). Sicer pa je v Hvalovem rokopisu Mat. V 32 подѣпѣгоу in Mat. XIX 9 подѣпѣгоу. V drugem primeru stoji, kakor kaže grafika spomenika (n. pr. Mat. II 2 звѣздоу mesto звѣздоу за звѣздоу), ѡ mesto и radi ikavskega izgovora ꙗ. To isto подѣпѣгоу je brati po P. Šafaříka Geschichte der serbischen Literatur, str. 161 v poznejšem šišatovaškem evangeliju Mat. V 32. Navedeni teksti srbske recenzije že jasno pričajo, da je bila prvotna oblika izraza potpěga, ki tvori neko ožjo vezo med

⁵ Zakaj piše St. Kuljakin, Палеографска и језичка испитивања о Мировславѣвом јеванђелју, str. 86, подѣпѣгоу, ko je v faksimilirani izdaji (Beograd 1897) jasno потѣпѣгоу, mi ni umljivo. Ali naj bo to morda kakšna normalizirana oblika izraza, kakor si jo je priredil Jagić in kakor piše Kuljakin sam ib. поущениця за поущеницю v spomeniku. Tudi J. Vajs je v izdaji rekonstruiranega in normaliziranega prevoda Matevževega evangelija izbral Mat. V 32 подѣпѣгоу in Mat. XIX 9 подѣпѣгоу (Praha 1935, str. 17 in 71). Enako — подѣпѣгоу — navaja N. Wiik, Geschichte der altkirchenslavischen Sprache, str. 5). Napačno podaja J. Polivka (Starine XXIX 189) za nikoljski evangelij подѣпѣгоу.

omenjenimi starosrbskimi spomeniki in Klozovim Glagolitom in ki se je posebno po onemenju polglasnikov lahko mogla pojmovati kot podčrpega z dozdevnim prefiksom podъ, poleg tega pa tudi začela zamenjavati z drugim splošno umevnim izrazom puštenica, slonečim na prvotnem prevodu gr. ἡ ἀπολελυμένη in z vsega početka ohranjenim Luk. XVI 18. V hrvatsko glagolskem misalu, kjer je po I. Berčiču, Ulomci sv. Pisma IV 133 in 21, le Mat. XIX 9, je po tisku 1528. l. (in ne po prvotisku misala iz l. 1483., iz katerega Berčič sicer črpa) sploh le ta izraz поущеницю. Novi Vajsov misal (1927, str. 426 in v dodatku str. 26) piše v isti lekciji Mat. XIX 9 podbëgoju. Odkod je to prevzeto, mi ni znano. Prof. J. Vajs, na katerega sem se radi tega obrnil, mi ni vedel sporočiti hrvatsko-glagolskega vira, t. j. onega starejšega hrvatsko-glagolskega spomenika, iz katerega je črpal to mesto sedanji misal. Piše mi le na splošno, da je tekst hrvatsko-glagolskega misala najbližji tekstu Assemanijevega evangelija, oziroma z njim skupnemu izvoru. Baval se je s tem vprašanjem v razpravi, ki ima iziti v publikaciji Jugoslavenske akademije.

V srednjobolgarskih evangelijih XIII. stol. beremo⁶: v evangelistarijih — vračanskem (B. Conev, Български старини IV 116) Mat. XIX 9 потъкѣрож in v Srečkovičevem (J. Polívka, Starine XXIX 189) Mat. XIX 9 подѣкѣрожа, Mat. V 32 (na novem mestu) поущеницѣж; v evangelijih — v stamatovskem odlomku (I. Sreznevskij, Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ № 82, Сборникъ 2-го отдѣл. петроградской академіе знаности № 4, str. 46) Mat. V 32 подѣкѣрж, v dečanskem, iz katerega je Jagić izpopolnil vrzel na začetku marijinskega kodeksa, Mat. V 32 ѡкѣкѣрож (I. Sreznevskij, Древніе славянскіе памятники юсоваго письма, str. 386), v trnovskem (M. Valjavec, Starine XXI 8, v ponatisu str. 93) Mat. XIX 9 от-поущеницѣж (Mat. V 32 manjka), v Dobřejšovem (Български старини I 109) Mat. XIX 9 поущеницѣж (Mat. V manjka). Prim. še Safarikov tetraevangelij XV. stol. (J. Polívka, Starine XIX 216 in

⁶ Kako je v macedonskem rokopisu XII. stol., v Dobromirovem tetraevangeliju, ne morem navesti. V. Jagić v študiji Evangelium Dobromiri (Sitzungsberichte dunajske akademije znanosti, filoz.-histor. razr., zv. 138 in 140), v kateri primerja tekst z marijinskim in trnovskim, ničesar ne omenja o našem izrazu. Isto velja za študijo o tetraevangeliju Evangelium Bucovinense XIII. do XIV. stol. (ib. zv. 180). Tudi v seznamih besed ga ni.

221) Mat. V 32 ꙗꙋщенѣж in Mat. XIX 9 ꙗꙋщенѣж. Iz navedenih srednjebolgarskih primerov sledi, da izpodriva tudi tu tvorba iz glagola „pustiti“ starejši izraz in da vporaba novega prefiksa ot- v otъbъga (odbъga) govori za nenavadnost tvorbe podъbъga na bolgarskem jugu. To se strinja s tem, da južnoslovanski jeziki ne poznajo glagolskih tvorb od korena bēg- s prefiksom podъ, medtem ko so v vseh severnoslovanskih jezikih v rabi. Pojavlja se tudi nova varianta potъbъga, ki je gotovo starejša nego podъbъga, ako ima izhajati eno iz drugega, ker od nerazumljivega je mogoča pot k bolj razumljivemu, ne pa narobe. Končno imamo še varianto podъpъga (k je tu le grafično ѣ), o kateri smo že mogli reči, da je odsev starejše in prvotne oblike izraza potъpъga. Ali razmerje med potъpъga — potъbъga — podъbъga je vkljub temu še vedno nejasno.

V najstarejših staroruskih evangelijih nastopa varianta potъbъga: v Ostromirovem evangelistaru iz l. 1056—7 (po izdaji A. Vostokova, str. 74 b) Mat. XIX 9 потъѣкроѣж⁷, v gališkem tetraevangeliju iz l. 1144 (po delu Матеріалы для исторіи письменъ, Москва 1855, str. 15) Mat. V 32 потѣкроу in Mat. XIX 9 подъѣкроу⁸, ter v Rumjancevskem evangelistaru iz l. 1270 (A. Vostokov, Словарь церковнославянскаго языка II 170) Mat. V 32 потъѣкроу. V poznejših rokopisih je navadno podъbъga, dokler tega splošno ne zamenja puštenica: prim. v evangelistarjih — v putenskem (bukovinskem) XIII. stol. (po izdaji Aem. Kalužniackega, Evangelium Putnanum, Vindobonae 1888,

⁷ Pri Polivki, Starine XXIX 189 napačno подъѣкроѣж. V seznamu tiskovnih pomot izdaje A. Vostokova, ki so dodane razpravi M. Kozlovskega, О языкѣ Остромирова евангелія (Изслѣдованія по русскому языку I 120) ni nobene poprave k temu mestu. Arhangeliski evangelistar iz l. 1092 (faksimilirana izdaja, Moskva 1912) mi ni bil dostopen. Variante iz njega je pač Aem. Kalužniacki zabeležil v izdaji putenskega evangelistarja (gl. gori), ali o našem izrazu ne omenja nič. K mestu s подъѣкроу Mat. XIX 9 beleži le, da и женан са съ подъѣкроу manjka v Savini knjigi, in da stoji za put. дѣтъ в Assem., Ostr. in arh. творитъ. Ker se pa Assem. in Ostr. v našem izrazu razlikujeta, se torej ne da sklepati, ali je v arh. подъ- ali потъ-. Prof. J. Vajs, na katerega sem se radi tega obrnil, mi radi nekih tehničnih težav ni mogel tega dognati.

⁸ Arhim. Amfilohija izdaja z variantami (Moskva 1882—3) mi žal ni bila dostopna. Prof. J. Vajs mi je prijazno sporočil, da Amfilohij poleg Antiohiovih pandektov (gl. gori) izrecno navaja le evangelij sv. Aleksija Mat. XIX 9 ꙗꙋщенѣж in Mat. V 32 ꙗꙋщенѣж.

str. 74) Mat. XIX 9 подѣбѣгоу, v sinodalnem № 21 iz l. 1307⁹ (Матеріалы для исторіи письменъ str. 34) Mat. V 32 подѣбѣгоу in Mat. XIX 9 подѣбѣгоу ter v sinodalnem № 27 iz l. 1409 (Матеріалы str. 41) Mat. V 32 подѣбѣгоу. Zamenjan pa je ta izraz že n. pr. v sinodalnem evangelistarju № 23 iz l. 1355 (Матеріалы str. 37 in J. Sreznevskij, Матеріалы для словаря древне-русскаго языка II 1051) Mat. V 32 поущеніюу, konstantinopolskem sinodalnem tetraevangeliju № 26 iz l. 1383 in v Filaretovem tetraevangeliju iz let. 1537 (Матеріалы для исторіи письменъ str. 57) Mat. XIX 9 поущеницеж, v sedanjem t. zv. popravljenem tekstu Mat. V 32 пшценіцѣ in Mat. XIX 9 пшценіцѣю. V opisu rokopisov moskovske sinodalne biblioteke I 255 se o konstantinopolskem tekstu pripominja, da je „prevod popravljen po grškem in očiščen od nekaterih besed, ki so bile prišle iz rabe: tako stoji поущеницѣю за потѣбѣгоу ali подѣбѣгоу drugih tekstov“. Iz tega bi se dalo sklepati, da sta opisovalca rokopisov sinodalne biblioteke našla tudi v ruskih tekstih varianto podčrtega. To je zelo lahko mogoče, ker se to v resnici nahaja, n. pr. v ruskem rokopisu starejšega tipa nomokanona, o čemer bo še govor. Kar pa se tiče izraza puštenica, ki je tudi v ruski recenziji izpodrinil vse druge, tako da je postal običajni izraz za „uxor dimissa“ v cirilskih tekstih, se mora seveda reči, kakor smo že videli, da ni tako isto noben nov izraz, temveč že star, in da se je le razširil mesto starejših nerazumljivih besed. To izpričuje tudi staroruski spomenik že XI. stol., Antiohovi pandekti, kjer je v citatu iz evangelija Mat. V 32 na l. 49 a v uporabljen izraz поштеницеж (prim. arhim. Amfilohij, Словарь изъ пандекта Антіоха, str. 119) tako kakor na istem mestu v Miroslavovem evangelistarju in Luk. XVI 18 že v zografskem tetraevangeliju.

K variantama potčbēga in podčbēga v ruskih evangelijih pa je v ruski recenziji mogoče dodati še tretjo, že iz starocerkvenoslovanskih evangelijev znano varianto podčrtega, in to iz neevangelskega teksta. Nahajamo jo v ruskem rokopisu nomokanona XIII. stol., t. zv. ustjuški krmči (Устюжская кормчая), prepisu prevoda grške Συναγωγή Janeza Sholastika v petdesetih poglavjih (titulih), ki je nedvomno delo sv. Metoda, kakor doka-

⁹ O njem in drugih sinodalnih evangelijih gl. tudi Описание Московской синодальной библиотеки I 215, 227, 220 in 224.

zujeta legenda in jezik izvoda.¹⁰ Tam je po izdaji I. Sreznevskega (Сборникъ 2-го отдѣл. petrograjske akademije znanosti L XV, № 2, приложенія str. 29) brati: Яще кто вдову поиметь или подѣлгоу, ли рабоу, ли скободѣнницу, тако же да не бѣдетъ никъи же щеникъ. V prepisu XVI. stol. se je ohranila oblika потѣгоу, kakor jo pozna Ostromirov evangelistar in drugi starejši ruski evangeliji, pa tudi srednjebolgarski. V grškem originalu odgovarja tu našemu izrazu *ἐκβεβλημένην*, lat. ejectionem. Drugi poznejši prevod grškega nomokanona, t. zv. *Σύνταγμα* štirinajstih poglavij, ki ga vsebuje ruska Ефремовская кормчая XII. stol.,¹¹ in še poznejši prevod razširjene druge redakcije s komentarjem, ki ga predstavlja srbska iloviška krmča (Ilovička krmčija) iz l. 1262,¹² že ne poznata več starega izraza, temveč rabita oba za isto grško *ἐκβεβλημένην* drugi izraz puštenica.¹³

Od variant v ruskih tekstih more kazati potъpěga kakor drugod le na potъpěga, v istem razmerju pa bi sodeč po rabi v ruskih spomenikih stali lahko tudi varianti potъběga in potъbēga, ako ne bi imeli zadnje variante že v glagolskih evangelijih in obenem tudi v staročeščini in v moravskem narečju. Ni pa seveda izključen lasten poznejši ruski razvoj. V razmerju k potъpěga je posebno zanimiva zlasti staroruska varianta potъbēga, v kateri se je v XI. stol. palatalni redukcijski vokal še izgovarjal in kateri odgovarja staropoljsko počbiega „vagus“. Če bi ne bilo paralelnega izraza potъbēga, bi mogli misliti na izpremembo prvotnega potъpěga, ki ima svojo oporo predvsem v slovenščini, pa tudi kajkavščini in maloruščini, pōtem neke vrste narodne etimologije z naslombo na bēg-, tako pa moramo vsaj za cerkvenoslovanske spomenike predpostavljati kontami-

¹⁰ Žitije sv. Metoda, pogl. XV: Тѣгда же и номоканонѣ, рекѣше законоу правило, и отѣчскѣмъ книгѣмъ прѣложи. O jeziku i. dr. prim. H. Schmid, Die Nomokanon-übersetzung des Methodius (Leipzig 1922).

¹¹ Izdal V. Beneševič, Древне-славянская кормчая XIV титуловъ безъ толкованій (Petrograd 1906). O jeziku prim. S. Obnorskij, Языкѣ Ефремовской кормчей XII. в. (Petrograd 1912. Исслѣдованія по русскому языку III 1). Odgovarjajoče mesto se nahaja I 65: Иже вдову поиметь ли поустѣнницу • ли блѣудѣнницу • ли рабоу • ли коушѣнницу • не можетъ быти еипѣ ...

¹² Prim. V. Jagić, Krmčaja ilovička (Starine VI 62 in 64) ter Fr. Miklošič, Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, str. 756 in XII.

¹³ Naj tu dodam, da se izraz puštenica po Miklošiču l. c. nahaja še v Mihanovičevem pentatevhu XVI. stoletja.

nacijo obeh izrazov potbĕga in podbĕga, ki je prav lahko umljiva, ker je prvi izraz po vsem, ali šel kmalu v pozabo, ali pa bil sploh neznan, bodisi na Ruskem bodisi na jugu. Tudi N. Wijk, *Geschichte der altkirchenslavischen Sprache*, str. 5, omenja подѣбѣга med starinskimi nebolgarskimi besedami. Zato se je drugi izraz tudi dalj držal, ali končno tudi on kot nenavaden izginil. Rečeno naj dokaže sledeče razpravljanje.

Opisovalca rokopisov moskovske sinodalne biblioteke (Moskva 1859, II 2, str. 401) sta skušala pojav izraza podbĕga razložiti z opozoritvijo na mesto v staroruskem Svjatoslavovem Izborniku iz l. 1073, ki je prepis zbornika prirejenega za bolgarskega carja Simeona: къ мужъ твоѣмъ обрѣщеніи твоѣ рекъше подѣбѣжище твоѣ (za gr. καταφυγή). Toda že v J. Jungmanna *Slownik-u* (Praha 1837, III 161) je navedena kot zastarela češka beseda podbĕha „relicta“ in primerjana s „cirilsko“, t. j. cerkvenoslovansko podbĕga in potbĕga „uxor dimissa“. Navaja staročeško gloslo „podbyeha relicta, sed maczoha dicitu noverca“ s sklicevanjem na Bhmr. (t. j. „Bohemarius“, slovar iz l. 1409) in Rozk. (t. j. „Rozkochaného nomenclator“ iz l. 1360 in 1364). Podbĕha iz staročeških glos omenja tudi P. Šafařík, *Über den Ursprung und die Heimat des Glagolitismus* (Prag 1858, str. 38). Fr. Kott, *Cesko-německý slovník* (v Praze 1880, II 627) tolmači besedo „podbĕha... žena pro cizoložství propuštěna“ in pribavlja po V. Brandla, *Glossarium illustrans bohemicum-moravicae historiae fontes* (Brno 1876, str. 238) „na Moravě posud = nevěstka“. Brandl pravi l. c.: „In Mähren heisst bis jetzt eine in sittlicher Beziehung laxer Weibsperson podbĕha“. Staročeški izraz spravlja v zvezo s češ. podběhnouti pannu, ženu „virginem, feminam violare“, dívka se podběhla „das Mädchen wurde geschwängert im schimpflichen Sinne, da der Ausdruck podběhnouti se nur von Thieren gebraucht wird; also podbĕha die sich preisgegeben hat, die wegen Ehebruch verstossene Frau, dann überhaupt uxor dimissa“. Zanimivo je, da nahajamo potrditev za to staročeško besedo celo v hrvatsko-glagolskem rokopisu, pisanem 1445. l. v Vrbniku na Krku, „Zrcalo člověč'skago spasen'ja“, ki je v zvezi z emavško dobo hrvatskega glagoljaštva na Češkem in zato tudi poln čehizmov, n. pr. „stvorena je (Euga) z boka malžena svoga, i dana je muži za manželku“. Med drugim se bere tudi „da bi sama podbīga, ili svojevolicu bila nazvana, ako bi bila ne-

zaručena“ (prim. Starine XXIII 18). V Rječnik zagrebske Jugoslavenske akademije znanosti (X 1931) ta beseda ni sprejeta in je seveda tudi češkim slovarjem neznana. Ne more torej biti dvoma, da je bila že v staročeščini v rabi beseda podъběga in da je v starocerkvenoslovanskem evangeliju kakor marijanskem in Assemanijevem v njej videti velikomoravski izraz, ki stoji ob strani fonetičnih „bohemizmov“ v marijinskem spomeniku, kakor Mat. XIV 16 роукства ali Jan. XX 27 визжъ za prvotno визъ. V. Pogorčlov, Западно-славянскіе элементы в кирилломефодіевской лексикѣ (Sborník prací I. sjezdu slovanských filologů II 667) ga ne omenja. Sicer pa gl. o tem še doli. Tu mi je tudi omeniti, da V. Vondrák, O cksl. překladu evangelia v jeho dvou různých částech (Daničičev Zborník, str. 16) sklepa iz nasprotstva v prevodu η ἀπολυμένη Mat. V 32 in Luk. XVI 18, da prevod kompletnega dela evangelija ni delo ene osebe. To ne nasprotuje gornjemu pretresu, dobi pa po njem posebno osvetljavo.

Kakor pa je gotovo, da je staročeščina poznala izraz podъběga, tako je gotovo, ne glede na oporo v slovenščini in drugod, že samo z ozirom na starocerkvenoslovanske in cerkvenoslovanske spomenike živel v moravsko-panonski dobi starocerkvenoslovanskega pismenstva tudi izraz potъpěga in kakor ne gre izvajati besede podъběga iz potъpěga (za kar bi se teoretično še mogla najti pot), tako je tem manj mogoče razlagati narobe potъpěga iz podъběga. Ne le po spomenikih, že samo po sebi je to izključeno. Zato niso dobro umljive besede V. Brandla l. c. „wahrscheinlich ist auch im altsl. die Schreibung podъběga vorzuziehen“ ali celo Fr. Miklošiča, Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen, 2. izd., str. 55, ki sicer dvomljivo, pa vendar po citiranju V. Brandla zaključuje: „Demnach wäre podъběga die richtige Schreibung“.

Predno pa se spustim v razlago izraza potъpěga, naj prej podam nekaj historičnih opazk, kakor bi se to morda zdelo v tej zvezi čudno. L 873. je pisal papež Janez VIII. „Cozili comiti“ dve pismi o ločenih, zapuščenih ženah, torej o „potpegah“ ali „podbegah“, prvo „de his, qui uxores suas dimiserint, vel ad alias, illis viventibus, migraverint,“ drugo „ut duo viri illi, qui uxores suas abiecerint, eas repellere minimi permittantur“ (Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev II 166). Tudi obe „panonski“ legendi, Konstantina — Cirila in Metoda, se pečata s podobnimi zadevami na moravskih tleh. V prvi se v XV. poglavju

pripoveduje o Konstantinovi borbi na Moravskem s poganskimi nazori in običaji in med njimi predvsem „odpuščanja“ žen (v Miklošičevi izdaji str. 26 devet vrst kvartnega formata). Iz vporabljenih citatov se eden naslanja na znana evangelijska mesta: *глаголетъ . . . въ кнѣзѣхъ господѣ: . . . како нже поустити жену свою развѣкъ словесе любодѣннаго, творити ю прѣлюбы дѣяти, и нже отъпоущеноу отъ мужа поемати, прѣлюбы дѣяти* (prim. Mat. V 32, XIX 6 in Luk. XVI 18). Tako kakor Miklošičev tekst srbske recenzije XV. stol. *отъпоущеноу* imajo tudi vsi drugi rokopisi, razen rokopisa ruske recenzije moskovske duhovne akademije tudi XV. stol. s *поущеноу*. Mogoče je, da je tako bilo po prvotnem, na grško naslonjenem prevodu evangelija že v originalu legende in da ni to šele poznejša izprememba podobno kakor v drugih spomenikih.¹⁴ V Metodovi legendi pa je v XI. pogl. govor o nezakoniti ženitvi z bratovo ženo: *Етеръ дрюгъ богатъ зѣло и съвѣтъмъ е жени са коупетрою свою, рекъше патрѣмъ. И много казавъ и оучивъ и оутѣшавъ, не може (scil. Metod) ю развести . . .* (v Miklošičevi izdaji str. 18 še sedem vrst oktavnega formata). Izraz *коупетра* v Metodovi legendi je mogoče nenatančno komentiran, pa bi tedaj tudi to spominjalo na homilijo Glagol. Cloz. I 100—102 *къмътрами своимъ и дѣштерѣмъ, иже отъ стаго крѣштеньѣ, не съмѣшати са*. Ker je v legendi Konstantina-Cirila pred citatoma iz evangelija Mat. V 32 in XIX 6 = Glagol. Cloz. I 129—133 o istem še citat iz proroka Malahije II 15—16 (ali je iz parimejnika, nisem mogel dognati), ki v homiliji Glagol. Cloz. I 134—138 neposredno sledi, je Vondrák, Studie z oboru církevněslovanského písemnictví (v Praze 1903, str. 116 sl. „Účast Klimentova v textech Glagolity Clozova“) poleg drugega (prim. še vita Cyrilli ib. spočetka ne braněhoу жрътѣ творити по прѣкомоу обычаю, ни женитѣ бесчѣстныихъ творити, v homiliji Glagol. Cloz. I 94—95 *ни поганьскѣ етеръ обычаи съдѣати, ни поганьскыѣ присагы (и нио чѣто баждаште)*) celo sklepal, da je napisal homilijo in legendo Konstantina-Cirila isti avtor, učenec

¹⁴ Naj tu navedem, da A. Teodorov-Balan, Кирилъ и Методъ (София 1920, str. 151) razlaga v slovarju k legendam „отъпоущеная отъ мужа“ z „напущенница, паресница, нвб. отпус(т)на“. Паресница je po slovarju A. Djuvernua II 1600 v zvezi z bolg. парѣсам „отлучу жену, разведусь с неѣ“, to pa z gr. *παρίση* — *παρίσω*. Bolg. напусна navaја Miklošič, Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen, str. 32.

slovanskih apostolov Kliment. Homilija se obrača k владыкамъ
 зѣмля (Glagol. Cloz. I 61—62 любѣти правѣдѣ владыкамъ зѣмля
 бжне слово велѣтъ, ib. 89—92 длѣженъ естъ вѣсѣкъ кнѣзѣ, не
 обшнѣа вѣсѣкъ, же подѣ властыжъ емоу, бжн стѣ хѣ законѣ ...
 проучати, ib. 164—169 да нѣкѣже оуко отѣ владыкъ ... отѣстоитѣ
 ба), kako jim je vladati v smislu krščanskega učenja in nastopa
 zlasti proti nečistosti, prešuštvu in za ohranitev zakona. V tej
 zvezi je gotovo zanimivo, kar pripoveduje grška vita Clementis,
 kako je Metod v duhu krščanstva učil Rastislava in Kocelja
 (pogl. IV in V). Prim. pogl. V (Miklošič, Vita s. Clementis, epi-
 scopi Bulgarorum, Vindobonae 1847, str. 7): οὐκ ἔληγεν οὖν ὁ
 μέγας Μεθόδιος πᾶσαν νοῦθεσίαν τοῖς ἄρχουσι προσάγων ἐκαστοτε,
 καὶ τοῦτο μὲν πρὸς βίον σεμνὸν ὁδηγῶν, τοῦτο δὲ ... (po Mikloši-
 čevem latinskem ekscerptu l. c. str. XII: Non cessabat magnus
 Methodius omnem adhortationem ducibus administrare, quos ad
 vitam honestam dirigebat, quibusque ecclesiae non adulteratum
 dogma tradebat.). Še važnejše pa je to, da se v Klimentovi legendi
 knez Svatopluk naravnost označuje kot ἀνδράποδον ἡδονῶν γυναι-
 κείων (pogl. V, str. 8, po Miklošiču str. XIII lat. mancipium vo-
 luptatum muliebrium), τὸν νοῦν ὑπὸ τῆς μαρᾶς ἡδονῆς παρασεσ-
 λημένος (pogl. X, str. 15, lat. str. XV mens ejus a spurca voluptate erat
 abrepta) ter πᾶμπολν τοῦ τῆς σωφροσύνης ἀπέχων ἐργασίον (ib., str. 16,
 lat. manjka; v ruskem prevodu prof. Menšikova izdaje Klimentove
 legende в Матеріалы для исторіи письменъ восточныхъ, гре-
 ческихъ, римскихъ и славянскихъ, изготовлены къ столѣтію
 юбілея Импер. Москов. оуниверситета трудами профессоровъ и
 преподавателей Петрова, Клима, Меншикова и Буслаева, Москва
 1855, str. 14 чуждому святости цѣломудрія). Na prvem mestu
 se omenja tudi Metodovo nasprotujoče stališče: Τὶ γὰρ οὐκ ἐμελλεν
 ἐκεῖνος (scil. Σφεντόπλικος), ἀνδράποδον ἡδονῶν γυναικείων ὄν καὶ
 τῷ βορβόρῳ τῶν νουσιῶν ἐγκυλιόμενος πράξεων, ἐκείνοις (scil. αἰρε-
 τικοῖς — Φράγγοις) μᾶλλον δίδοναι τὴν οἰκείαν γνώμην τοῖς θύραν
 αὐτῷ πρὸς τὰ πάθη πᾶσαν ἀνοίγουσιν, ἢ Μεθόδιῳ τῷ πάσης ἡδονῆς
 πικρίαν ψυχόλιθρον στηλιτεύοντι; (po Miklošiču skrajšano lat.: Et
 quo modo ille, mancipium voluptatum muliebrium, non illis potius
 tradat mentem suam, quam Methodio, omnis voluptatis amari-
 tudinem, ut animis perniciosam, notanti?, ruski str. 8: Онъ
 будучи рабомъ удовольствій женскихъ и валяясь въ грязи
 нечистыхъ дѣлъ, могъ ли не предаться умомъ своимъ скорѣ

имъ (еретикамъ — Франкамъ), отворяющимъ ему двери къ удовлетворенію всѣхъ страстей, нежели Меѳодію, посрамляющему душегубную горечь всякаго удовольствія?). Ni čuda, da strogost Metodova ni mogla biti po volji Svatopluku. Tudi o Gorazdu se v Klimentovi legendi, pogl. V, str. 11) splošno omenja: *ὁνειδίζει ἡμῖν ἀμαρτήματα, καὶ εἰ ζῇν οὗτος ἐαθεῖν, ἀναβίῃ ἢ ἡμῖν ὁ Μεθόδιος* (latinski pri Miklošiču ni; ruski: поносить намъ грѣхи наши, если же его оставимъ въ живыхъ, то опять оживетъ для насъ Меѳодій).

Ti historični podatki dokazujejo, da je bilo vprašanje o ločenih ženah na Moravskem in v Panoniji za časa misije slovanskih apostolov zadeva resničnega življenja in tedaj tudi terminologija o njih po neobhodni potrebi v zvezi z živim jezikom in ne le posledica golega, abstraktnega prevoda cerkvenih knjig (evangelija, homilij, nomokanona) brez konkretnega ozadja realnih socialnih razmer. To je poleg filološkega pretresa z ene strani tehtno potrdilo o možnosti rabe staročeškega izraza podbēga v starocerkvenoslovanskih spomenikih, z druge strani pa tudi važen kaŕipot k lingvistični razlagi dosedaj ne povoljno razloženega in temnega sinonimnega izraza potbēga.

Poskusi razlage se pričenjajo z izdajo Klozovega Glagolita po J. Kopitarju (1836, str. VIII). Kopitar imenuje *потѣка* „*vox obscurissimae originis*“ in z ozirom na že znane mu variante ne ve, „an sit a *потѣж* *ca*, quasi *потѣка* russice, i. e. pulsa, vagatrix; an *подѣка* quasi perfuga a *подѣкѣ*; an denique a *подѣка* quasi subvariegata, quae nempe fortasse per legem quandam Slavis propriam in poenam male servati conjugii vestis partem inferiorem variam debebat gestare?¹⁵ Quid tandem quarta scriptio *потѣка*?“ Tako isto neodločen je Fr. Miklošič, *Radices linguae slovenicae veteris dialecti* (1845, str. 71). Navaja sicer *подѣка* pod *ѣка*-, ali pripominja, da radi variant

¹⁵ Odkod ima to Kopitar, mi ni znano. N. pr. K. G. Anton, *Erste Linien eines Versuches über der alten Slaven Ursprung, Sitten, Gebräuche* 1783, I 130, ki je pred Niederlejevimi „Život starých Slovanů“ prvi tak poskus, nima nič o tem (prim. W. Preusler, Karl Gottlob von Anton, ein vergessener deutscher Sprachforscher v *Indogermanische Forschungen* 1936, LIV 186 sl.). L. Niederle I 1, str. 105 navaja sicer za starejšo dobo Thietmarjevo poročilo o kazni prešuštnic, ali o gornjem tudi nima nič. Sicer pa je razlaga itak brezpomembna, ker je oblika podbēga očitno sekundarna.

ne ve, h kateremu korenu pkrā, kkrj ali tьkь spadajo (torej ravno v nasprotnem redu nego pri Kopitarju). „Si a тѣпж derivas, habes пѣ-тѣп-кѣра, cf. neosl. potepuh vagus“. P. Šafařík, Geschichte der serbischen Literatur (iz rokopisne ostaline posmrtno izdal J. Jireček 1865, str. 161) navaja подѣпкѣra iz šišatovaškega evangelija in primerja tudi s pęga: „also maculata = vitata“. Th. Buslajev, О вліянні христіанства на славянскій языкъ 1848, str. 137 sl.) misli, da različna pisava besede kaže na zelo staro rabo. Prvotna oblika mu je po Ostromirovem evangeliju потъкѣкѣra, iz katere so nastale druge pōtem asimilacije b v p po t in t v d pred b (torej potъpęga in podъbęga). Ta razlaga današnjemu jezikoslovju ne ustreza več. V besedni tvorbi vidi zloženko in jo primerja s stind. punščali „meretrix“¹⁶ Prvemu delu naj odgovarja sanskr. pati „dominus“, lit. pats „zakonski mož“ i. pod., drugi del pa pojasnjuje s češ. běhlá in běhna „meretrix“; potъ- bi se bilo izpremenilo po asimilaciji v podъ-, a iz podbęha bi bilo izšlo tudi češ. podběhnouti „violare“. Za bęg-se je odločil tudi Miklošič v izdaji normaliziranega prevoda Matevževega evangelija (1856, str. 10 in 48): Mat. V 32 подъ-кѣкѣra in Mat. XIX 9 подъкѣкѣra. V cerkvenoslovanskem slovarju (2. izd., 1862—5, str. 647) pa stavlja vse variante pod потъкѣkѣra, medtem ko jih ima I. Sreznevskij, Матеріалы для словаря древнерусскаго языка (posmrtno 1902, II 1051) pod подъкѣkѣra. Dasi pa se je Miklošič v slovarju odločil za потъкѣkѣra, vendar pristavlja „de vera forma et de etymo dubitatur“, na kar ponavlja Kopitarjeve možnosti razlage v redu, kakor so pri njem, in etimologijo Buslajeva, prevajajoč jo „dominum, maritum fugiens“, kar bi bilo po sanskritu ravno nasprotno. V spisu „Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen“ (1875, str. 33) navaja Miklošič za „geschiedene Gattin“ vse variante (potъpęga itd.) in meni „Schreibung und Ursprung sind gleich dunkel“, enako v „Vergleichende Stammbildungslehre der slavischen Sprachen“ (1875, str. 35) na koncu starocerkvenoslovanskih femininov s korenskim e: „Bei dem uxor dimissa bedeutenden Worte ist die Schreibung unsicher: podъbęga . . .“ A. Fick, Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen (1876, 3. izd., II 407) razlaga izraz pod korenem pig „verdriessen“ kot poti-pęga fem. „geschiedene

¹⁶ Prim. sedaj O. Böhtlingk, Sanskrit-Wörterbuch in kürzerer Fassung V 90 pumščali fem. „Männern nachlaufend“.

Frau“ („dem Gatten verhasst“). Po Fr. Prusíku (Allgemeine österreichische Literaturzeitung 1885, I, Nr. 12—13, str. 13) bi bila edino upravičena oblika potъpěga.¹⁷ V „Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen“ (2. izd., 1879, str. 55) sledi Miklošič, kakor smo že gori omenili, radi staročeške in moravsko-dialektične oblike podbēha V. Brandlu in navaja besedo sicer dvomeč pri korenu bēg. V etimološkem slovarju (1886, str. 260) pa to zavrača; odloča se zopet za obliko potъpěga kakor v cerkvenoslovanskem slovarju s pripombo „dunkel: nicht von bēg.“ G. Krek, Einleitung in die slavische Literaturgeschichte (2. izd. 1887, str. 193 sl.) ne podaja nič novega. V. Vondrák se v izdaji Klozovega Glagolita (1893, str. 114) razlage besede ne dotakne. A. Brückner (Prace filologiczne 1895, V 32 in 41), ki je našel v rokopisu „Piotra z Końskich“ iz l. 1434 staropoljsko gloslo poczbyega „vagus“, vidi v njej prastaro besedo, ki bi jo bilo mogoče, ako bi ne bile na poti oblike s pēga, razlagati „z pod pana uciekajaca“ (poć = patis, πύσις itd.), le da se je v poljščini razširil pomen tudi na moža. Ta prehod pomena je le malo čuden; ni tudi razvidno, na katere oblike s pēga misli Brückner. J. Łos (Materiały i prace komisji językowej krakowskiej akademii nauk 1909, IV 82) sprejema Brücknerjevo razlago, pa mu je poćbiega < *potъ-bēga z -bēga „fugax“ besedna tvorba kakor nocleg, niedźwiedz. A. Meillet, Etudes sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave (1905, II 247) smatra izraz tako isto za zloženko, sicer pa neodločno: „la forme du mot est trop incertaine pour qu'on puisse être fixé d'une manière sûre sur la nature de l'un et l'autre de deux termes de ce composé.“ V. Jagić, Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache (2. izd., 1913, str. 380—1) vztraja pri pisavi подѣпѣга, za katero se je bil odločil že v izdaji marijinskega evangelija (1883, str. 554). „Da man sich das Wort подѣпѣга nicht zu erklären vermochte, schrieb man es volksetymologisch подѣпѣга, auch отѣпѣга“. A. Sobolevskij (Русский Филологический Вѣстникъ 1914, LXXI 23) piše потѣпѣга. Postanek mu je temen. Stčeš. podbēha po njem ne pomaga k pojasnitvi; morda je prešlo k Cehom iz cerkvenoslovanskih tekstov, kar je čisto neverjetno. Primerja rus. толпѣга, po Gogolju „толстая женщина, неповоротливая, мясоногая“, po Dalju (v moskovski guberniji) тулпѣга „неуклюжая, неповоротливая

¹⁷ Podъbēga naj bi bilo nastalo iz potъpěga po narodni etimologiji.

женщина“. Nahaja se tudi ime Толпигинъ — Толпыгинъ. Staro besedo razlaga iz *тъпкъга „которая тяжело ходить, топаеть, топочеть“. Koren je тър- kakor v търати, търѣтати, (toda mi imamo opraviti s тър, ne тър), sufiks -ěga kakor v rus. сопѣга i. pod. Poganski Slovani po njem niso mogli poznati besede s pomenom „ločena žena“, temveč le za ženo, ki je zapustila moža, bežala, ali ki jo je mož zavrgel, pognal. Celo to da je težko. (O teh rečeh sploh malo vemo). Izraz puščenica se je pojavil s krščanstvom. Rabili so besedo za ženo neprijetnih lastnosti, radi katerih so jo tudi pgnali, in taka bi bila baš žena „толстая, неповоротливая и тяжелая на подъемъ“.¹⁸ V besedotvoritvi poljskega jezika (Język polski i jego historia 1915, II 33 in enako v gramatiki poljskega jezika krakovske akademije znanosti 1923, str. 241) navaja H. Ułaszyn kot staropoljski izraz počpiega, kar mu je iz *potipěga z osnovo na -i- v prvem delu kakor v nocleg. Kje naj bi to bilo, ne pove. V razpravi „Zur slavischen Mythologie“ (Archiv für slavische Philologie 1920, XXXVII 499) spravlja V. Jagić ime zagonetnega božanstva Pripegala¹⁹ radi pridevka „impudicus“ v zvezo z izrazom потъпкъга ali подъпкъга, v katerem vidi koren pēg- z obscenim pomenom. V Slavia 1924—5, III 211 je Brückner opustil svojo prejšnjo etimologijo. Izhaja iz praslov. potpěga „uxor dimissa“ in razlaga besedo radi Thietmarovega poročila o kazni prešuštnic „in cunno maculata“ (potъ naj bi bilo sedaj „cunnus“). Primerja polabsko in poljsko potka „cunnus“. Čudno je, da Brückner v etimološkem slovarju te besede ne omenja. Po Miklošiču je v njej koren тък, kar je mnogo verjetneje, kakor je tudi v češ. pochva, pošva „cunnus“ jasen prefiks po-. Ni tudi sledu o тb, a srnem. vut „cunnus“ spada h korenu *pū — *pū (A. Walde-J. Pokorny, Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, II 82). Tudi J. Łośa, Gramatyka polska 1925, II 115 ni ta razlaga prepričala; ostaja pri prejšnji s stpolj. počbiega „vagus“, steksl. potъběga, potъpěga „uxor dimissa“, kjer naj je v prvem delu ievr. *patis „gospod“. Nenatančno pa prevaja ib. str. 186 stpolj. počbiega „rozwódka“ in

¹⁸ V spominu mi je, da je med vojno izšla v Русс. Филол. Вѣстник-u tudi beležka z razlago *potъ „gospod“ in pēga, torej „madež za gospoda“, ali ne morem tega tu v Ljubljani ugotoviti.

¹⁹ Ib. tudi o drugih razlagah kakor A. Brücknerja, ki je Pripegala razlagal iz osebnega imena Pribichwal, pozneje pa Triglav.

str. 269 „która uciekla od pana“. To je pač le radi etimologije. To se vidi tudi iz A. Brücknerja „Geschichte der älteren polnischen Schriftsprache“ (1922, str. 34), kjer pravi, da se je v glosah ohranilo marsikaj starega kakor počbiega „vagus“, praslov. „uxor dimissa“ (prim. tudi gori *Prace filol.* V 32 in 41). V etimološkem slovarju) 1927, str. 407) pa podaja Brückner „počpiega (lub počbiega) žena napędzona“ pod „piega“ in pripominja, da je izraz prešel v pozabo od XV. stol. Zopet ne vemo, od kod je počbiega. Prof. T. Lehr-Splawinski je prijazno sporočil, da izraz počpiega v gradivu za staropoljski slovar krakovske akademije znanosti sploh ni zabeležen. Brückner ga je skombiniral na podlagi starocerkvenoslovanskega potъpęga. V gradivu je zapisano samo „poczbyega“ iz leta 1434. A. Walde - J. Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen* (1927 do 1932) ni sprejel našega izraza. A. Meillet - A. Vaillant, *Le slave commun* (2. izd., 1934, str. 496) vidita, v nasprotju z *Études* l. 1905, v potibęga „femme répudiée“ (na str. 501 „femme qui fuit son mari“) v prvem delu „sans doute“ indoevr. *potis „gospod“. Obliki potъpęga in podъbęga sta jima starocerkvenoslovanski izpremambi (alterations).

Iz pregleda mnogovrstnih razlag se vidi, da se jemlje za podlago zdaj ena, zdaj druga varianta, in da je zlasti v novejši dobi nagnjenje, razlagati izraz kot zloženko, ali iz nomina *potъ „gospod“, „mož“ in glagolskega korena bęg (različne odtenke v pomenu puščam na strani), kakor je prvi razvil Buslajev in za njim Brückner, kateremu se je pridružil Łoś, a v najnovejšem času zastopata Meillet-Vaillant, ali pa iz *potъ in pęg, ozir. pig (Fick, Ułaszyn, Brückner in menda tudi v *Русс. Филол. Вѣстник-у*), pri čemer je Brücknerju *potъ ne več „dominus“, ampak „cunnus“.²⁰ Zloženko iz prefiksa in pęg predpostavljajo Šafarík, Jagić, neodločno Kopitar z argumentom iz slovanskih starožitnosti in tako isto neodločno Miklošič, *Radices* l. 1845, zloženko iz prefiksa in bęg pa Srez-

²⁰ Za pravilno ocenjevanje Brücknerjevih razlag prim. njegove lastne stroge izjave v *Archiv-u für slav. Philol.* 1929, XLII 175 („mich verpflichtet nur meine letzte, systematische Erörterung der Materie in einer besonderen Schrift“) in v *Zeitschrift für slav. Philol.* 1933, X 471 („ich — hatte — verlangt, dass man an die endgültige Formulierung meiner Ansichten . . . sich halte, mir nicht ältere, ungenaue Fassungen oder Übertreibung vorhalte, denn nur Dummköpfe beharren auf einer und derselben Meinung, hatte Bismark, hatte lange vor ihm Puškin gesagt“).

nevsij, Miklošič, Evang. Mathaei 1856 in Vergleichende Grammatik I. 1879, neodločno kot možno Kopitar in Miklošič, Radices 1845 in Vergleichende Grammatik II 1875. Tretja smer pa je, iskati v izrazu glagolski koren s prefiksom in sufiksom in sicer tĕp (Sobolevskij) ali tep (Prusik, Kopitar kot možno na prvem mestu, Miklošič, Radices 1845 na zadnjem, Lexicon 1862, Die christliche Terminologie 1875 in Etymologisches Wörterbuch 1886 na prvem; tu tudi izrecno odklanja bĕg). Zanimivi so številni preokreti v Miklošičevem učenju: Radices 1845 podĕpĕga — podĕbĕga — potbĕga, Evang. Mathaei 1856 podĕbĕga, Lexicon 1862 do 1865 potbĕga, Die christliche Terminologie 1875 potbĕga, ali Vergleichende Grammatik II 1875 podĕbĕga, Vergleichende Grammatik I 1879 podĕbĕga, Etymologisches Wörterbuch 1886 potbĕga (ne bĕg).

Potreba razlage variant podĕpĕga in podĕbĕga odpade, ker je filološki pretres za prvo nedvomno pokazal njeno sekundarnost iz potbĕga, ker narobe ne gre, a posebnega takega sinonima radi Kopitarjeve domneve menda ne bo nihče hotel predpostavljati, druga pa se je izkazala kot resnični staročeški sinonim s povsem umljivo besedno tvorbo. Predpolagoti zlasti radi stpolj. počbiega (rus. потѣбѣга ima svojo zaslombo v južnoslovanskih tekstih) tudi za staročeščino potbĕga, ki bi bilo dalo v staročeščini in v glagolskih evangelijih, v obeh posebej, (kajti koncem IX. stol. sta se redukcijska vokala še izgovarjala) na gornjemu sličen način obliko podĕbĕga, bi ne bilo nemogoče, ali se mi zdi manj verjetno. Stojita si pač nasproti staropoljsko počbiega in staročeško ter moravsko-dialektično podbĕha poleg splošno češkega „behlá ženska, která behá, toulá se, běhna, běhalka, běhlice, zběhlice“ ter glagola podběhnouti (Jungmann, Kott). Sicer pa je stpolj. počbiega mogoče vkljub temu pretegniti kot potbĕga na češkoslovaško ozemlje poleg paralelnega podĕbĕga. V tem slučaju bi se le naziranje o postanku variante potbĕga, kakor je bilo že gori pokazano, nekoliko izpremenilo. Pri etimološki razjasnitvi gre torej le za obliki potbĕga in potpĕga, ki ju še nihče ni hotel ločiti kot pravadna sinonima. Njun pomen in njuno nahajanje ju tako tesno druží, da je ena odvisna od druge, pri čemer je pač preje priti bodisi že potem narodne etimologije, bodisi potem kontaminacije od potpĕga k potbĕga nego narobe. Za etimologije s pomočjo *potb- kot prvega dela

zloženke je pri tem precej brezpomembno, ali mu sledi -bēga ali -pēga, dasi je pomenski -bēga morda bolj prikladno. Kar se pa tiče *potъ-, ki naj bi bilo ostanek indoevr. *potis „gospod“, „mož“, je, ne glede na to, da je Brückner to sam zavrgel in nadomestil z drugo naravnost nemogočo domnevo o *potъ „cunnus“, težko verjetno, da bi se bil mogel v poljščini razviti konkretni pomen „uxor dimissa“, ki celo nasprotuje smislu tvorbe počbiega po tej razlagi, do „vagus“ sploh. Malo verjetno je tudi, da bi se bilo poleg gospodъ — gospoda fem. coll. ohranilo indoevr. *potis le na ta način v taki tvorbi. Ta sama kot zloženka izgleda zelo prisiljeno, naj bo že -bēga ali -pēga in se ne da primerjati v duhu besedotvoritve slovanskih jezikov narejenima „medved“ ali severnoslovansko *noktъ-legъ, ki s svoje strani spominja na nemško Nachtlager. Cistemu lingvistu je seveda taka tvorba in etimologija lahka zadeva, kopica filoloških dejstev pa to zelo otežuje. Popolnoma pa onemogočuje tako etimologijo fakt, da imamo še danes v slovenskih vzhodnoštajerskih narečjih do malega istovetno besedno tvorbo iz glagolskega korena tep s prefiksom in sufiksom, ki jo podpirajo druge v drugih slovenskih jezikih in katere etimologija je povsem jasna. (Sobolevskega glagolski koren tъp seveda že radi ъ v потъпѣга v Ostromirovem evangeliu in stolj. počbiega odpade.)

V J. Glonarja prevodu Reymontovih „Kmetov“ (I–IV, 1929 do 1930) sem na petih mestih našel izraz potepiga za glavno žensko junakinjo romana Jagno: I 55 Da si psica in potepiga . . . , III 184 Ne bom ji odprla, potepigi . . . , IV 91 Da je ničvredna potepiga, za katero se gonite kakor psi . . . , IV 269 Ti bom že prepodila zaljubljene muhe, opica ti, mene boš še pomnila, potepiga!, IV 270 Ne čudi se, da sem se zbala zaradi tebe (mati sinu Jasku), saj je to najhujša potepiga v vasi. O pomenu ne more biti nobenega dvoma. V poljskem originalu imamo različne izraze: W. Reymont, Chłopi, 6. izd., I 67 Żeś suka i latawiec . . . , III 224 Nie puszczę, latawca . . . , IV 112 Że latawica i tłuk, że ganiacie za nią, kiej te psy . . . , IV 324 Ja cię nauczę jamorów, małpo jedna, już ty mnie popamiętasz, tłumoku!, IV 325 Nie dziw się, że zlekłam się o ciebie, przecież to łajdus najgorszy we wsi. Izraza potepiga Pleteršnik ne pozna; ima potepica iz južnovzhodnega Štajerskega poleg mnogih drugih izvedenk z istim korenem in pomenom „Vagabundin, Landstreicherin, Schlampe“

kakor: potepača, potepenka, potepinka, potepka, poteplja, potepljivka, potepnica, potepuha, potepuhinja (-hnja), potepulja, tepa, tepešnica in tepica. Po sporočilu gg. J. Glonarja in J. Šlebingerja, za kar se jima lepo zahvaljujem, je izraz potepiga v njunem narečju v rabi. J. Glonar je doma od sv. Barbare pri Mariboru, J. Šlebinger od Sv. Ane v Slovenskih goricah. Že iz same slovenščine je jasno, da je beseda potepiga izpeljana iz glagola potepsti se — potepati se „herumstreichen, vagabundieren“ (Pleteršnik). Prim. še z Dolenjskega „potepeno pismo dobiti“, „den Laufpaß bekommen, fortgewiesen werden“ (Pleteršnik) ali v krčemski popevki „Kaj pa misliš, moja žena, — žena moja potepena, — da je meni dobro biti, — ko se drugi s tabo kiti . . .“ (A. Novačan, Krčma Čamerjeva, Ljubljanski Zvon 1918, XXXVIII 677). Svojevrstna tvorba je pri Trubarju „tepigovi možje“ „Männer aus dem Pöbel“ (Pleteršnik). Temu se lahko primerja rus. гольтепа fem. s pomenom kakor голь coll., голыдьба ali голытьба fem. coll. „arme Leute, armes Volk“ od голый „gol“ (I. Pawlowsky, Russisch-deutsches Wörterbuch, 3. izd., str. 255–6). Pri N. Lěskovu, Полное собраніе сочиненій (3. izd. A. Marksa) sem bral XIII 37 tudi гольтепа ты дворянская, XXXIV 35 отдай своей гольтепѣ-то. Trubarjevo „tepigov“ navaja Fr. Ramovš, Slovarski doneski iz Trubarjevih del (Casopis za zgodovino in narodopisje X 150) iz prvega dela Novega Testamenta (1557, str. 388) ter misli, da je „najbrž iz nem. täppig = taumelig, schwindlich, toll; antaepig = insinuant, zudringlich, razširjena z domačim sufiksom“. Verjetnejša zveza s potepiga i. dr. mu seveda še ni mogla biti znana.

Kakor slovenščina pozna glagol potepati in izvedenke predvsem kajkavščina. Tako je le pri Belostencu (Gazophylacium 1740) in Voltiggiju (Ricoslovník 1803) potepati se „vagari“, le pri Belostencu, Jambrešiću (Lexicon 1742), Voltiggiju in Stulliju (Lexicon 1801) potepuh, kar govore po T. Maretiću kajkavci v zagrebški okolici in bržda še dalj (prim. Rječnik jugoslavenske akademije znanosti XI 121), sicer pa po Rječniku to v ostali srbohrvaščini ni znano, kar potrjuje tudi Daničić s svojim Рјечник из књижевиих старина српских. Pri Gjalskem sem bral „mala potepuša“ (ni v Rječniku). Zanimiva je za kajkavščino tudi opozoritev V. Jagića (Archiv für slavische Philologie II 398), da se v starih kajkavskih molitvenikih „immaculata“ (virgo) prevaja

„ne vtepena“, kar odgovarja lit. *ne pateptas*: „vtepti se“ pomeni po Jagiću „sich besudeln“, lit. *tepū* „mažem“. Glagol je že baltskoslovanski (prim. R. Trautmann, *Baltisch-Slavisches Wörterbuch*, stran 319, A. Walde-I. Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der indogerman. Sprachen I* 743). V refleksivni rabi, ki se je razvila predvsem v slovenščini in kajkavščini, je glagol zadobil še svojevrsten pomen nemškega „herumstreichen“, ki ga izražajo tudi izvedenke iz glagola (prim. podobni razvoj pomena pri klatiti „herabschlagen“ — klatiti se „sich herumtreiben“ — klatež „der Landstreicher, Vagabund“, rus. *колотиться* „umherlungern, umherbetteln“ — *колотыга* masc. in fem. „der zudringliche Bettler, die zudringliche Bettlerin“). Nahajamo pa take izvedenke tudi izven slovensko-kajkavskega ozemlja. Tako je slovenskemu potepiga ali potepuhinja enako v maloruščini *pot'ipaha* „feile Dirne, eig. Landstreicherin“ (Miklošič, *Etymol. Wörterbuch*, str. 352 pod *tep-3*). E. Želehowski, *Ruthenisch-deutsches Wörterbuch* (1886, str. 722) navaja poleg *потіпаха* tudi *потіповище* „feile Dirne, Metze, Trulle“. Prim. še B. Hrynčenko, *Словарь української мови III* *потіпаха* 1) бродяга, 2) потаскуха. Zadnja velikoruska beseda je besedotvorno popolnoma analogna. Malorusko *pot'ipaha* (z *-i-* za *ḡ* iterativnega glagola) odgovarja slovensko-dialektični tvorbi potepiga, pa je za obe ti tvorbi z ene strani jasen postanek iz glagolskega korena *tep-* (prim. Trub. *tepigovi* moške z rus. *гольтепа*), z druge pa nedvomna njuna zveza s starim izrazom *pot'pëga*, njima povsem analogne besedne tvorbe. Imamo le različne sufikse in v *pot'pëga* redukcijsko stopnjo korenskega vokala. Enake ali slične sufikse pri istoimenskih tvorbah, izvedenih od sinonimnih glagolov, zlasti pa še pri analognih besednih tvorbah sploh imamo v vseh slovanskih jezikih, poleg slovenščine zlasti v ruščini in poljščini, manj v češčini, srbohrvaščini in bolgarščini (prim. Miklošič, *Vergleichende Stammbildungslehre*, str. 280 sl.): a) sinonimne tvorbe kakor n. pr. slov. *vlačūga* ali *vlačūha* fem. „die Herumstreicherin, die Schlampe“ (Pleteršnik), polj. *włoczęga* masc. „Landstreicher“ i. pod. (Konarski)²¹, rus. *волочара* masc. in fem. „der Landstreicher, die Landstreicherin“ i. pod. (Pawlowsky) od „vlačiti se“ „herumstreifen, sich herum-

²¹ F. Konarski in drugovi, *Vollständiges Handwörterbuch der deutschen und polnischen Sprache* (2. izd., Wien 1913). J. Janko, *Slavia IX* 343 razlaga besedo iz **volk-jōga*, kar pa nasprotuje ruski obliki *волочара*.

treiben“ (prim. o dekletih „vlačiti se s fanti“, „unerlaubten Umgang pflegen“); polj. łazęga „Landstreicher“ i. pod. (češ. lazuha „reptile“) od łazić „laziti“ (łazić po mieście „sich in der Stadt herumtreiben“); rus. бродяга, по- masc. in fem. „der Landstreicher, die Landstreicherin“ i. pod. od бродить „umherschweifen“ i. pod.; блудяга masc. in fem. isto od блудить; rus. потаскѹха fem. ali -уша „die Herumtreiberin, liederliches Frauenzimmer“ od таскаться „sich herumschleppen, -treiben“ in dr.; b) analogne besedne tvorbe sploh kakor n. pr. промотыга masc. in fem. „der Verschwender, die Verschwenderin“ od промотать „verschwenden“; топтыга masc. in fem. „der, die Plumpe, Schwerfällige“ (ime Топтыгин за medveda v poemi N. Nekrasova od топтать „teptati“; торопыга masc. in fem. „der, die Hastige“ od торопиться „eilen, sich beeilen“ in mn. dr. pod. Tudi v slovenščini je po Šlebingerju ciganiga, pijaniga i. pod. S sufiksom -ѣга je navel A. Sobolevskij po Gogolju in Dalju besedo толпѣга, -ѣга „толстая жена“, poleg katere je po Dalju in Pavlovskem tudi толпыга, prvo po Pavlovskem „der, die mit Gewalt sich durchdrängende, grober Mensch, Lummel“, drugo „der, die Dumme, Unverständige, Tölpel, Lummel“. V oblikah in pomenih so dialektične razlike. Iz svoje lektire lahko navedem iz Lěskova XXXVI 153: Вонѣ, говорятъ, ступай, толпѣга старая (slepi starki). V staropoljščini predpostavlja sromiežliwy substantiv sromiega. Po M. Rudnickem, Sufiksy ze społgłoską -g- (Slavia occidentalis X 278 in 285) se je sufiks -ѣга v staropoljščini še češče vporabljal, potem pa je prišel povsem iz rabe. Danes se govori sromiežliwy, kateremu odgovarja zahodno-rusko соромяжій (Dalj). V cerkveni slovanščini imamo v Bogoslovju Ioana eksarha лежага κητος (Описание славянскихъ рукописей моск. синод. библ. II 2, 303).

Da je nekda j na panonskih tleh živel a besedna tvorba potpěga, dokazuje tudi večkratno se nahajajoči iz nje izvedeni priimek med Štajerci Potpeschnigg. Že Kopitar, Glagolita Clozianus, str. XXXIII je zasledil v Gradcu nekega zdravnika, Slovenca, ki je svoje ime izgovarjal, kakor je ugotovil Kopitar, z ž. Tudi Šafariku, Über den Ursprung und die Heimat des Glagolitismus, str. 38, govori ime za panonstvo izraza. Jaz sam sem našel še tri iz novejšega časa: (po mojih zapiskih) dr. Max Potpeschnigg (v graškem dnevniku „Tagespost“ 1916, 30. oktobra), dr. Heinrich

Potpeschnigg (ib. 1917, Nr. 208, Časopis za zgodovino 1934, XXIX 188), Louise Potpeschnigg (Ljubljanski Zvon 1928, XLVIII 567).

Vokal *ě* v *-ěga* prvotno ni pripadal sufiksu, temveč glagolski osnovi, tako da je bil sufiks *le -ga* kakor n. pr. v *stru-ga* (prim. *ostrovъ*), kar je po pomenu spočetka verbalno-abstraktni substantiv, nomen actionis, nem. „Strömung“. Pozneje se je za jezikovni čut lahko abstrahiralo kot sufiks *-ěga*, kakor je to v besedotvoritvi prav pogosto (n. pr. *-akъ* i. dr.), ali posebne produktivnosti ni nikdar dosegel; izpodrinil ga je sufiks *-yga*. Z glagolsko osnovo na *ě* je v organski zvezi redukcijska stopnja glagolskega korena, ki je pravilo za III. vrsto, 2. razred klasifikacije po infinitivu: prim. *бѣдѣти*, *сѣбѣти*, *грѣбѣти*, *кѣпѣти*, *вѣртѣти*, *зѣбѣти* itd. (V. Vondrák, *Altkirchenslavische Grammatik*, 2. izd., str. 284; J. Gebauer, *Historická mluvnice* III 2, str. 278; A. Meillet, *Mémoires de la société de linguistique* XIII 364, XIV 193, 332; F. Specht, *Zur Geschichte der Verbalklasse auf -ě* v *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 1934, LXII 29 i. dr.). Glagola **tъpěti* dandanes sicer ni več (o možnosti redukcije vokala v takih korenih gl. G. Iljinskij, *Die Reduktionsstufe in den Wurzeln ohne Sonanten in den slavischen Sprachen* v *Archiv für slav. Philologie* XXXIV 1 in E. Sandbach, *Die indogermanischen zweisilbigen schweren Basen und das baltische Präteritum*, str. 46),²² toda tako isto ni več tudi stčes. *hrbieti* „begraben liegen, begraben sein“ poleg *hřebsti* — *pohrbiti* „begraben“ (Gebauer l. c. 281, Miklošič, *Etymol. Wörterbuch*, str. 76, J. Mikkola, *Urslavische Grammatik*, str. 99). Enako je stčes. *lpieti* „kleben bleiben, haften“ poleg gr. *ἀλείφω* „salbe“ (Trautmann, *Baltisch-slavisches Wörterbuch*, str. 162). Meillet, *Mémoires* XIII 366 misli, da kažejo tudi substantiva kakor *gybělъ* na nekdanje glagolske tvorbe z *ě*. Glagol **tъpěti* bi bilo razumeti analogno kakor **grъběti* — **lъpěti* z intransitivnim pomenom poleg tranzitivnega *teti* — *tepъ*, torej nekako „biti v stanju potepanja“, „nahajati se v stanju one pasivnosti, ki rezultira kot produkt dejanja tranzitivnega glagola“. Po vsem rečenem imamo tedaj stari izraz *potъpěga* razlagati kot

²² Iz korena *tep-*: *tъp-* se razlaga tudi polj. *wątpić* „zweifeln“ (Miklošič, *Etymol. Wörterbuch*, str. 352 *tep-* 1; Brückner, *Slownik etymol.*, str. 695; drugače Vaillant (*Revue des études slaves* XI 204), ki spravlja to v zvezo z nepuštevati.

*po-tǫpě-ga, nikakor pa ne, kakor smo videli, kot *potǫ-pěga ali tudi *potǫ bēga. Zadnje more biti le že stara kontaminacijska oblika s podǫbēga ali pa posebno severno-slovanska narodna etimologija z -bēga namesto -pěga. Nekdaj je mogel biti izraz potǫpěga tudi splošnoslovanski, kakor je glagol *тепѣ* baltsko-slovanski. Hoteti poleg nedvomnega po-tǫp-ě-ga predpostavljati še neko *potǫ-bēga s *potis kot tretji sinonimni izraz, bi se menda težko kdo odločil, ker si stojita izraza le preblizu, pa je tudi vedno bila ta tendenca, razlagati vse variante iz ene prablike. Varianta podǫpěga in morda tudi poznejše rusko podǫbēga je iz potǫpěga in potǫbēga po onemenju redukcijskih vokalov samo po sebi umevno. V današnjem slovenskem potepiga je *e* vstavljen po glagolu, sufiks pa nadomeščen z -yga. Dokončno rešitev v načrtanem pravcu pa morejo prinesiti seveda le novi podatki iz dialektov in spomenikov slovanskih jezikov.

Glagol. Cloz. I 140 *σκλητο* (dzěluto).

V homiliji Glagol. Cloz. I 59—160 in II 1—23, za katero ne poznamo grškega originala, se v oddelku, v katerem se nahaja *ποτληκζκ*, bere osem vrst pozneje druga dosedaj nepojasnjena beseda v Klozovem Glagolitu *σκλητο*. Da se more njen smisel pravilno razumeti, se je treba ozreti na ves kontekst, v katerem se pojavlja. Govori se tu proti nečistosti, prešuštvu in za ohranitev zakona ter se navajajo za to odločne izjave apostola Pavla (I 111 sl.), Jezusa Kristusa (I 127 sl.) in proroka Malahije (I 134 sl.). Na to pa se nadaljuje (I 138 sl.): *также ети апостол и блажені оци съ стѣмъ закономъ отънѣдѣ велие и σκλητο* *такоее посѣжденіе, рекъше велию испытанію и поштенію се съпродовиша* (V. Vondrák, *Glagolita Clozův*, str. 48—9). Iz vsega konteksta sledi, da je *σκλητο* poleg *велие* drugi pridevniški prilastek k *посѣжденіе* z nekim stopnjevanjem poudarka in pomena v izrazu: ravno tako so sveti apostoli in blaženi očetje s svetim zakonom smatrali vseskozi veliko in silno (zelo težko) takšno odločbo (razsodbo) za vredno tako rekoč velikega prizadevanja in vzdržnosti. Ta sila (teža) „posoždenija“, za katero gre, je dovolj močno podčrtana s predhodnimi citati iz sv. pisma. Tudi Kopitar (*Glagolita Clozianus*, str. 27) je v latinskem prevodu pojmoval *σκλητο* kot pridevnik: *Sic et S. Apostoli, et beati patres cum*

sancta lege omnino magnam et validam talem dijudicationem, idest magna examinatione et honore hoc dignati sunt. Namesto „validam“ bi se lahko reklo „vehementem“, „eximiam“; nepravilno pa je „honore“, kakor bi bilo поштенѣ за почтенѣ. Skupno s prvim samostalnikom испытанѣ bi se to po Vondráku (str. 106 in 114) bolje prevelo „diligentia et exercitatione“. V „vokabularju“ k izdaji (str. 72) Kopitar ne sledi popolnoma svojemu prevodu, temveč je glede na poreklo izraza v dvomu: „σκληρο nescias an pro slovacizante adjectivo e σκλη (valde) derivato habeas, an pro graeco ζηλωτός retento“. Zadnje je seveda izključeno, ker bi temu moralo odgovarjati зиаѡто, kakor tudi v resnici imamo v evangeliju Luk. VI 15 za grško Σίμωνα τὸν καλοῦμενον ζηλωτή. mar., zogr. симона нарицаемаго зиаѡта. Za o bi bil prvotno, razume se, w, ki je prevzet v glagolsko azbuko. Kaj si je Kopitar mislil pod „slovacizante adjectivo“, ni moči odločiti. Radi slovaškega medza i. pod. ni mogel videti, četudi pomotoma, slovaške črte v dz za s, ker mu to še ni bilo jasno (prim. str. 48). Glasovni pomen črke σκλη je dognal še le Miklošič (Rad jugoslavenske akademije znanosti IX 11). Morda so mu bile v misli češko-slovaške pridevniške tvorbe na -utý, ki pa so zvečine kakor n. pr. mohutý „potens“, visutý „co visí“ itd. izvedene iz glagolskih deležniških osnov na -qt-, ali pa je poznal celo kako slovaško izvedenko iz *dzěl- (prim. stčes. zielo pri Jungmannu, Slownik V 648).²³ V cerkvenoslovanskih slovarjih Fr. Miklošiča (str. 234) in A. Vostokova (I 287) se Kopitarjevo mnenje ponavlja, poleg tega pa Miklošič podaja še svojo razlago: navaja σκληρο adv. *λίαν* „valde“ in primerja σκλη, pa bi hotel izraz deliti v σκλη in ρο. Adverb v obliki σκλη je našel v Domentianovem životopisu sv. Save (Daničičeva izd., str. 106, prim. tudi Daničič, Рјечник из књижевних старина српских I 386). Toda tekst v Glagolita Clozianus ni na tem mestu prav nič pokvarjen in bi taka delitev dala po nepotrebnem neenakomerno konstrukcijo brez pravega smisla za ves kontekst, prilastek, sestavljen iz pridevnika in prislova ob dveh zaimkih (veliko in zelo to takšno razsodbo). Miklošič (Vergleichende Stammbildungslehre, str. 200) sam opušča to razlago, ker navaja zeluto kot edini primer v staroslovenščini s sufiksom -utъ z dostavkom, „wobei Kopitar

²³ Dr. L'. Novák mi je na moje vprašanje ljubeznivo odgovoril, da pridevnik zelutý ali podoben v slovaščini ni znan.

an einen slovacismus und an ζηλωτός denkt“. Nasprotno zopet v etimološkem slovarju (str. 403) ne omenja žéluto. Vondrák v izdaji Klozovega Glagolita (str. 104) ni podal nobene nove razlage, neodločno ponavlja le Miklošičevo in Kopitarjevo: „σκλωτο legendum ne: σκλω το (sic Mikl.) an de gr. ζηλωτός cogitandum sit (sic Kop.), incertum“. Zanimivo je, da ne govori o Kopitarjevem „slovacizmu“. Ker navaja Miklošiča na prvem mestu, mu menda ta razlaga bolj prija nego druga. A. Meillet, *Formation des noms (Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave II)* in drugi o tem molče. Omenim naj le A. Leskiena *Handbuch der altpulgarischen (kirchenslavischen) Sprache* (6. izdaja, 1922, str. 57), kjer se o σκλωτο pravi: Bedeutung und Form des Wortes sind unklar.

Navedeno razlaganje seveda ne more zadovoljiti. Kontekst zahteva, kakor smo videli, pridevnik posebnega avgmentativnega pomena. Gre tedaj le za možnost pridevniške tvorbe *dzělutъ. Običajni adverb dzělo v obliki akuzativa mere je bil nekdanj splošnoslovanski: v starocerkvenoslovanščini je dal ime črki ter se zelo pogosto rabi v spomenikih še s prvotnim začetnim dz (gl. n. pr. seznam besed k izdajama marijinskega evangelija in sinajskega psalterja); pozna ga starosrbščina, staročeščina in staroruščina, še danes pa slovenščina in dialektično ruščina (prim. slovarje Miklošiča, Daničiča, Vostokova, Sreznevskega in Dalja). Genitivna oblika дозѣла je zabeležena iz beloruščine pri I. Nosoviču (Словарь бѣлорусскаго нарѣчя, str. 138), najti jo je tudi v srednjobolgarskih spomenikih (Miklošič, *Lexicon*, str. 234; Jagić, *Entstehungsgeschichte der kirchenslav. Sprache*, 2. izd., str. 329) ter v staroruščini (Sreznevskij, *Материалы I* 1014); starosrbsko obliko зѣлоу sem že gori omenil. Ne nahajamo pa te osnove le v adverbialni rabi, temveč tudi v adjektivni kot зѣлъ „σφοδρός, vehemens“: prim. v srbskem krušedolskem pentatevhu XVI. stol. Genesis XXXVII 20 зѣѣръ зѣлъ и зѣлъ (Miklošič, *Lexicon* str. 234), v ruski jefremovski krmči XII. stol. зѣлоу изъ вѣстоу (Sreznevskij, *Материалы I* 1014), v ruskem tekstu Janeza Lestvičnika XII. stol. зѣлыми исповѣданіи (Vostokov, *Словарь I* 288), v ruskem evangeliju XV. stol. вижъ зѣлыми людемъ (Vostokov ib.) i. dr. Iz tega adjektiva so z različnimi sufiksi izpeljani drugi adjektivi in tudi substantivi. Zelo pogostna je izvedenka z -ѣлъ, adverbialno -ѣно in -ѣнѣ: po imenovanih slovarjih v bolgarskih,

srbskih in ruskih spomenikih s pomeni „ὁ πᾶν — eximius, ὁ ὀδύς — vehemens, πολὺς — multus“. Substantiv зѣлкнестъ je vključil Pamva Berynda (Leksikon 1627). Kakor pa se зѣлкнъ nahaja po Daničiču (I 386) tudi v srbskih listinah in letopisih, kar kaže bolj na naroden jezik kot vir, tako imamo tudi pri Dalju (2. izd., I 922) kot narodna izraza sprejeta: зѣльный „сильный, обильный, великий, крѣпкій, въ сильной степени, въ большихъ размѣрахъ“ in зѣльно нар. „обильно, очень много, весьма сильно“ z dostavkom „употрбл. и по нынѣ грамотеями“. Substantiv зѣлостъ je v srbskih in ruskih spomenikih in tudi v ruskem prepisu XII. stol. spisa Konstantina, prezvitera bolgarskega: ѿ сѣи зѣлости „ἀπὸ τῆς παρούσης φροδότητος“. Poleg tega substantiva se bere z istim pomenom v srbskih in ruskih spomenikih še substantiv зѣлоство, a iz njega izvedeni glagol зѣлостковати v srbskem zborniku homilij XVI. stol. Najzanimivejša pa je ruska narodna adjektivna izvedenka зѣласто, ki je iz Опыта областного великорусскаго словаря (Petrograd 1852) prenesena v 3. izdajo Daljevega slovarja (I 1741): зѣласто нар. „лакомо, прихотливо“ s primerom iz orlovske gubernije „Чѣйкую бы выпить! Зѣласто буде“. Vkljub izpremenjenemu posebnemu pomenu ne more biti dvoma, da je tudi ta tvorba izpeljana iz *dzěl-, a pomen je lahko razviti iz prvotnega.

Iz *dzěl- so bile torej najrazličnejše izvedenke mogoče, pa smo upravičeni, predpostavljati tudi tako z -utъ, tem prej, ako imamo med njimi tvorbo z -ast-, ki je sorodna podobnim z avgmentativnim pomenom na -at-, -it-, -ist- in seveda tudi -ut-; saj vokal prvotno v takih slučajih ni tako važen kakor konzontan, ker je sekundarnega izvora in pripada spočetka podstavi nove besedne tvorbe (prim. Vondrák, Vergleichende Slavische Grammatik I 593 ali A. Brückner, Slavisch-Litauisch v zbirki „Die Erforschung der indogermanischen Sprachen“ III 71). O avgmentativnih sufiksih je napisal študijo A. Belić, Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplificativsuffixe (Archiv für slav. Philologie XXIII 134 in XXVI 321). V njej je pokazal, da je bil ojačevalni sufiks -ut- (-iut-) sam ali še z drugimi sufiksi sestavljen v praslovanščini adjektivničen (XXIII 183 in XXVI 325). Take pridevniške tvorbe se dobe v ruščini, poljščini, češčini in morda tudi v srbščini (XXIII 183), zlasti pa sta v rabi v prvih treh jezikih sestavljena sufiksa -utk- in -utenk-

z ojačevalnim pomenom (XXVI 332). Pri tem je z izjemo češčine običajno po velarih in v slučajih kake analogije -ut-, sicer po drugih konzontanah -iut- (XXVI 333 sl.). Tako stanje seveda ni prvotno. Vidi se tudi, da je sufiks -ut- sam v starejši dobi bil bolj produktiven nego v poznejši, ko je deloma sploh izginil. V češčini se je tudi pomen zabrisal: prim. bleskutý = blyskavý „glänzend“ (že staročeški, gl. Gebauer, Slovník staročesky I 65, ako ni to v zvezi z verbalnimi tvorbami kakor visucí, ki so bile gori omenjene), zelenutý „grünlich“, teplutko „warm“, suchoutký = suchý (XXIII 183 in XXVI 343). V poljščini in ruščini sta postala sestavljena in paralelno rabljena sufiksa -utk- in -uteňk- z avgmentativnim pomenom zelo produktivna (primere z -uteňk- puščam na strani): poljsko bliziotki „sehr nahe“, malutki „sehr klein“, powolutko „bardzo powoli“, starutki „sehr alt“, samiutki „ganz allein“, słabiotki „sehr schwach“, calutki „ganz und gar“, bielutki „sehr weiß“, pełniotko „ganz voll“ itd.; rusko (posebno belorusko) слабiотко „sehr schwach“, скорiоткiй „sehr geschwind“, низiоткiй „sehr niedrig“, молодiоткiй „sehr jung“, кроцiоткiй „sehr kurz“, свѣжyткiй „sehr frisch“, махyткiй „sehr klein“ (prim. še помалiотѣнькy ojačeno помалy „allmählich“) itd. (XXVI 342—3). Na vsem slovanskem severu so razširjene tvorbe iz *mal'ut- in *mal'ut-ъk- (tudi v substantivni funkciji s pomenom „zelo majhen“): rusko малюта masc. „kleiner Wicht“, малютка masc. in fem. „kleines Kind“, malorusko малюта masc. in fem. „ein kleiner, winziger Mensch“, poljsko malutki adj. (že v zofijski bibliji in v psalterju) „winzig, ganz klein“, češko malitky (staročeško mal'utky) adj. isto (prim. Vondrák, Vergleichende Slavische Grammatik I 598; Gebauer, Slovník staročesky II 308 i. dr.).

Omembe vredne so tudi neke substantivizacije iz pridevnikov z -utak v srbohrvaščini, ki jih Miklošič, Vergleichende Stammbildungslehre, str. 201, navaja, kakor je lahko dognati, po Karadžičevem Rječniku: bjelutak „quarzum“ (po Karadžiću južno), oblutak „obao kamen“, salutak „glarea“ (po Karadžiću „poveliki šl'unak“ v Vrscu v Banatu), smrzlutak „gleba gelata“. Iz slovenščine se navaja le nemškuta fem. Srbsko-hrvatske primere beleži tudi T. Maretić, Gramatika i stilistika (2. izd., 1931, str. 311 bjelutak i. dr.); Leskien, Grammatik der serbokroatischen Sprache (1914) jih nima. Od svoje strani bi dodal še zanimiv primer, ki ga je najti že v starocerkvenoslovanščini v supraseljskem kodeksu

сланоуѣтъкъъ *ἐρίβυνθος* cicer arietinum (v izdaji S. Severjanova, str. 40, v. 24 in str. 41, v. 19, 24 v чюдотворения sv. Konona Isavrijskega). Ta izraz se nahaja tudi v različnih srednjobolgarskih ter srbsko- in rusko-cerkvenoslovanskih spomenikih (prim. Fr. Miklošič, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, str. 856). Po I. Sreznevskega, *Материалы для словаря древнерусского языка* III 411 ga je brati v staroruskem, t. zv. sinajskem pateriku XI. stol. v obliki сланотѣкъъ, kakor bi bil izveden od substantiva „slanota“. V stari obliki сланутѣкъ in v istem pomenu ima izraz še danes bolgarščina, našel pa sem ga tudi pri B. Šulku, *Jugoslavenski imenik bilja* (Zagreb 1879, str. 359), kjer se navaja kot slanetak z otoka Hvara. lb. so zabeleženi še drugi nazivi za rastlino, ki so pomembni za umevanje postanka izraza, kakor slanič in zlasti slani grah (po Dalmaciji, Istri in Hrvatskem). Izvedenka slanutѣкъ od slanъ drugje ni znana. Rastlina se imenuje sicer v slovenščini (čičerka, cizara, tudi peček), češčini (cizrna) in poljščini (cieciorka, ciecierzycza, groch włoski) po laških izrazih, na kar naravnost kaže poljsko „groch włoski“: ital. cicerchia; beneč. (Gius. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano* 1829, str. 123) cēsara, cecera, po W. Meyera-Lübkeja romanskem etimološkem slovarju (str. 151) stbeneč. cesera, novobeneč. tsezara. Običajno nemško ime Kicher, Kichererbse je že v starovisokonemščini kichurra in iz latinščine; poleg tega pa je iz novejšje dobe v rabi tudi iz severne italijanščine izposojeno Zieser, kar bi ravno tako moglo biti posredujoči vir za slovensko in češko varianto. K. Štrekelj, *Zur slavischen Lehnwörterkunde*, o teh besedah ne govori. Napačno razlaga V. Hehn, *Kulturpflanzen und Haustiere* (2. izd., str. 187) rus. чечевица poleg сочевица in odgovarjajoče izraze v drugih slovanskih jezikih kakor polj. soczewica, coczka, češ. čočovice (tudi čočka), sočovice iz romanskega cece. Te besede pomenijo čisto nekaj drugega, „leča“ (za „cicer“ pravijo Rusi стручечник, материнка, пузырное сѣмя) ter se naslanjajo na splošno slovansko staro tvorbo sočivo „lens, legumen“, kateri ravno najstarejše oblike najbližje stoje, ne glede na to, da češčina ne pozna nobene preglasa e v o: strus. сочивица in сочевица (I. Sreznevskij, *Материалы* III 470), stčes. šočovice (prim. V. Vondrák, *Vergleichende Slavische Grammatik*, 2. izd., I 474, kjer razpravlja o asimilaciji preko zloga, „Fernassimilation“). Tudi Hehnova razlaga izraza slanutѣкъ iz slana, kar naj bi prvotno pomenilo „Hagelkörner,

Eistropfen“, ne velja že radi hrvatskega naziva „slani grah“. Iz vsega sledi, da so morali deli južnih Slovanov že zelo rano spoznati to hranilno rastlino in ji dati svoje posebno ime. Pri grških avtorjih se češče bere o njej (W. Pape, Griechisch-deutsches Handwörterbuch, 6. natis, I 1022); med drugim so plodove prazili na žerjavici ter jih jedli kot prigrizek k vinu. Kot hrano za revnejše sloje jih je označil Horac (Sat. 1, 6, 114). Po botaničnem kompendiju G. Hegi, Illustrierte Flora von Mitteleuropa (IV. Bd., 3. Th., str. 1501) imajo plodovi nekoliko trpek in grenkast okus. Zakaj pravi Miklošič v etimološkem slovarju (str. 314), ko navaja besedo pod solъ, „eine nicht salzige Frucht“, mi ni prav jasno. V navedenem botaničnem delu l. c. stoji: Das Drüsensekret enthält Oxal- und Apfelsäure. I. Heyse, Fremdwörterbuch (18. izd., str. 605) tolmači Oxalsäure tudi z Sauerkleesäure. Za nadevek naziva „slan“ v ljudski govorici ni potreben baš okus slanosti v dobesednem pomenu, kakor se tudi drugi izrazi za okus rabijo analogno. Vsekako spada beseda slanŭtkъ k pridevniku slanъ in k starim tvorbam s sufiksom -ut- in potrjuje, da je bil ta sufiks le v prav stari dobi produktiven in da se je poleg izraza slanŭtkъ v južnem delu južne slovansčine ohranil v tej obliki le v srbščini v neki specifični rabi in razmeroma majhnem številu.

Orisano stanje nam dokazuje, da je v dobi, ko je bila napisana homilija s σκλαυτο in σκλαυτο, bila taka avgmentativna adjektivna tvorba z -utъ popolnoma mogoča. Razen tega, se zdi, bi ta tvorba prej pričala za ozemlje velikomoravsko nego macedonsko in bi s te strani nekako potrjevala Vondrákovo domnevo o starem, slovanskem poreklu homilije, ki jo Vondrák (Studie z oboru církevněslovanského písemnictví, str. 117 sl.) pripisuje najznamenitejšemu učencu slovanskih apostolov in plodovitemu književniku Klimentu (prim. gori str. 40-1), o čemer pa mora biti še druge govora. A o enem, mislim, ne more biti dvoma, da je vsebina homilije umljiva le s stališča staromoravskih razmer. Pridiga владыкамъ землиа о krščanskem vladanju in čistem življenju ima smisel, kakor je razvideti iz razprave o potъpěga, za Svatoplukov čas, nikakor se pa ne prilega dobi bolgarskih carjev Borisa-Mihaela in Simeona ter Klimentovemu odgovarja-jočemu pisateljskemu delu v Macedoniji.

Dodatki.

Str. 8, v. 17. St. Kuľbakin, *Le vieux slave*, str. 7, opozarja na komka v macedonskih narečjih Dojrana in Vodena.

Str. 19, v. 24. Radi popolnosti naj dodam še mnenja novejših starocerkvenoslovanskih in primerjalnih gramatik o *цръкы*, ki kažejo, kako so ta mnenja še različna in neodločena. V. Vondrák, *Altkirchenslavische Grammatik* (2. izd., 1912), str. 14 vidi v obliki z *i* panonizem, str. 269 v kijevskih listih panonsko-slovenski refleks; str. 166 pravi, da se za kijevske liste ne more sklepati iz njihove oblike na *цръкы* originala; str. 119 se obrača proti trditvam, da bi bilo *цръкы* iz grščine in češ. církev iz romanščine. To zadnje je tedaj, da še to dodam, zagovarjal A. Boháč, *Vliv románštiny na slovanskou terminologii církevní* (Listy filologické 1908, XXXV 437 „stčeš. církev vedle stsl. cръky“), kjer izvaja češkomoravski izraz iz retoromanščine (dvakratno staročeško crkev mu je z Gebauerom starocerkvenoslovansko), medtem ko mu je starocerkvenoslovanski iz latinščine; radi oblike z *i* se vprašuje, ali je hila še enkrat pozneje izposojena. E. Berneker v etimološkem slovarju (I 1908—1913) Boháča še ni mogel citirati in zavzeti proti njemu svoje stališče; čudno pa je, da ne omenja oblike *círky*. Str. 299 Vondrák končno izraža mnenje, da *цръкы* ni moglo biti izposojeno iz starovisokonemščine radi *h*, kakor *мѣстѣхъ* za stvnem. muniĥ. To isto ponavlja Vondrák tudi v *Vergleichende Slavische Grammatik* (I, 2. izd. 1924), str. 356, a na strani 658 omenja gotščino kot vir. Podrobneje govori o besedi na str. 405: razlaga različnih oblik se mu ne zdi lahka; najstarejša naj bi bila **cъrky*, ki bi bila potekla iz gotščine. Iz nje izvaja južnoslovansko, rusko in češko, zadnje na precej zapleten način; v poljščini bi bili odsevi češke in oblike z *i*. Obliko z *i* smatra za panonizem, pa stavi vprašanje, ali se kaže v njej starovisokonemški ali romanski vpliv. St. Kuľbakin, *Le vieux slave* (1929, str. 6) navaja obliko z *i* v sinajskem psalterju med besedami moravskega ali panonskega izvora. N. Wijk, *Geschichte der altkirchenslavischen Sprache* (1931, str. 156) misli, da je bila oblika z *i* v psalterju in v kijevskih listih izposojena po drugem potu nego *цръкы*, a to pač na Moravskem ali v Panoniji. P. Diels, *Altkirchenslavische Grammatik I* (1932, str. 63) se ne odloča, ali je *цръкы* izposojeno iz grščine ali iz germanščine; „abnormna“ varianta z *i* naj bi kakor poznejše druge v slovanskih jezikih slonela na večkratnem izposojanju ali izposojanju iz različnih virov. A. Meillet in A. Vaillant, *Le slave commun* (2. izd., 1934, str. 78) izvajata vse različne oblike v spomenikih in v slovanskih jezikih iz *círky*, ki bi se bila razvila iz gotske.

Str. 20, prip. 22, na koncu. K seznamu literature bi se moglo iz najnovejšega časa dodati še: H. Bielfeldt, *Die deutschen Lehnwörter im Obersorbischen* (Veröffentlichungen des Slavischen Instituts an der Friedrich-Wilhelms-Universität, Berlin. Bd. 8, 1933) in G. Korbut, *Niemczyzna w języku polskim. Wyrazy niemieckie* (Wydanie wznowione, Warszawa 1935).

Str. 35, prip. 8, na koncu. Ker je izdaja gališkega evangelija po arĥ. Amfilohiju pozneje izšla nego njegovo *Описание Юрьевского евангелія 1118 до 1128 г.* (Moskva 1877) z variantami in slovarjem (prim. V. Jagić, *Archiv für*

slav. Philologie III 177), bi iz sporočila prof. J. Vajsa sledilo, da tudi v jurjevskem evangelistaru ni posebne variante.

Str. 55, v. 13. P. Diels, *Altkirchenslavische Grammatik I* (1932), ki nadaljuje Leskienov *Handbuch*, dvakrat (na str. 47 in 126) omenja ta edini slučaj z *dz* v Klocovem Glagolitu kot nejasen. Tudi ta moment, da se je edino na tem mestu ohranil slučaj z *dz*, govori, kakor je sicer nedvomno v zvezi z imenom črke dzelo, v prilog nepokvarjenosti in arhaičnosti teksta tega mesta.

Seznam važnejših besed.

	Stran		Stran
<i>Bežanija</i> srb.	27	<i>počbiega</i> stpolj.	44, 47 sl.
<i>brašnbce</i> steksl., hrv.-glag.	5—6	<i>podbeha</i> stčeš., <i>podbiga</i> hrv.-glag.	38 sl.
<i>cérkov'</i> rus.	18	<i>podčbega</i> Assem., mar. (Mat. XIX 9), (hrv.-glag. novi misal), srbolg. stamat. ev., rus. gal., put., sinod. ev. № 21 in 27	32, 34, 35—6, 37, 47 sl.
<i>cierkev</i> stčeš.	18	<i>podčpěga</i> mar., zogr., zogr. b. (podč-), srb. Hval. rkp., šišat. ev., srbolg. Srečk. ev., rus. Ust. korm.	31 sl., 33, 34, 36 sl., 47 sl.
<i>circuvah</i> briž. spom.	17—18	<i>popč</i> v. Meth., evh., supr.	15
<i>Cirkovce</i> slov.-štaj.	18	<i>potepiga</i> slov. vzh.-štaj.	48 sl.
<i>cirkva</i> vzh.-slov., kajk.-hrv.	18	<i>potepuha</i> i. dr. slov.	49
<i>cirkvnaja</i> kij. l.	9, 17	<i>počipaha</i> mrus.	50
<i>cirkvy</i> kij. l., sin. ps.	17	<i>Potpežnik</i> (Potpeschnigg) štaj.-slov. priimek	51 sl.
<i>crkva</i> srb.-hrv.	18	<i>potčbega</i> srbolg. vrač. ev., rus. Ostr., gal., Rum. (1270), prepis Ust. korm.	34, 35 sl., 47 sl.
<i>črky</i> (црквы) steksl.	17 sl., 60	<i>potčpěga</i> Glag. Cloz., srb. Mir. in nik. ev.	31, 33—4, 47 sl.
<i>črkva</i> zah.-bolg.	18	<i>pričestiti se, pričestije</i> steksl. i. dr.	7
<i>cyrki</i> stpolj.	18	<i>prinosč</i> kij. l., Dial. Grig.	25
<i>čerkva</i> vzh.-bolg.	18	<i>prinošenije</i> Cyr. hist. spis	25—6
<i>čistitelj</i> cod. supr.	15	<i>puštenaja</i> mar. (Luk. XVI 18), srb. nik. a ev., v. Cyr. rkp. mosk. duh. akad.	32, 33, 40
<i>darč</i> kij. l.	25	<i>puštenica</i> zogr. (Luk. XVI 18), srb. Hval. rkp. in nik. b ev. (ib.), hrv.-glag. misal 1528 (Mat. XIX 9), srb. Mir. in srbolg. Sreck. ev. (Mat. V 32 neprv.), srbolg. Dobřejš. ev. i. dr., rus. pand. Ant. in pozn. ev., rus. Efrem. korm. in srb. ilov. krm.	32, 33, 34, 36—7
<i>Davydč</i> steksl.	12	<i>rovanije</i> kan. sv. Václ.	22—3
<i>dozela</i> brus. (gl. <i>dzel-</i>)	55	<i>rovanije</i> kij. l.	5, 21 sl., 27 sl.
<i>dzelo</i> steksl. (gl. <i>zél-</i>)	55	<i>silahč</i> kij. l. VII a 7—8	10
<i>dželuto</i> Glag. Cloz.	53 sl., 59, 61	<i>slani</i> <i>grah</i> , <i>slanič</i> hrv. dial.	58
<i>golčepá</i> rus. (gl. <i>tep-</i>)	49		
<i>komka</i> bolg., maced.	8, 60		
<i>komčka</i> eksl.	8		
<i>komčkatij, komčkanije</i> steksl.	7—8		
<i>križ</i> slov.	17		
<i>kčnežije</i> v. Cyr., v. Meth., kan. sv. Václ.	24		
<i>lčkavč</i> Assem. (očenaš)	16		
<i>malčžena dčva</i> v. Cyr.	14		
<i>mčniščskč</i> evh.	20		
<i>mčš'a</i> kij. l.	12, 20		
<i>napusna</i> bolg.	40		
<i>napuštenica</i> bolg. (gl. <i>ot-</i>)	40		
<i>nebesčskoofč</i> kij. l.	10		
<i>neprijaznč, neprijazninč</i> steksl.	16		
<i>oplatč</i> kij. l., <i>oplatek</i> češ.	20		
<i>otpusna</i> bolg.	40		
<i>otpuštenica</i> srbolg. Trn. ev.	34		
<i>otčpuštenaja</i> v. Cyr. (gl. <i>pušt-</i>)	40		
<i>otčbēga</i> srbolg. deč. ev.	34		
<i>papežč</i> kij. l., v. Meth., Assem. i. dr.	19		
<i>pisanija</i> srb.	27		

Stran	Stran
<i>slanutok</i> steksl. (cod. supr.),	<i>zakonniki</i> „sacerdos“ kij. l.,
<i>slanutok</i> bolg., <i>slanutak</i> hrv.	Dial. Grig., briž. spom. 14—15
(Hvar) 59 sl.	<i>želast</i> rus. dial. (gl. <i>dzěl-</i>) 56
<i>vsqđ</i> steksl. 13	<i>zelast</i> cksl. 56
<i>lepigov</i> slov. (Trub.) 49	<i>zēlu</i> stsrb. 54 sl.
<i>veždajši</i> stčeš. (očenaš) 14	<i>zēl</i> cksl. 55
<i>vtepstī se, vtepena</i> kajk. 49—50	<i>zēln</i> cksl., stsrb., <i>zēlnyj</i> rus.
<i>vsēh</i> kij. l. VIIa 10, 22 9—10	dial. i. dr. 55—6
<i>vsqđ, vsqđbn</i> kij. l. 5 sl., 10 sl.	<i>zēlstvo, -ovati</i> cksl. 56
<i>zákōn</i> češ., <i>zákōn</i> slov.	<i>zilot</i> Luk. VI 15 mar., zogr.
„sv. pismo“ 15—16	ζηλωτός 54
<i>zákōn</i> srb. „eucharistia“ 13—14	

gegenüber *црѣкѣ* VI a 4 ist offenbar als eine Kürzung von *црѣкѣкѣнѣ* aufzufassen, wobei auch das Althochdeutsche von Einfluß gewesen sein kann. Die beiden Fälle *кѣкѣхъ* VII a 10 u. 22 sind, wie des Näheren ausgeführt wird, deutliche Schreibversehen; sie stehen auf einer Seite, wo solcher mehrere vorkommen (der zweite Fall ist obendrein verwischt) und können gegenüber achtzehn Fällen des Pronomens *въсь* und fünfzehn Fällen mit durchgehends bewahrten *кѣждѣ* von keiner Bedeutung sein. (In einer Anmerkung wird der Fall *небесскѣоуѣ* VI b 7—8 besprochen und die paläographische und sonstige Unmöglichkeit gezeigt, in der Schreibung der zwei *о*-Zeichen ein *u* oder einen Reflekt von *o* zu vermuten.) *Бѣждѣ* der Kiewer Blätter ist ahd. *wizzôd* „eucharistia“. Eine solche Entlehnung kann nicht wundernehmen. Die ersten zwei Kirchen sind auf dem Gebiete Großmährens und Pannoniens, wie wir aus der *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* wissen, — die erste um 830 in Pribinas Neutra, die zweite 850 in Pribinas pannonischer Residenz — von Salzburger Erzbischöfen eingeweiht worden. Der erste Priester Pribinas in Pannonien, Dominicus, war, wie M. Kos in der Abhandlung über die *Conversio* (*Razprave Znanstvenega društva* XI 79—80) gezeigt hat, ursprünglich allem Anscheine nach Priester des Regensburger Bistums. In Regensburg ließen sich 845 vierzehn böhmische Fürsten mit ihren Leuten taufen (V. Novotný, *České dějiny* I 1, 284). Auch in philologischer Beziehung ist das mährisch-pannonische Schrifttum mit dem althochdeutschen kirchlichen und sprachlichen Umkreis verknüpft. Es genügt auf die altkirchenslavische Übersetzung des althochdeutschen sogen. St. Emmeramer Beichtgebetes im *Euchologium sinaiticum* hinzuweisen. Auch aus den beiden mährisch-pannonischen Legenden des h. Cyrill und Method geht hervor, daß die Altmährer sich schon vor der Mission der Slavenapostel mit dem Christentum bekannt gemacht hatten. Die phonetischen Schwierigkeiten der Erklärung *кѣждѣ* aus *wizzôd* sind nicht unüberwindlich. Ahd. *wi* = *mi*, in welchem *i* sogar labialisiert werden konnte (I. Schatz, *Ahd. Grammatik* 184), war, bar eines jeden palatalisierenden Charakters nach slavischer Art, viel näher slavischem velaren *vъ* als palatalen *vъѣ*. In ähnlicher Weise ist im Obersorbischen aus mhd. *wi* über *wy*- ein *wu*- entwickelt worden (S. Pirchegger, *Zeitschr. f. slav. Philol.* III 154—5). So ist wahrscheinlich auch aksl. *Давѣдѣ*

analog zu erklären und nicht mit Hilfe des Turkotatarischen (M. Vasmer, Zeitschr. f. slav. Philol. V 134). Man vergleiche auch z. B. russ. *вымпелъ* aus holl. *wimpel*. Altbair. *z* wurde als tonloses *s* ausgesprochen (I. Schatz, Altbair. Grammatik 82 u. a.). Dem ahd. *ô*, welches damals in der Entwicklung zum Diphthong (der Richtung *uo*) begriffen war (Schatz, Ahd. Grammatik 25, id. Altbair. Grammatik 16), stand im Slavischen nichts ähnliches zur Seite. Es muß slav. *o* mit seiner Länge als am nächsten stehend empfunden worden sein. Hierzu mögen die slavischen Wortbildungen mit oder auf *-od-*, welche bei den Bildungen mit oder auf *-d-* überhaupt einzig und allein in Betracht kommen können, mitverholfen haben, darunter vielleicht in erster Linie *sođъ*, *sъsođъ* „vas“ in Anbetracht solcher kirchlicher Ausdrucksweise wie z. B. Epistula Barnabae VII 3: ... dominus ... ipse pro peccatis nostris vas spiritus oblaturus erat in hostiam. Eine Parallele zu ahd. *wizzôd* „lex“, „eucharistia“ kann im serb. *zákon* „eucharistia“ (V. Karadžić's Wörterbuch, 3. Aufl., S. 183 und Miklošič, Die christliche Terminologie, S. 31) erhalten sein. Althochdeutsche Lehnwörter finden sich im mährisch-pannonischen Altkirchenslavisch mehrfach. Hingewiesen wird auf *малъжена* du. der vita Cyrilli c. XI, wo im ersten Teil ahd. *mahal* (*māl*) steckt (eine hybride Bildung wie böhm. *vánoce*, slovak. *vianoce*). Übersetzungen ahd. Ausdrücke sind *veždajši* im altböhm. Vaterunser für ahd. *emizzîgas*, *законъникъ* in der Bedeutung „sacerdos“ in den Kiewer Blättern, dem Dialog des Papstes Gregorius und wahrscheinlich auch in den slov. Freisinger Denkmälern für ahd. *ewart*, wofür sonst neben urspr. griech. *иереи* auch ahd. *попъ* und in Ostbulgarien später die slav. Wortbildung *чиститель* vorkommen. Slov. *zakon* in der Bedeutung „heilige Schrift“ ist aus dem Čechischen übernommen, dies jedoch ahd. *ewa*. Eine weitere bekannte Übersetzung ist *neprijaznъ* für ahd. *unholda* (in den Kiewer Blättern die adjektivische Ableitung *neprijazninъ*). Die Annahme einer Entlehnung aus dem Gotischen und der Existenz des Ausdrucks schon im Balkanslavischen gegenüber griech. *διαβολъ* des urspr. Altkirchenslavischen ist nicht glaubwürdig. Das Faktum der unzweifelhaften Übernahme des ahd. kirchlichen Terminus *въсѣдъ* ist von prinzipieller Bedeutung für die Frage der Herkunft anderer Termini der mährisch-pannonischen christlichen Terminologie, namentlich da besonders in

der neueren Zeit zwei lebhaft tätige Richtungen, eine romanistische (K. Titz, P. Skok u. a.) und eine germanistische (A. Stender-Petersen, K. Knutsson, E. Schwarz u. a.), in der Beurteilung dieser Termini völlig auseinandergehen, wobei die philologische Seite der Frage allzusehr außer Acht gelassen wird. Ein Beispiel dafür ist aksl. цръкы neben циръкы der Kiewer Blätter, des Sinai-tischen Psalters mit seinen mehrfachen mährisch-pannonischsprachlichen Zügen und auch der Freisinger Denkmäler. Auf erstere, aus dem Gotischen stammende Form mit sonantischem *r* gehen folg. östl. цѣрква, westl. цѣркѡ, serb. crkva und russ. cer'kov' zurück; hingegen ist kajk.-kroat. und ostslov. cirkva, altpoln. cyrki — cyrek wie aus der anderen Form mit -irъ- herzuleiten. Alt-böhm. cierkev — cěrekve dürfte eine Abart davon mit -irъ- vorstellen. Dies sowohl als die Formen mit *i* können jedoch nur das Althochdeutsche als Quelle voraussetzen, umsomehr, wenn wir in der Conversio gar dreizehn mit ahd. chirichun zusammengesetzte Ortsnamen östlich von Ptuj (Pettau), davon etwa die Hälfte auf dem Territorium Pribinas (vergl. noch heute Cirkovce bei Ptuj) vorfinden. Die Unhaltbarkeit anderer Argumentationen, welche alle Formen aus einer, dieser oder jener Urform verschiedener Abstammung herleiten wollen, wird des Näheren ausgeführt. In einem Zusatz werden auch die von einander abweichenden Äußerungen der neueren Grammatiken über crbky vorgeführt. Auch papežъ „Papst“ ist nicht romanisch, sondern ahd. bâbes, sowie oplatъ der Kiewer Blätter in Verbindung mit čech. oplatek auf altbairische Aussprache hinweist. Diese Frage der altkirchenslavischen christlichen Terminologie in der angebahnten Richtung weiter zu verfolgen (z. B. мѣша, мѣнѣх u. a.) ist jedoch nicht mehr Aufgabe der vorliegenden Abhandlung. In dem Schlußworte wird die noch unerwähnte neuere Literatur zur slavisch-christlichen Terminologie und den germanischen (gotischen und deutschen) Lehn- und Fremdwörtern angeführt.

2. Der zweite unerklärte Ausdruck der Kiewer Blätter ist der am Anfang des ersten Gebetes „super oblata“ stehende und mit einem Initialbuchstaben versehene Ausdruck Рѡѡанѣа. In dem von P. C. Mohlberg entdeckten Prototyp des Originals der Kiewer Blätter entspricht ihm „munera“. Der Ausdruck steht in der Form des Akkusativ. plur. fem. Im Kommentar zur Ausgabe des Textes der Kiewer Blätter suchte Jagić das Wort auf eine ziemlich

erzwungene Weise aus Дарованнѣ nach Auffassung der ersten Silbe zu erklären. Man kann schwer glauben, daß sich im Missale ein sinnloses Wort gehalten hätte und selbst weiter dekliniert worden wäre. Der Singular сѣмѣ des Nachsatzes bezieht sich bei der auch sonst etwas ungelungenen Übersetzung aus dem Lateinischen (vergl. jetzt auch F. Ušeničnik, *Bogoslovni vestnik* X 249 f.) auf den ganzen Vordersatz. Entscheidend spricht aber für die Ursprünglichkeit des Ausdruckes die Tatsache, daß er kein ἁπαξ λεγόμενον ist. Schon Vondrák, *Zur Würdigung der altslovenischen Wenzelslegende* (S. 28) hat bemerkt, daß im altrussischen Kanon zu Ehren des h. Wenzel im Sophienmenaeum unter dem 28. September im zweiten Lied, dem sogenannten Kondak, ein Ausdruck рованнѣ zu lesen ist, welcher dann mit дарованнѣ ersetzt wird, wie auch sonst die ganze Phrase истачаеши цѣльбамъ рованнѣ in dem Sinne aus alten Denkmälern belegt werden kann, z. B. den glagol. Prager Fragmenten дара целение (für -ija), cyrill. дарованнѣ ицѣлениѣ, griech. χαρίσματος τῶν ἱαμάτων, im Kanon selbst im ersten Lied овило данѣши ицѣлениѣ u. a. Der Kanon wurde auf Grund der akslav. Legende vom h. Wenzel, wahrscheinlich wie die Legende, schon in Böhmen verfaßt, wofür morphologische Archaismen, lexikalische Eigentümlichkeiten sowie die Stelle im Kanon, wo vom Norden, Süden und Westen, welche der h. Wenzel mit seinen Wundern erleuchtet hätte, nicht aber vom Osten die Rede ist, sprechen (G. Iljinskij, *Slavia* IX 359). Wieso Iljinskij und Vondrák, *O původu kijevských listů* (S. 13), trotzdem bei der alten Erklärung verblieben, ist nicht einzusehen. Vondrák's Ansicht, die Zeichen auf рованнѣмъ würden für die Verderbtheit der Stelle sprechen, läßt sich, wie dargetan wird, auf Grund der Zeichen nicht halten. Wir müssen also für die Kiewer Blätter von einem Femininum рованнѣ = rovanija ausgehen. Der Ausdruck въсѣдъ macht auch hiefür das Althochdeutsche als Quelle wahrscheinlich, wenn auch ein direkt entsprechender Ausdruck nicht nennbar ist; doch auch got. *kyrikō und *Dūnavi (vergl. παρὰ Γούττοις Δούναβιν beim Caesarius aus Nazianz) sind aus einheimischen Sprachquellen nicht ersichtlich. Die Vielheit für die Ausdrücke δῶρον, munus (donum) im Evangelium bezeugt das Gotische mit aibr, giba und maipms. Dem Ausdrucke rovanija der Kiewer Blätter müßte im Althochdeutschen eine Bildung mit -anī entsprechen. Solche Bildungen gibt es nach R. Raumer

„Die Einwirkung des Christenthums auf die althochdeutsche Sprache“ in der althochdeutschen christlichen Terminologie mehrfach: z. B. S. 314 im Abschnitt von wizzod aus den Monseer Glossen tougani fem. „sacramentum“, „Geheimnis“ von tougan „geheim“; S. 332 offani fem. „revelatio“, „Offenbarung“ u. a.; bei Braune, Althochdeutsche Grammatik, S. 189 irstantanī „resurrectio“, „Auferstehung“ usw. Es sind das von Adjektiven und Partizipien gebildete feminine Abstrakta, die im Althochdeutschen überaus üblich waren (Grimm, Deutsche Grammatik II 161 f.; Kluge, Nominale Stammbildungslehre der altgerman. Dialekte, S. 96). Das Slavische kennt keine solchen alten Bildungen (serb. pisanija fem. „die Kollektur der Mönche“ oder bežanija fem. „fugitivi“ sind neueren Ursprunges). Wie aus περιηχοστή in den Prager Fragmenten панѣтикоствѣ (für -ija mit čech. Umlaut) zu lesen ist, wurde aus ahd. -anī slav. -anĭja, glagol. -аниѣ. Während aber die formale Seite ganz klar ist, läßt die Wurzeletymologie mehrere Möglichkeiten zu. A. Walde-I. Pokorny, Vergl. Wörterbuch der indogerm. Sprachen, führt I 76 ar- oder er- in der Bedeutung „zuteilen“, II 343 re(i)- in der Bedeutung „geben“ an, doch fürs Germanische läßt sich damit nicht viel gewinnen. Wohl aber haben wir im Gotischen und Althochdeutschen ein Adverbium got. arwjō, ahd. arwūn, arawingūn, arowingūn (Braune, Althochdeutsches Lesebuch, S. 208) in der Bedeutung griech. δωρεάν, russ. даромъ „vergeblich, vergebens“. Der Form nach sind es feminine Akkusativa, die ersteren vom Adjektiv, die mit -ing- von der entsprechenden Substantivbildung (Braune, Althochd. Grammatik, S. 222). Die Wurzeletymologie ist nach Feist, Etymol. Wörterbuch der got. Sprache (2. Aufl., S. 43) trotz mehrerer Versuche unsicher. Die von ihm etwa vorgezogene aus *erē „trennen, locker sein“ lehnt Walde I 143 ab und zieht die von Th. Grienberger vor, nach welchem die genannten Adverbia aus einem germ. *arweis „bereitwillig zu geben“ herzuleiten wären. Wenn mit der Wurzel arv- die Bedeutung „Geben — Gabe“ verknüpft werden kann, dann wäre, wenn auch nur analogischerweise, eine Bildung *ar(a)vanī fem. als „munus“, „Gabe“ nicht unmöglich: wir haben z. B. irstantunga neben irstantanī (Kluge 71) oder mhd. touge fem. für -ī neben ahd. touganī aus tougan neben tougal u. ä. Diese Fragen klar zu geben, sind selbstverständlich Germanisten berufen. Es gibt

ja mehrfach derartige Fragen, wo sich Germanisten und Slavisten berühren (vergl. das Interesse der Germanisten für die Freisinger Denkmäler u. a.). Zu slav. rovanija könnte man für Mähren und Pannonien eher aus *aravanī als durch Metathese *arvanī gelangen. Im Allgemeinen ist zu sagen, daß die deutschen Missionäre in der Predigt oder bei der Belehrung sehr leicht ein eigenes Wort für „munera (oblata)“ haben gebrauchen können, welches dann ihre Schüler in der in den Kiewer Blättern festgelegten Weise aufgenommen und eventuell geändert haben. In Verbindung mit въсѣдѣ und dem altböhm. rovan(ije) im Kanon des h. Wenzel ist die Frage nach der Herkunft des Ausdrucks роѡаниѣ der Kiewer Blätter bei der vollkommen entsprechenden Bildung althochdeutscher christlicher Termini in der dargetanen Richtung geradezu ein wissenschaftliches Postulat und die Berechtigung des angenommenen Standpunktes mit Rücksicht auf die bisherige Deutung wohl zweifellos erwiesen.

Der Ausdruck potъpęga und dessen Varianten in alten kirchenslavischen Denkmälern. Der genannte Ausdruck mit der Bedeutung „uxor dimissa“ kommt in verschiedenen Varianten (potъpęga, podъpęga, potъbęga, podъbęga und otъbęga) in altkirchenslavischen und älteren kirchenslavischen Denkmälern, welche mit der mährisch-pannonischen Epoche des altkirchenslavischen Schrifttums verknüpft sind, vor: im Evangelium, dem Nomokanon des ältesten Typus und in einer Homilie des Glagolita Clozianus unbekannten Ursprunges. Er ist bis heute trotz vielfacher Versuche einer Erklärung unerklärt geblieben. Die Stelle im Glagolita Clozianus ist ein Zitat aus dem Evangelium und lehnt sich auf Mat. V 32 und XIX 9 an, wovon nur das letztere dem Evangelistar angehört. Während nun die glagolitischen Evengelen für η απολελυμένη des griechischen Textes Mat. XIX 9 Assem. und Mar. подѣѣга, Mat. V 32 Mar. und Zogr. подѣѣга (Zogr. b auch XIX 9 подѣѣга) bieten, lesen wir im Glag. Cloz. потѣѣга. Vom letztern könnte man nach dem Verstummen der Reductionsvocale zu podъpęga kommen, das Verhältnis von potъpęga und podъbęga bleibt jedoch ungeklärt. Auf einer dritten entsprechenden, dem Evangelistar nicht angehenden Stelle des Evangelium Luk. XVI 18 wird griech. η απολελυμένη wörtlich mit Mar. поѡштѣнаѣ, Zogr. поѡштѣница übersetzt.

Aus diesem Tatbestand lassen sich keine weiteren Schlüsse ziehen, darum muß auch alles übrige Material aus den kirchenslavischen Denkmälern und den slavischen Sprachen herangezogen werden. Hiebei werden in der Abhandlung manche Ungenauigkeiten in den Wörterbüchern und der anderweitigen Literatur hinsichtlich der Wiedergabe des Ausdruckes berichtigt. In den archaischen Evangelien der serbischen Rezension, dem Evangelium Miroslavs und dem von Nikolje finden wir den Ausdruck des Glag. Cloz. ꙗѡѡѡѡѡѡ, in der Handschrift des Hval und in einem Evangelium von Šišatovac hingegen das neuere ꙗѡѡѡѡѡѡ, an anderen Stellen und bei Berčić aus dem kroatisch-glagolitischen Missale ꙗѡѡѡѡѡѡ (Nik. a Luk. XVI 18 ꙗѡѡѡѡѡѡ). Die neue Ausgabe des Missale bietet nach Assemani ꙗѡѡѡѡѡѡ. In den mittelbulgarischen Denkmälern treffen wir zwei neue Varianten, im Evangelistar von Vraca (Vračansko) ꙗѡѡѡѡѡѡ und im Evangelium von Dečani ꙗѡѡѡѡѡѡ. Ansonst ist neben ꙗѡѡѡѡѡѡ und ꙗѡѡѡѡѡѡ im Trnover Evang. ꙗѡѡѡѡѡѡ und im Evang. von Dobřejšo und anderen jüngeren ꙗѡѡѡѡѡѡ. Hier ist bereits deutlich ersichtlich, daß der letztere auf dem Griechischen fussende Ausdruck als verständlicher die anderen ersetzt (vergl. heutiges bulg. ꙗѡѡѡѡѡѡ, ꙗѡѡѡѡѡѡ), sowie daß selbst ꙗѡѡѡѡѡѡ (vergl. ꙗѡѡѡѡѡѡ) im Süden ungewöhnlich war. In den ältesten russischen Evangelien erscheint ꙗѡѡѡѡѡѡ, wofür dann zunächst ꙗѡѡѡѡѡѡ eintritt, bis es schließlich von ꙗѡѡѡѡѡѡ ersetzt wird, welches überhaupt allgemein zum gewöhnlichen cyrillischen Terminus wurde. Hinsichtlich der ersteren zwei machen die russischen Denkmäler den Eindruck, daß sich ꙗѡѡѡѡѡѡ nach dem Verstummen der Reduktionsvokale verbreitet hat, also zu ꙗѡѡѡѡѡѡ in demselben Verhältnis steht, wie im Südslavischen ꙗѡѡѡѡѡѡ zu ꙗѡѡѡѡѡѡ. Dieses ꙗѡѡѡѡѡѡ kommt auch in der russischen Rezension, und zwar interessanter Weise im nichtevangelischen Text des ältesten methodianischen Typus des Nomokanons, der sogen. Ustjurer Kormčaja, vor; eine spätere Abschrift hievon hat hingegen wie das Ostromirsche Evang. ꙗѡѡѡѡѡѡ. Die späteren Nomokanones gebrauchen begreiflicherweise schon ꙗѡѡѡѡѡѡ. Man könnte meinen, daß es sich bei den verschiedenen Varianten vor allem um das Verhältnis von ꙗѡѡѡѡѡѡ und ꙗѡѡѡѡѡѡ handelt, welches durch altpoln. ꙗѡѡѡѡѡ „vagus“ in einer Glosse aus dem Jahre 1434 gestützt wird; doch auch für die

Variante podbëga der glagolitischen Evangelien finden wir eine anderortige slavische Parallele im altčech. und mährisch-dial. podbëha, welches letztere nach Brandl (Glossarium, S. 238) „eine in sittlicher Beziehung laxer Weibsperson“ bedeutet. Außerdem ist im Čechischen auch das Verbum im Gebrauch: podbëhnouti pannu, ženu „virginem, feminam violare“, dívka se podbëhla „das Mädchen wurde geschwängert (im schimpflichen Sinne)“. Vergl. noch čech. běhlá ženska, která běha u. ä. Die Verbindung mit dem Praefixe podb ist bei bëg im Nordslavischen allgemein üblich. Eine Bestätigung des altčechischen Wortes treffen wir selbst in einer kroatisch-glagolitischen Handschrift aus dem Jahre 1445 aus Vrbnik auf Krk (Veglia), welche voll Bohemismen ist und mit der Emmauser Periode des Glagolitismus in Böhmen verbunden ist. Wir lesen dort podbiga neben malžen, manželka. Das Wort wurde weder ins Agramer akademische Wörterbuch aufgenommen, noch ist es den böhmischen Wörterbüchern bekannt. Der Ausdruck подѣрка im Evang. Assemanis und Marianus läßt sich also eher als ein Moravismus (wie solche im codex Marianus auch sonst vorkommen) voraussetzen, als annehmen, daß eine gleiche parallele Entwicklung von potbëga zu podbëga in Böhmen-Mähren und im Süden stattgefunden hat. Von selbst verständlich ist die ursprüngliche Existenz von potbëga und es mutet sonderbar an, daß Miklosich, Vergleichende Lautlehre (2. Aufl., S. 55) nach Brandl podbëga als „die richtige Schreibung“ ansehen wollte. Zur richtigen Beurteilung dieser Ausdrücke ist es wichtig hervorzuheben, daß sie auch einen realen historischen Hintergrund haben. Im Jahre 873 schrieb Papst Johannes VIII. „Cozili comiti“ zwei Briefe, die solche Frauen betrafen, einen „de his, qui uxores suas dimiserint, vel ad alias, illis viventibus, migraverint“, den anderen „ut duo viri illi, qui uxores suas abiecerint, eas repellere minimi permittantur“ (Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev II 166). Auch die beiden „pannonischen“ Legenden beschäftigen sich mit derartigen Fragen. Die vita Cyrilli, cap. XV und die vita Methodii, cap. XI. Hierbei ergibt sich der interessante Fall, daß es Berührungspunkte zwischen den beiden Legenden und der Homilie mit potbëga im Glagolita Clozianus gibt. Die Homilie und die Legende Cyrills treten gegen die heidnischen Sitten und für die Aufrechterhaltung des Ehebündnisses, wobei

in beiden die gleichen Zitate aus dem Evangelium, angelehnt an Mat. V 33 und XIX 6, und aus dem Propheten Malachias II 15—16 herangezogen werden. Für *potъpęga* gebraucht die *vita puštenaja* (var. ot-). In der Legende Methods ist die Rede von einer illegalen Ehe mit der *κὺνπετρα*, womit die Homilie mit ihrem Verbot eines Verhältnisses mit den *κῆμοτραμ* verglichen werden kann. Aber auch die griechische *vita* s. Clementis, des Schülers der Slavenapostel, gibt sozusagen einen historischen Kommentar zur Homilie. Die Homilie wendet sich im Allgemeinen an die Fürsten (*βλαδѣкамѣ земаа* Cloz. I 61, 164, *дѣлѣиѣ естѣ вѣсѣкѣ кнѣзѣ* ... Cloz. I 89), wie sie im Sinne der christlichen Lehre zu herrschen hätten, wobei sie namentlich für die Reinhaltung der Sitten und der Ehe eintritt; die *vita* Clementis hingegen erzählt, wie Method Rastislav und Kocel im Sinne des Christentums belehrte (cap. IV—V). Wichtiger hiervon ist jedoch, daß die *Vita* Svatopluk *ἀνδράποδον ἡδονῶν γυναικείων* (c. V), *τὸν νοῦν ὑπὸ τῆς μιᾶς ἡδονῆς παραστυλιμένος* (c. X) und *πᾶντοιν του τῆς σωφροσύνης ἀπέχων ἀγιασμοῦ* (ib.) nennt, wogegen es dem rigosen Method schwer war anzukämpfen, umsomehr, da die „fränkische“ Partei Svatopluk gegenüber in dieser Hinsicht grosse Nachsicht übte (c. V). Von Gorazd wird erzählt (ib.), daß er ganz in den Fusstapfen Methods wandelte. Das angeführte historische Detail beweist, daß die Frage über „verlassene“ Frauen in Mähren und Pannonien zur Zeit der Missionstätigkeit der Slavenapostel und ihrer Schüler eine Angelegenheit des wirklichen Lebens war und daß daher auch die Terminologie über sie unumgänglich mit der lebenden Sprache, der Volkssprache, in inniger Verbindung stehen musste und nicht bloß eine Folge einer rein abstrakten Übersetzung kirchlicher Bücher (Evangelien, Homilien, Nomokanon) ohne konkretem Hintergrund bestehender sozialer Verhältnisse sein konnte. Das ist neben der philologischen Analyse ein wichtiger Fingerzeig für die richtige Beurteilung der Ausdrücke *potъpęga* und *podъbęga* samt ihren Varianten. Die Versuche einer Erklärung, die von einer Urform auszugehen pflegen oder ausgehen möchten, beginnen mit Kopitars Ausgabe des Glagolita Clozianus (S. VIII) und ziehen sich bis in die neueste Zeit, z. B. A. Meillet-A. Vaillant, *Le slave commun*, zweite Auflage, 1934 (S. 496). Die Literatur darüber ist ziemlich groß. Sie wird in der Abhandlung möglichst voll-

ständig und kritisch vorgeführt. Zumeist geht man von *potъbēga* aus und sieht darin ein Kompositum mit **potъ*, aind. *patis*, lit. *pats*, griech. *πόσις* „dominus, conjunx“ im ersten Teile (Buslajev, Brückner, *Prace filol.* V 32, 41, Łos, Meillet-Vaillant); *pēg-* statt *bēg-* nehmen an Fick, Ułaszyn und Brückner, *Slavia* III 211, wobei er jedoch in **potъ* nicht mehr **potis* „dominus“, sondern „cunnus“ (also „in cunno maculata“) sieht; im Etymol. Wörterbuch steht auch *počbiega* an der Spitze, doch ohne nähere Etymologie; hierbei ist *počbiega* vom polnischen Standpunkte aus nur eine Kombination Brückners. Ein Kompositum mit dem Praefix *podъ* und *pēg-* vermuten Šafařík, Jagić, unentschieden Kopitar und Miklosich, *Radices* 1845, das gleiche Kompositum mit *bēg-* aber Sreznevskij, Miklosich, *Evang. Matthaei* 1856 und *Vergl. Grammatik* I 1879, unentschieden Kopitar und Miklosich, *Radices* 1845 und *Vergl. Grammatik* II 1875. Die dritte Richtung geht dahin, zu Ende des Ausdruckes ein Suffix anzunehmen, welches wortbildend an die verbale Wurzel *тър* (Sobolevskij) oder *tep* (Prusík, Kopitar als möglich an erster Stelle, Miklosich, *Radices* 1845 an letzter, *Lexicon* 1862, *Die christl. Terminologie* 1875 und im Etymol. Wörterbuch 1886 an erster). Beachtenswert sind die vielfachen Meinungsänderungen bei Miklosich. Einer etymologischen Erklärung bedürfen nur *potъpēga* und *potъbēga*, da *podъpēga* offenbar auf ersteres zurückgeht, *podъbēga* aber für das Alttschechische als klares Synonymon erwiesen ist (rus. *podъbēga* kann übrigens auch aus *potъbēga* entstanden sein). Was das Verhältnis der beiden ersteren betrifft, so sind sie wohl nicht als ursprünglich verschiedene Synonyme aufzufassen; beide sind so innig mit einander verknüpft, daß eines von ihnen auf das andere zurückgehen muß. Dabei ist der zweifellos leichtere Weg von *potъpēga* mittels Volks-etymologie oder Kontamination mit *podъbēga* zu *potъbēga* als umgekehrt zu gelangen. Die Erklärung mit **potъ* als erstem Teil eines Kompositum mag sich linguistisch gut ausnehmen, slavisch-philologisch ist sie aber wenig glaubhaft und muß sogar direkt entfallen, da wir in der slovenischen Oststeiermark, also einem Gebiete des einstigen Pannonien, noch heute denselben Ausdruck *potepiga* mit nur verändertem Suffix *-yga* statt *-ēga* vorfinden. Im übrigen Slovenisch ist eine Menge anderer Ableitungen vom Verbum *potepsti se* — *potepati se* „herum streichen, vaga-

bundieren“ (auch vom blossen tep-), darunter zumeist potepuha, potepuhinja, potepinka u. a. in der Bedeutung „Vagabundin, Landstreicherin, Schlampe“ gebräuchlich. Dazu wird in der Abhandlung manches neue Material geboten. Bei Trubar lesen wir tepigovi možje „Männer aus dem Pöbel“, was mit russ. голытапа fem. coll. „arme Leute, armes Volk“ zu vergleichen ist. Auch im Kajkavischen (im Serbischen jedoch nicht) ist das Verbum potepati se mit Ableitungen (z. B. bei Gjalski „mala potepuša“) im Gebrauch. Interessant ist in alten kajkav. Gebetbüchern „ne vtepena“ für „immaculata“ (virgo), was lit. ne pateptas entspricht. Das Verbum ist schon baltoslavisch (vergl. R. Trautmann, Baltisch-slawisches Wörterbuch, S. 319). Neben den slovenisch-kajkavischen Ableitungen erscheint auch im Kleinrussischen pot'ipacha für potěpacha „feile Dirne, eig. Landstreicherin“ (Miklosich, Zelechowski, Hrynčenko). Im Russischen entspricht dem semasiologisch und formell potaskúha (auch -uša). Slov. potepiga, potepuha und kleinruss. pot'ipaha ist von potěpěga nicht zu trennen: wir haben nur eine andere Suffixform um die Verbalwurzel in der Reduktionsstufe. In den slavischen Sprachen gibt es viele analoge Wortbildungen von synonymen Verben mit synonyme Bedeutung: z. B. slov. vlačúga, poln. włoczęga, russ. voločága (vergl. slov. vlačiti se s fanti „unerlaubten Umgang pflegen“); poln. łazęga, russ. brod'aga, po-, blud'aga usw. Ansonst sind Wortbildungen mit -yga besonders im Russischen gebräuchlich: promotyga „Verschwender, -in“; neben -yga kommt auch -ęga vor: tołpyga — tołpęga (Lěskov u. a.). Nach Rudnicki (Slavia occid. X 278, 285) erscheint -ęga im Altpolnischen noch öfters, kam aber dann gänzlich außer Gebrauch: altpoln. sromieźliwy weist auf -ęga hin. Im Kirchenslavischen haben wir лежача κητος. Daß in Pannonien seinerzeit potěpěga zuhause war, zeigt der noch öfters vorkommende steiermärkisch-slovenische Familienname Potpežnik (Potpeschnigg). Der Vokal -ě- des Suffixes gehörte ursprünglich dem Verbalthema an (vergl. Bildungen wie stru-ga neben ostrovъ); die Ableitung ergab Verbalabstrakta. Später wurde -ęga als Suffix abstrahiert (ein in der Wortbildung genügend bekannter Vorgang) und mit -yga, -ęga ersetzt. Mit den Verbalthemata auf -ě- im Infinitiv, -i- im Praesens, ist aber organisch die Reduktionsstufe des Wurzelsuffixes verbunden wie in bŕděti, cvŕtěti, grŕměti usw. Die nicht mehr erhaltene

Bildung *tǫpěti ist mit altčechischen hřbieti „begraben liegen, — sein“ neben hřebsti — pohřbiti „begraben“ oder lpieti „kleben bleiben, haften“ neben griech. ἐλείγω „salbe“ zu vergleichen: *tǫpěti würde demnach bedeuten „sich im Zustande jener Passivität befinden, welche als Produkt der durch das transitive Verbum ausgedrückten Tätigkeit erzielt wird“. Nach allem ist von po-tǫpě-ga auszugehen, in potǫběga aber entweder eine nordslavische Volksetymologie mit bĕg- oder eine Kontamination mit podǫběga zu sehen. Der Ausdruck potǫpěga mag einmal, da ja das Verbum tepǫ selbst baltoslavisch war und er selbst das Gepräge grosser Altertümlichkeit besitzt, allgemein slavisch gewesen sein, seine Blüte und Erhaltung hatte er jedoch vor allem Pannonien zu verdanken.

Glagol. Cloz. I 140 dzěluto. In der Homilie unbekannten Ursprunges im Glagol. Cloz. I 59—160 und II 1—23 statt acht Zeilen nach potǫpěze ein zweites, bisher unerklärtes Wort des Glagol. Cloz. dzěluto. Aus dem weiteren und engeren Kontext кѣлкѣ ѿ сѣклоуто такоуе насъждѣнѣ geht hervor, daß dzěluto zum ersten Attribut velbje im synonymen und den Sinn verstärkenden Verhältnis stehen muß. So faßte dies auch der erste Herausgeber des Glagol. Cloz., Kopitar, auf, welcher diese Stelle mit „magnam et validam talem dijudicationem“ übersetzte. Bei der Erklärung im „Vokabular“ konnte er sich jedoch nicht entschließen, ob der Ausdruck ein „slovacizans adjectivum“ aus сѣкло oder das griech. ζηλωτός wäre. Das letztere entfällt selbstverständlich, da es so wie in den glagolitischen Evangelien Luk. VI 15 зѣлоу- lauten müßte. Was sich Kopitar unter dem ersteren vorstellte, ist nicht auszumachen, wird auch von Vondrák in seiner Ausgabe nicht wiederholt und konnte auch von Dr. L. Novák, an welchen ich mich wandte, nicht bestätigt werden. Miklosich, *Lexicon*, teilte das Wort in das Adverbium сѣклоу und das Pronomen то, dagegen führte er es Vergl. Stammbildungslehre (S. 200) nach Kopitar als einziges Beispiel einer altslov. Ableitung mit dem Suffix -utъ an. Vondrák zitiert nur Miklosich's erste Erklärung und Kopitars ζηλωτός. Da nur diese Stelle im Glagol. Cloz. archaisch dz, wenn auch in Verbindung mit dem Buchstabennamen dzelo, erhalten hat, so ist das immerhin eine Bekräftigung, daß wir es mit keiner verdorbenen Stelle

zu tun haben. Wir haben eine adjektivische Bildung mit dem in alter Zeit produktiven augmentativen Suffix -ut- vor uns. In der Abhandlung wird des Näheren dargetan, wie neben dem im Slavischen allgemein bekannten Adverb *dzělo* (*zělo*) und anderen adverbial gebrauchten Formen dazu in alter Zeit und noch heute dialektisch in verschiedenen slav. Sprachen auch das Adjektivum *dzělъ*, allein und in Ableitungen mit weiteren Suffixen, sowie auch in Substantivierungen vorkommt: weissruss. *дозѣла*, altserb. *зѣлоу*, serb.-ksl. *зѣркъ зѣкъ и зѣкъ*, altserb. *зѣлнѣ*, russ.-dial. *зѣльный* als *сильный* u. ä., kslav. *зѣлостъ*, *зѣлнѣсть*, *зѣлѣство*, *зѣлѣствовать*. Am interessantesten ist die russ. dial. augmentative Ableitung *зѣласто*. Es ist klar, daß also auch eine Bildung mit dem urspr. augmentativen und in alter Zeit produktiven Suffix -ut- möglich gewesen ist. Über dieses Suffix kann man sich aus A. Belić's Studie Zur Entwicklungsgeschichte der slav. Deminutiv- und Ampliativsuffixe (Archiv für slav. Philologie XXIII und XXVI) belehren. Heute erscheint das Suffix vor allem im Russischen und Polnischen in der Erweiterung als -iutk-, z. B. poln. *ślabiutki*, weißruss. *слабютко* „sehr schwach“ u. ä. In einem Zusatz zur Abhandlung wird auf serb. Substantivierungen wie *oblútak* „Rundkies“, *salútak*, nach Karađić „*poveliki sl'unak*“, d. i. „grober Kieselsand“ (im Banat) u. a. hingewiesen. Solche Bildungen müssen jedoch schon alt sein. Hiefür spricht der schon akslav. Ausdruck *сланоуѣтъкъ ἐρεβινθος* in codex Suprasl. Wir finden ihn auch in späteren kirchenslavischen Denkmälern, daneben aber auch noch heute als *slanutak* „cicer arietinum“ auf der Insel Hvar (Šulek, Jugoslavenski imenik bilja, S. 359) und als *slanutъкъ* im Bulgarischen. Im Zusatz werden auch die übrigen slav. Namen für diese Kurturpflanze besprochen, sowie diese selbst. Es unterliegt keinem Zweifel, daß sie die Südslaven bei ihrer Ansiedlung auf der Balkanhalbinsel haben kennen lernen und mit einem eigenen Wort benennen müssen, ein Beweis, daß das Suffix -ut- noch produktiv gewesen ist. Doch scheint *dzělutъ* eher in Mähren-Pannonien, als im Süden in den Homilientext geraten sein. Dafür spricht der Inhalt der Homilie, welcher in der Abhandlung über *potъpěga* gezeigt wurde, vielmehr auf großmährische Verhältnisse als auf Klemens' Lehr-tätigkeit in Mazedonien paßt.

KAZALO

Starocerkvenoslovanske študije	Stran
Kijevski listi steksl. prevoda lat. misala (sakramentarija) I	5
1. Бѣсѣды	5
2. Роканія	21
Ротѣрѣга, подѣбѣга in pod. „uxor dimissa“ v starih cerkvenoslovanskih spomenikih	31
Glagol. Cloz. I 140 <i>сѣлѣто</i> (dzěluto)	53
Dodatki	60
Seznam važnejših besed	62
Gekürzte deutsche Wiedergabe	64
Kazalo	79

